

ISSN: 2458-9896
E-ISSN: 2822-3683
Cilt 10, Sayı 1 | Yaz 2025
Volume 10, No 1 | Summer 2025

aurum

Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences

ALTINBAŞ
ÜNİVERSİTESİ

Amaç ve Kapsam

Aurum Sosyal Bilimler Dergisi (SBD) Haziran ve Aralık aylarında yılda iki kere yayımlanan İngilizce ve Türkçe makaleler kabul eden, uluslararası hakemli bir sosyal bilimler dergisidir. *Aurum SBD*, bunlarla sınırlı olmamakla birlikte uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, ekonomi, işletme, hukuk, sosyoloji, psikoloji ve güzel sanatlar alanlarında makaleler kabul etmektedir. Derginin amacı sosyal bilimler ekseninde eleştirel araştırmalar, disiplinlerin sınırlarının dışına çıkan kuramsal tartışmalar ve ampirik analizler için bir tartışma platformu oluşturmaktır. *Aurum SBD* disiplinler arası ve karşılaştırmalı çalışmaları teşvik etmektedir.

Aurum SBD, derginin kapsam çeşitliliğini yansıtan özgün araştırma makaleleri ve kitap eleştirileri yayımlamaktadır. Dergi aynı zamanda özel tematik sayılar hazırlamak üzere konuk editörleri davet etmektedir. Her makale yayımlanmadan önce çift-kör hakemlik sürecinden geçer. *Aurum SBD*'nin önceliği, yayımlanan eserlerin sosyal bilimler alanına özgün katkılar yapacak, güçlü, kuramsal ve/veya ampirik niteliklere sahip çalışmalar olmasıdır.

Aims and Scope

Aurum Journal of Social Sciences (JSS) is an international, peer-reviewed social science journal published biannually in June and December, accepting manuscripts both in English and Turkish. *Aurum JSS* welcomes contributions in, but not limited to, the disciplines of international relations, political science and public administration, economics, business administration, law, sociology, psychology, and fine arts. The aim of the journal is to provide a forum for critical scholarship across the social sciences, for theoretical debates and empirical analyses that move away from a narrow disciplinary focus. *Aurum JSS* strongly encourages interdisciplinary and comparative research.

Aurum JSS publishes original research articles and book reviews that reflect the diversity of the journal's scope. The journal also invites guest editors for special issues. Each submission goes through a double-blind review process. *Aurum JSS* policy is that published articles make original and strong theoretical and/or empirical contributions in their scholarly fields.

Yazışma ve İnternet Adresi / E-mail and website

e-mail: aurumsosyalbilimler@altinbas.edu.tr

web: <https://aurum.altinbas.edu.tr/sosyal-bilimler-dergisi/>

İletişim / Contact

Altınbaş Üniversitesi, Mahmutbey Dilmenler Cad. No. 26, 34217 Bağcılar – İSTANBUL

Yayın Aralığı / Publication Frequency:

Yılda 2 sayı – 6 ayda bir / *Published biannually – every 6 months*

Dil / Language: Türkçe – İngilizce / Turkish – English

Yazım Kuralları / Guide for Contributors

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/Aurum/writing-rules>

Dizgi / Typesetting

Mücahid AYKUT

Yayına Hazırlayan / Prepared for Publication by

Mücahid AYKUT

Yayın Tarihi / Date of Publication

Haziran 2025

ISSN: 2458-9896

E-ISSN: 2822-3683

Aurum

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi / Owner

Altınbaş Üniversitesi, Mütevelli Heyeti Başkanı

Altınbaş University, President of the Board of Trustees

İmam ALTINBAŞ

Genel Koordinatör / General Coordinator

Prof. Dr. Cemal İBİŞ

Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Editörler / Editors

Prof. Dr. Dilek ŞIRVANLI ÖZEN

Baş Editör / Editor-in-Chief

Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Alan Editörleri / Section Editors

Prof. Dr. Engin Deniz ERİŞ

İşletme / Business Administration

Dokuz Eylül Üniversitesi / Dokuz Eylül University

Prof. Dr. Tolga DEMİRYOL

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi/ Political Science and Public Administration

Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Doç. Dr. Murat BOLELLİ

İşletme / Business Administration

Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Doç. Dr. Diğdem SOYALTIN-COLELLA

Siyaset Bilimi / Political Science

Aberdeen Üniversitesi / University of Aberdeen

Dr. Öğr. Üyesi Onur Cem DOĞRU

Psikoloji / Psychology

Afyon Kocatepe Üniversitesi / Afyon Kocatepe University

Doç. Dr. Üyesi Ersin EMBEL

Uluslararası İlişkiler / International Relations

Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Dr. Öğr. Üyesi Başak GÜNEŞ
Hukuk / Law
Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Dr. Öğr. Üyesi Burak Emre GÜRSOY
Psikoloji / Psychology
Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Dr. Öğr. Üyesi Duygu TAŞFİLİZ
Psikoloji / Psychology
Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat Barış VARDAR
İktisat / Economics
Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Dr. Öğr. Üyesi Fırat Arapoğlu
Güzel Sanatlar / Fine Arts
Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Mücahid AYKUT
Araştırma Görevlisi / Research Assistant
Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Fezal TAPRAMAZ
Araştırma Görevlisi / Research Assistant
Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Melike YAMAN
Araştırma Görevlisi / Research Assistant
Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Azize ÖZDEMİR
Öğretim Görevlisi / Lecturer
Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Turgut TURUNÇ
Öğretim Görevlisi / Lecturer
Altınbaş Üniversitesi / Altınbaş University

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Abdullah AÇIK
Denizcilik / Maritime
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Atilla ÇİFTER
İktisat / Economics
Altınbaş Üniversitesi

Doç. Dr. Ayla ESEN
Uluslararası Ticaret / International Trade
Bahçeşehir Üniversitesi

Prof. Dr. Aylin İLDEN KOÇKAR
Psikoloji / Psychology
İstanbul Bilgi Üniversitesi

Doç. Dr. Aytül Ayşe CENGİZ
Çalışma Ekonomisi / Labour Economics
Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Berna AKÇINAR
Psikoloji / Psychology
Işık Üniversitesi

Doç. Dr. Berna KARAÇALI
Güzel Sanatlar / Fine Arts
İstanbul Topkapı Üniversitesi

Doç. Dr. Cansu YILDIRIM Denizcilik /
Maritime
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Didem DANIŞ
Sosyoloji / Sociology
Galatasaray Üniversitesi

Prof. Dr. Emre ESEN
Hukuk / Law
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Erol ÜLKER
Siyaset Bilimi / Political Science
Işık Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatoş ALTINBAŞ Sosyoloji /
Sociology
Altınbaş Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan SINAR
Hukuk / Law
Altınbaş Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Janet BARIŞ
Güzel Sanatlar / Fine Arts
Altınbaş Üniversitesi

Doç. Dr. Muhittin SAĞNAK
Sosyal Bilimler / Social Sciences
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Doç. Dr. Nihan AKDEMİR
Güzel Sanatlar / Fine Arts
İstanbul Topkapı Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Uğurcan AKYÜZ, Toros Üniversitesi
Ali ALP, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Ayşegül ALTINBAŞ, Altınbaş Üniversitesi
Barrie AXFORD, Oxford Brookes University
Ali DAYIOĞLU, Yakın Doğu Üniversitesi
Ahmet DIRISS, Centre des Etudes Méditerranéennes et Internationales- Tunis
Devrim ERBİL, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
François GEORGEON, EHES
Boris JELEV, St.Cyril and St. Methodius University
Ahmet Kasım HAN, İstanbul Aydın Üniversitesi
Cemal KAFADAR, Harvard University
Hasan KÖNİ, Kültür Üniversitesi
Heinz-Peter MARCEL, Köln University
Antje NÖTZOLD, Chemnitz University
Kaan H. ÖKTEN, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Çınar ÖZEN, Ankara Üniversitesi
Alessandro QUARENGHI, Milan Catholic University
Şükran ŞIPKA, Altınbaş Üniversitesi
Alexandre TOURMAKINE, Institut National des Langues et Civilisations Orientales (Inalco), Fransa
Zehra YILMAZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Aurum SBD, İdealOnline veritabanı, Ulrich's Periodicals Directory, Neliti, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), ResearchBib (Academic Resource Index), Index Copernicus, Asos Index, CiteFactor, ProQuest Central, ProQuest Turkey Database, Rootindex, International Institute of Organized Research (I2OR), Infobase index, Biblioteca IBT-CCG UNAM, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), SOBIAD gibi ulusal ve uluslararası indekslerde/veritabanlarında taranmaktadır. Aurum JSS is indexed in a number of national and international databases such as IdealOnline, Ulrich's Periodicals Directory, Neliti, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), ResearchBib (Academic Resource Index) and Index Copernicus, Asos Index, CiteFactor, ProQuest Central, ProQuest Turkey Database, Rootindex, International Institute of Organized Research (I2OR), Infobase index, Biblioteca IBT-CCG UNAM, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), SOBIAD.

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Aurum SBD makale kabulü ve yayımında yayın etiği ilkelerini gözetir. Dergi ile bağlantılı tüm yazar, editör ve hakemlerin tâbi olduğu bu ilkelerin amacı tüm yayın sürecinin tarafları tatmin edecek dürüstlük içinde yürütülmesini güvence altına almaktır. Aurum SBD, *Committee on Publication Ethics* (COPE) tarafından geliştirilen "Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri"ni benimser.

Hakem Politikaları Beyanı

Aurum SBD'ye gönderilen tüm makaleler kapsamlı bir hakem değerlendirme sürecine tâbi tutulur. Bu süreçte tüm makaleler ilgili alan editörü tarafından ön incelemeden geçirilir. Editörün incelemesinden geçen çalışma, çift taraflı kör hakemlik uygulaması çerçevesinde konu ile ilgili iki hakemin değerlendirmesine sunulur. Editörler, yazarlar ve hakemler arasındaki tüm yazışmalar gizlilik içinde yürütülür.

Dergi Editörlerinin Etik Sorumlulukları

Aurum SBD editörleri aşağıda belirtilen etik ilkelere ve yayın politikalarına uyacaklarını taahhüt ederler:

- Aurum SBD editörleri dergiye yayımlanmak amacıyla gönderilen her bir makaleyi tarafsız gözle değerlendirirler. Yazarlar arasında ırk, din, uyruk, cinsiyet, yaş veya bağlı bulunulan kurum ayrımı yapmaksızın, her makaleyi değeri ölçüsünde, liyakat esasına göre değerlendirirler. Tüm makaleler dil editörünün denetiminden geçmektedir.
- Hakem değerlendirme süreci, tamamen gizli tutulur, herhangi bir makale hakkında, değerlendirme sürecine dahil olanlar hariç kimseyle herhangi bir bilgi paylaşılmaz.

- Editör; herhangi bir yazar, hakem veya diğer bir editöre yönelik yetkiyi/görevi kötüye kullanma iddialarına ilişkin bir ihbar alması durumunda söz konusu olayı araştırmakla yükümlüdür.
- Aurum SBD editörleri derginin etik standartlarına uymayan ve/veya derginin kapsamı dışında kalan bir makaleyi hakem incelemesine girmeden önce reddetme hakkına sahiptir.
- Editörler dergiye yayımlanmak amacıyla gönderilen makalelere yönelik işlemleri zamanında tamamlamakla yükümlüdürler.
- Editörler, kişisel veya mali açıdan çıkar çatışması yaşayabileceklerini düşündükleri bir makalenin yayımlanma sürecine dahil olmazlar. Böyle bir durumda, ilgili makaleler inceleme için başka bir editöre yönlendirilir.
- Dergide yayımlanmış bir makalenin ana fikrinde, içeriğinde veya sonuçlarında hata/yanlışlık olduğuna dair kati ve ikna edici bir delilin editöre ulaştırılması halinde editör, yayın kurulu ile istişare ederek bir düzeltme yazısı yayınlatır.

Yazarların Etik Sorumlulukları

Aurum SBD, tüm yazarların aşağıda belirtilen etik standartlara uymasını beklemektedir:

- Yazarlardan çalışmanın ana fikrine veya tasarımına; çalışmada kullanılan verilerin edinilmesine, analizine veya yorumlanmasına somut katkılarda bulunmuş olmaları; veyahut makalenin yazımına veya revizyonuna doğrudan katkıda bulunmuş olmaları beklenir.
- Yazarlar makalelerini yazarken konuk yazarlığa (makalenin yazımında yer almamış bir kişinin yazar listesine eklenmesi) veya gölge yazarlığa (herhangi bir kişinin makalenin yazım sürecine dahil olması fakat yazar listesinde adının geçmemesi) yer vermekten kaçınmalıdırlar.
- Makale dergiye gönderilmeden önce, yazar listesi ve sırası ile ilgili fikir birliğine varılmalı, (dergi ile yazışmadan) sorumlu yazarın kim olacağına karar verilmelidir. Yazar ismi sırası gibi makalenin detayları hakkında tüm eş yazarların fikir birliği içinde olmalarını ve bağlı olunan tüm kurumların isimlerinin makalede yer almasını sağlamak sorumlu yazarın görevidir.
- Makalenin geliştirilmesine katkı sağlamış fakat yazar sıfatı taşımayan kişiler ile yayın desteği ve/veya başka destekler sağlamış olan kurumlara da makalede teşekkür edilmelidir.
- Dergiye yalnızca özgün eserler gönderilmelidir. İntihal eylemini çok ciddi bir suç olarak kabul eden Aurum SBD, intihal yapıldığı tespit edilen makaleleri değerlendirmeye almayacaktır. Tüm makaleler olası intihal vakalarına karşı editörlerimiz tarafından intihal tespit yazılımları kullanılarak kontrol edilmektedir.

Bu denetimde, intihal oranı kabul edilen düzeyin üzerinde çıkan makaleler derhal reddedilecektir.

- Aynı makale (aynı/benzer makalenin farklı dillerdeki versiyonları dahil) birden fazla dergiye yayımlanmak amacıyla gönderilemez.
- Makalede sadece konuyla ilgili atıflara yer verilmelidir. Çalışma ile alakası olmayan atıfların kullanılması kesinlikle önerilmez. Aynı şekilde, konuyla/amaçla ilişkisi olmayan, atıf sayısını arttırmak amacıyla yazarın kendine yaptığı atıflar etik kabul edilmez.
- Yazarlar, makalenin geliştirilmesinde etkisi olan finansal veya başka türlü çıkar unsurlarını bildirmekle yükümlüdürler.

Hakemlerin Etik Sorumlulukları

Makaleleri değerlendirecek tüm hakemlerin aşağıda belirtilen etik davranış ilke ve kurallarına uymaları beklenmektedir:

- Aurum SBD'ye sunulan tüm makalelerin değerlendirme süreci çift taraflı kör hakemlik sistemiyle yürütülür.
- Hakemlerin herhangi bir makaleyi değerlendirmeyi kabul etmeden önce, makalenin kendi uzmanlık alanları ile ilgili olduğundan emin olmaları beklenir.
- Hakemler sunulan makaleleri tarafsız bir gözle değerlendirirler. Yazarlar arasında ırk, din, uyruk, cinsiyet, yaş veya kurum ayrımı gözetmezler, her bir makaleyi nitelikleri doğrultusunda değerlendirirler.
- Tarafsızlıklarına etki edecek herhangi bir ilişkinin varlığı söz konusu olduğunda bunu beyan etmekle yükümlüdürler.
- Makale değerlendirme süreci gizli tutulmalıdır. Hakemler, değerlendirme sürecine dahil olan kişiler dışında herhangi bir kişi ile makale hakkında bilgi paylaşamazlar, yazışma yapamazlar.
- Hakemler yapıcı, kanıta dayalı, ve inandırıcı bir değerlendirme raporu sunmaya özen göstermelidirler.
- Hakemler, raporlarında makalesini değerlendirdikleri kişi başta olmak üzere, herhangi bir kişinin itibarını zedeleyebilecek ifadeler kullanmaktan kaçınmalıdırlar.
- Hakemlerin raporlarını zamanında teslim etmeleri, rapor tesliminde gecikme olacaksa bunu editöre bildirmeleri beklenir.

- Hakemler, değerlendirdikleri makale ile daha önce yayınlanmış veya değerlendirme sürecinde olan herhangi bir makale arasında dikkat çeken bir benzerlik görmeleri halinde, editörü bu durumdan haberdar etmelidirler.
- Makale değerlendirme süreci sırasında elde edilen herhangi bir bilgi, başka kişilere (hakemin kendisi dahil olmak üzere) ve kurumlara fayda veya zarar sağlayacak şekilde veyahut başka kişi ve kurumların itibarını sarsmak amacıyla kullanılamaz.

Etik Kurul Onayı

ULAKBİM TR Dizin tarafından alınan kararlar doğrultusunda, 2020 yılından itibaren yayımlanacak çalışmalar için Etik Kurul izni gerekmektedir. Bu izinleri gerektiren çalışmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.

Etik kurul onayının gerektiği durumlarda hazırlanan rapor, etik kurulun ismini, varsa referans numarasını kapsamalıdır. Eğer çalışmanın etik kurul onayından muaf olduğu bildirilmişse, bu bildirim de muafiyet veren etik kurulun adı dahil olmak üzere makalede ayrıntılarıyla açıklanmalıdır. Etik ilkelere uymadığı tespit edilen makaleler, Aurum SBD’de yayımlanmaz. Çalışmanız etik kurul onayı gerektirmiyorsa, bu durumun nedenlerini belirten bir beyan formu imzalamanız gerekmektedir.

Editorial Policies and Ethical Guidelines

Aurum Journal of Social Sciences (JSS) adheres to rigorous publishing ethics involving authors, editors as well as reviewers. Its editorial policies and ethical guidelines aim to maintain the integrity of the whole publication process. Aurum JSS adopts the “Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors” developed by the Committee on Publication Ethics (COPE).

Peer Review Statement

All research articles in *Aurum Journal of Social Sciences* undergo rigorous peer review, based on initial editor screening and anonymized refereeing by two anonymous referees. All correspondence between the editorial office, authors, and reviewers is considered private and confidential.

Ethical Guidelines for Journal Editors

The editors of Aurum JSS are committed to adhering to the following policies and ethical guidelines:

- The editors of Aurum JSS give unbiased consideration to each manuscript submitted for publication. They judge each on its merits, without regard to race, religion, nationality, sex, seniority, or institutional affiliation of the author(s). All articles are subject to the language editor’s control.
- They keep the peer-review process entirely confidential and do not share information about a manuscript with anyone outside of the peer-review process.
- If a journal editor receives a credible allegation of misconduct by an author, reviewer, or journal editor, then s/he has a duty to investigate the matter further.
- The editors of Aurum JSS may reject a manuscript without formal peer review if it fails to comply with the ethical standards of the journal and outside its scope.
- They are responsible for processing submissions in due time.
- The editors need to decline considering any manuscript that may have a conflict of interest with themselves. Such manuscripts will be re-assigned to another editor.
- If a journal editor receives convincing evidence that the main substance or conclusions of an article published in the journal are incorrect, then, in consultation with the editorial board, s/he ensures the publication of an appropriate note of correction.

Ethical Guidelines for Authors

Aurum JSS expects all authors to adhere to the following ethical standards:

- Each author is expected to have made substantial contributions to the conception or design of the work; or the acquisition, analysis, or interpretation of data; or have drafted the work or substantively revised it.
- Authors must avoid gift (guest) authorship where someone is added to the list of authors who has not been involved in writing the paper; and ghost authorship where someone has been involved in writing the paper but is not included in the list of authors.
- Prior to submission, the authorship list and order must be agreed upon between all authors, and they must also agree on who will take on the role of the corresponding author. It is the responsibility of the corresponding author to reach a consensus with all co-authors regarding all aspects of the article including the authorship order and to ensure all correct affiliations have been listed.
- Individuals who participated in the development of a manuscript but do not qualify as an author should be acknowledged. Organizations that provided support in terms of funding and/or other resources should also be acknowledged.
- Authors must ensure submitted manuscripts are the original works of the author(s). Aurum considers plagiarism a serious offense and is committed to eliminating manuscripts with possible cases of plagiarism from its review and publication process. The editors use plagiarism detection software to check each manuscript for possible cases of plagiarism.

Manuscripts that are found to contain an unacceptable level of similarity with other published works are immediately rejected.

- Authors must avoid duplicate submissions. They must ensure the submitted manuscript is not under consideration by another journal. Duplicate submission also includes the submission of the same/similar manuscript in different languages to different journals.
- Authors should include only relevant citations. The inclusion of citations that are not relevant to the work is strongly discouraged. Similarly, irrelevant self-citation to increase one's citation is unethical.
- Authors should disclose all financial/relevant interests that may have influenced the development of the manuscript.

Ethical Guidelines for Reviewers

Aurum JSS expects all peer reviewers to follow the code of conduct and ethical guidelines below:

- Each submission in Aurum JSS goes through a double-blind review process.
- Before accepting to review a manuscript, reviewers should ensure that the manuscript is within their area of expertise.
- Reviewers must give unbiased consideration to each manuscript submitted. They should judge each on its merits, without regard to race, religion, nationality, sex, seniority, or institutional affiliation of the author(s).
- They must declare any conflict of interest before agreeing to review a manuscript. This includes any relationship with the author that may bias their review.
- Reviewers must keep the peer review process confidential. They must not share information or correspondence about a manuscript with anyone outside of the peer-review process.
- Reviewers need to provide a constructive, evidence-based, and appropriately substantial peer review report.
- Reviewers must avoid making statements in their report which might be deemed as impugning any person's reputation.
- Reviewers need to submit their reports on time and should inform the editor if this is not possible.
- Reviewers should call to the journal editor's attention any significant similarity between the manuscript under consideration and any published paper or submitted manuscripts of which they are aware.
- They must not use information obtained during the peer-review process for their own or any other person's or organization's advantage, or to disadvantage or discredit others.

Ethics Committee Approval

According to ULAKBİM TR Index Criteria, an ethics committee approval must be obtained for research conducted in all disciplines since 2020. The research which requires an ethics committee approval are listed below:

- All kinds of research which are conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using questionnaires, interviews, focus group, observation, experimentation, interview techniques,
- Using humans and animals (including material/data) for experimental or other scientific purposes,
- Clinical research conducted on humans,
- Research conducted on animals,
- Retrospective studies in accordance with the law on the protection of personal data.

A report prepared for studies requiring ethics committee approval must include the name of the ethics committee and if it is available the reference number. If a study has been granted an exemption from requiring ethics approval, this should also be detailed in the manuscript (including the name of the ethics committee that granted the exemption). Manuscripts, which are detected that the research has not been carried out within an appropriate ethical framework, are not published in Aurum JSS. If your study does not require ethics committee approval, you must sign the declaration form indicating the relevant reasons for your manuscript.

Beyanlar

Makalelerde yazarların araştırmacıların katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına yer verilmektedir.

Declarations

Manuscripts include authors' declarations regarding contributions to research, conflict of interest, and, if needed, statements of funding and other acknowledgments.

İçindekiler / Contents

Editörden
Editorial

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

- 1-35 **Değişen Çocuk İmgesi ve Medya İlişkisi: İnternet ve Çevrimiçi Çocuk**
Changing Child Image and Media Relationship: Internet and Online Child
Gonca KAR, Ayşe Aslı SEZGİN BÜYÜKALACA
- 37-65 **Dünyada ve Türkiye’de Zaman Kapsülleri’nin Gelişimi**
Development of Time Capsules in the World and Türkiye
Mutlu ERBAY
- 67-95 **Turizm Sektöründeki Yenilikçi Faaliyetlerin Finansal Performans Üzerindeki Etkisi: BIST Uygulaması**
The Impact of Innovative Activities on the Financial Performance of Tourism Sector: A BIST Application
Elif YÜCEL, Yasemin ERTAN
- 97-135 **2000’ler Türkiye’sinde Hukuk, İktidar Ve Toplumsal Hareketler: Bir Eylem ve Olağanüstü Hal Mekanı Olarak Adliyeler**
Law, Power and Social Movements in Turkey in the 2000s: Courthouses as Sites of Protest and the State of Exception
Rüya YÜKSEL
- 137-167 **Board Gender Diversity and Firm Value: Do Women on Boards Make a Difference?**
Yönetim Kurulu Cinsiyet Çeşitliliği ve Firma Değeri: Yönetim Kurulundaki Kadınlar Fark Yaratır mı?
Yasemin ALTINYAY, Muzaffer AYDEMİR, Onur TUĞMAN

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

- 169-172 **The Rise of Entrepreneurial Parties in European Politics, Hloušek, V., Kopeček, L., & Vodová, P., Palgrave Macmillan, 2020, pp., 215, ISBN 978-3-030-41916-5**
Muhammet Ali YUNUS

Editörden

Ekonomi, güzel sanatlar, hukuk, işletme, psikoloji, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, sosyoloji ve uluslararası ilişkiler alanlarında çalışmalara yer veren Aurum Sosyal Bilimler Dergisi'nin yeni sayısıyla karşınızdayız.

Bu sayımız, Gonca Kar ve Ayşe Aslı Sezgin Büyükaçala'nın birlikte kaleme aldığı "Değişen Çocuk İmgesi ve Medya İlişkisi: İnternet ve Çevrimiçi Çocuk" başlıklı çalışmayla açılıyor. Elkind'in çocukluk imgeleri kuramı temelinde ilerleyen bu araştırma, günümüz çocukluğunu "çevrimiçi çocuk" kavramıyla tanımlıyor ve medyanın, çocuk imgesi üzerindeki belirleyici rolüne dair çarpıcı bir analiz sunuyor.

Ardından, Mutlu Erbay'ın kaleme aldığı "Dünyada ve Türkiye'de Zaman Kapsülleri'nin Gelişimi" başlıklı makale, kolektif hafıza ve kültürel aktarım pratiklerine odaklanıyor. Amerika'dan Türkiye'ye farklı örneklerle zaman kapsüllerinin tarihsel ve kültürel izini süren bu çalışma, geçmişin geleceğe yazılan bir mektup gibi nasıl kurgulandığını düşündürüyor.

Elif Yücel ve Yasemin Ertan'ın ortak çalışması olan "Turizm Sektöründeki Yenilikçi Faaliyetlerin Finansal Performans Üzerindeki Etkisi" adlı makale ise, BIST'te işlem gören turizm işletmelerini mercek altına alarak süreç inovasyonlarının finansal getirilerini değerlendiriyor. Çalışma, özellikle pandemi sonrası dönemde dijitalleşmenin turizmdeki önemini veriye dayalı bir biçimde ortaya koyuyor.

Bu sayının dikkat çekici bir diğer katkısı, Rüya Yüksel'in kaleme aldığı "2000'ler Türkiye'sinde Hukuk, İktidar ve Toplumsal Hareketler: Bir Eylem ve Olağanüstü Hal Mekânı Olarak Adliyeler" başlıklı makale. Adliye önlerini protesto mekânı olarak inceleyen çalışma, Agamben'in "kamp" kavramı ve Bourdieu'nün "yargısal alan" çerçevesiyle, hukuk ile toplumsal hareketler arasındaki gerilimli ilişkiye derinlikli bir yorum getiriyor.

Yasemin Altınyay, Muzaffer Aydemir ve Onur Tuğman'ın birlikte hazırladığı "Yönetim Kurullarında Cinsiyet Çeşitliliği ve Firma Değeri" başlıklı araştırma ise, kadınların yönetim kurullarındaki temsili ile şirketlerin finansal performansı arasındaki ilişkiyi küresel ölçekte inceliyor. 326 finansal kurumu kapsayan analiz, kadın temsiline ROE üzerindeki pozitif etkisini ortaya koyarken, yönetimimde cinsiyet eşitliğine dair önemli bir veri sunuyor.

Sayının sonunda yer alan kitap değerlendirmesi ise, Muhammet Ali Yunus tarafından kaleme alınan ve Hloušek, Kopeček ve Vodová'nın birlikte yazdığı The Rise of Entrepreneurial Parties in European Politics adlı esere odaklanıyor. Girişimci partilerin Avrupa'daki yükselişini konu alan bu kapsamlı değerlendirme, siyasal yapılar ve yeni parti tipolojileri üzerine düşünmeye davet ediyor.

Toplum, kültür, ekonomi ve siyaset gibi alanlarda farklı pencereler açan bu sayının, siz değerli okuyucularımız için ufuk açıcı bir okuma deneyimi sunmasını dileriz.

Keyifli okumalar.

Prof. Dr. Dilek ŞİRVANLI ÖZEN, Altınbaş Üniversitesi, dilek.sirvanliozen@altinbas.edu.tr

Baş Editör

Editorial

We are pleased to present the latest issue of Aurum Social Sciences Journal, which features contributions in the fields of economics, fine arts, law, business administration, psychology, political science and public administration, sociology, and international relations.

This issue opens with the article “Changing Images of Childhood and the Role of Media: The Internet and the Online Child” by Gonca Kar and Ayşe Aslı Sezgin Büyükaçala. Drawing on David Elkind’s conceptualization of historical childhood images, the study explores how the contemporary notion of the “online child” is shaped by media representations. The authors highlight how economic structures increasingly influence the cultural image of childhood today.

In her article “The Development of Time Capsules in the World and in Turkey” Mutlu Erbay takes a cultural-historical approach to examine the significance of time capsules as tools of memory and legacy. By comparing prominent examples from the United States and Turkey, the study explores how societies preserve and transmit values across generations.

“The Impact of Innovative Activities on Financial Performance in the Tourism Sector: Evidence from BIST” by Elif Yücel and Yasemin Ertan focuses on innovation strategies in tourism enterprises. Through an analysis of companies listed on BIST between 2016 and 2023, the study reveals that process innovation positively influences financial performance -especially in the post-pandemic period- while other types of innovation show limited effects.

Rüya Yüksel’s compelling article “Law, Power, and Social Movements in 2000s Turkey: Courthouses as Sites of Protest and States of Exception” examines the intersection of legal institutions and activism. Drawing on theoretical frameworks by Agamben and Bourdieu, the study analyzes how courthouses become protest spaces, reshaping the legal field and reflecting broader dynamics of justice, power, and resistance.

In their collaborative study “Board Gender Diversity and Firm Value: Do Women on Boards Make a Difference?,” Yasemin Altınyay, Muzaffer Aydemir, and Onur Tuğman investigate the relationship between gender diversity in corporate boards and financial outcomes. Based on data from 326 financial institutions listed in the 2022 Forbes Global 2000, the results suggest a positive correlation between female board representation and return on equity (ROE), providing empirical support for increasing gender diversity in corporate governance.

This issue also includes a thoughtful book review by Muhammet Ali Yunus of *The Rise of Entrepreneurial Parties in European Politics* by Hloušek, Kopeček, and Vodová. The book examines the emergence and evolution of entrepreneurial parties in Europe, offering comparative insights into their organizational dynamics and potential impact on democratic systems.

We hope this diverse collection of articles, spanning childhood, culture, innovation, activism, corporate governance, and political transformation, inspires new perspectives and meaningful dialogue.

Wishing you a thought-provoking and enjoyable reading experience.

Prof. Dilek ŞİRVANLI ÖZEN, Altınbaş University, dilek.sirvanliozen@altinbas.edu.tr

Editor-in-Chief

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

DEĞİŞEN ÇOCUK İMGESİ VE MEDYA İLİŞKİSİ: İNTERNET VE
ÇEVİRİMİÇİ ÇOCUKGonca KAR¹, Ayşe Aslı SEZGİN BÜYÜKALACA²¹Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Çalışmaları Anabilim Dalı, Adana,
atasozg@gmail.com, ORCID ID: 0009-0005-5856-4276²Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Fakültesi, İletişim Bilimleri Bölümü, Adana
aaslisezgin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4557-7351

GELİŞ TARİHİ/RECEIVED DATE: 31.10.2024

KABUL TARİHİ/ACCEPTED DATE: 13.02.2025

Kar, G., & Sezgin Büyükalaca, A. A. (2025). Değişen çocuk imgesi ve medya ilişkisi: İnternet ve çevrimiçi çocuk. *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 1-35.

Değişen Çocuk İmgesi ve Medya İlişkisi: İnternet ve Çevrimiçi Çocuk

Öz

Zamanın toplum düzeni üzerinde yarattığı değişim, insanın da bu değişime bağlı olarak imgesel olarak farklı görünümünü ortaya çıkartmaktadır. “Çocuk” ise bu değişim içinde anlamı, konumu ve imgesi açısından farklı tarihsel süreçlerde farklı görünümüyle ön plandadır. Çocuk, aile içindeki çocuk kavramından toplumsal sistemdeki çocuk kavramına kadar farklı bağlamlarda, farklı açılardan incelenmektedir. Bu çalışmada ise David Elkind’in (1999) tarihsel olarak baskın olan çocukluk imgeleri konusundaki, üç modern çocuk imgesi olarak belirttiği, şehvetli çocuk, esnek çocuk, yetenekli bebek (Elkind’in “çocuk” kavramı yerine “bebek” kavramını kullandığı görülmüştür) kavramsallaştırması ve sınıflandırması düşüncesinden yola çıkılmıştır. Elkind, gelecekte “Toplumsal bilge olarak, kendi kendine yeterli çocuk imgesinin” ortaya çıkacağını savunmaktadır. Elkind’in tarihsel süreçte çocuk imgesini ele alışı ayrıca onun eleştirel yaklaşımını da ortaya koyar. Çocuk kavramının toplumsal ve kültürel yapıların bir yansıması olarak ele alınmasını eleştiren Elkind, toplumun çocuklara yönelik yaklaşımı hakkında güçlü bir eleştiriye sahiptir.

Bu çalışma, söz konusu tarihsel çocukluk imgelerinin medya ile ilişkisini değerlendirmiş, gelecekteki çocuk tasavvurunu ise “çevrimiçi çocuk” kavramı üzerinden incelemiştir. Çalışmanın yönteminde, Elkind’in sınıflandırmasına uygun olarak kronolojik sıra ile medya içerikleri, yine her bir dönemin özelliklerini yansıtan kitle iletişim araçları aracılığıyla belirlenmiştir. Çocukluk imgeleri, bu içerikler örneğinde, niteliksel tarihsel tasarımı da dikkate alarak, analiz edilmiştir. Çevrimiçi çocuk olarak tanımlanan bugünün çocuk imgesi ise seçilen yeni medya içeriklerine yönelik değerlendirmelerle yapılmıştır. Kendi kendine yeten çocuk imgesinin tespitinde, seçilen medya içerikleri vasıtasıyla bu yeni çocukluk imgesinin özellikleri tespit edilmek istenmiştir. Çalışmanın sonucunda, değişen çocuk imgesinin medya ile ilişkisi bağlamında yapılan değerlendirmede, ne yazık ki bugün ekonomik etkilerin çocuk kavramı üzerinde de önemli bir rol oynadığı gözlenmiştir. Çocuk, doğal yapısının dışında çoğu zaman ekonomik yaşamın önemli bir imgesi haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocuk İmgesi, Medya, İnternet ve Çocuk, Medya Okuryazarlığı

Changing Child Image and Media Relationship: Internet and Online Child

Abstract

The change that time has created in the social order also reveals different imaginary appearances of human beings depending on this change. Within this change, the “child” is at the forefront with its various appearances in different historical processes regarding its meaning, position, and image. The child is examined in other contexts and from different perspectives, from the concept of a child in the family to the concept of a child in the social system. In this study, the conceptualization and classification of the three modern child images that David Elkind (1999) specified as the lustful child, the flexible child, and the talented baby (Elkind was seen to use the concept of “baby” instead of the concept of “child”), which have been dominant historically, was taken as the starting point. Elkind argues that “the image of the child as socially wise and self-sufficient” will emerge in the future. Elkind’s handling of the child image in the historical process also reveals his critical approach. Criticizing the handling of the concept of the child as a reflection of social and cultural structures, Elkind has a strong criticism of society’s approach toward children.

This study evaluated the relationship between the historical childhood images in question and the media, and examined the future child image through the concept of the “online child”. In the method of the study, media contents were determined in chronological order following Elkind’s classification, again through mass media reflecting the characteristics of each period. Childhood images were analyzed in the example of these contents, also taking into account the qualitative historical design. Today’s child image, defined as the online child, was made through evaluations of selected new media content. In determining the self-sufficient child image, it aimed to determine the characteristics of this new childhood image through selected media content. As a result of the study, in the evaluation made in the context of the changing child image’s relationship with the media, it was observed that unfortunately today, economic effects also play an important role in the concept of child. The child, apart from its natural structure, has often become an important image of economic life.

Keywords: Child, Child Image, Media, Internet and Child, Media Literacy

1. Giriş

Çocukluk imgeleri Antik Çağ'dan başlayarak bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda ilk olarak çocuk imgesinin bir yetişkinden pek de farklı olmadığını söylemek mümkün olabilir. Çocuk bu dönemde, tıpkı yetişkinler gibi yasalara saygılı, ahlaki kültürel donanıma sahip ve bir yurttaş bilinci ile eğitilmesi gereken toplumsal konumuyla dikkat çekmektedir. Eski Roma, kız ve erkek çocuklara birlikte eğitim verilen kurumlara sahip olması yönüyle diğer antik toplumlara kıyasla daha eşit bir yapıda olsa da hemen hemen eğitimin verildiği her yapıda olduğu gibi burada da oldukça katı disiplinli bir eğitim anlayışından söz etmek mümkündür (Elkind, 1999). Orta Çağ'ın savunma temelli yerleşim tarzı, yüksek kaleleri, zihinlerdeki çocuk imgesi ile pek de uyuşmamaktadır. Zihinlerdeki bu imge şöyle açıklanabilir, çocuk modern anlamda ayrı bir gelişim evresinde değildir. Söz konusu dönemde çocuklar küçük yetişkinler olarak kabul edilmektedir. Oysa çocuk, oyuna, bakıma ve özel eğitime ihtiyaç duymaktadır. Çocuk, bir bakıma baş belası bir oyuncak olarak kabul edilirken, ilk günaha gönderme yaparak dogmatik bir günahkâr çocuk algısı yaratmıştır (Elkind, 1999).

Zamanla, küresel çapta değişim göstermeye başlayan toplum yapısı içerisinde çocuk kavramının da bu değişimden etkilendiğini söylemek doğru olacaktır. Çocuk kavramı 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan sosyal dönüşümlerin uzağında kalmamıştır. Çocuklar bu dönemde de bazı farklılıklarla iktisadi hayatın içinde aktif rol almaya devam etmişlerdir. 17. yüzyıl öncesinde aile ile birlikte çalışılan, bahçe tarla işlerinden ayrılan çocuk, artık iş hayatının içerisinde yalnız var olmaya başlamış ve daha ağır beden yükü gerektiren işlerde çalışmıştır. Sanayi Devrimi çocuk emeğinin fabrikalara kanalize edilmesini sağlamıştır. Böylece çocukluğun tarihsel sürecine bir de fabrikada çalışan çocuk işçi imgesi eklenmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda eğitimin yaygınlaşması bu imgeyi ortadan kaldırmak için yeterli olmamış, aksine bu imgeyi beslemiştir. Çocuğun aldığı eğitimde çalışma, bir tür disiplin kazandırma yöntemi

olarak görülmüştür. Dönemin okul eğitime eleştirel yaklaşan Elkind (1999)’a göre çocuklar, fabrikada çırak olarak çalışmak üzere eğitim almak için okullara gönderilmiştir. Elkind’in bu düşüncesinde özellikle yoksul çocukların “disiplin” kazanmak ve “erdemli olmak” için okullara gönderiliyor olmasının etkisinin olduğu söylenebilir (Elkind, 1999).

Tarihsel sürecin farklı dönemlerine yönelik bu bilgiler, farklı sosyal bağlamlarda toplumların çocukluğu farklı algıladıklarını ortaya koymaktadır. Refah toplumları ve savaş toplumlarının yahut salgınlarla mücadele edilen yüzyıllarda var olan toplumların çocuğa bakışının farklı olması, olağan bir durum olarak değerlendirilebilir. Zamanla toplumlar çocukların yetişkinlerin dünyasından ayrı bir dünyaları olduğunu, oyuna ve akranlarına olan ihtiyaçlarını kabullenip daha insancıl çocuk imgelerine sahip olmuşlardır. Bu görüş, zaman ilerledikçe çocuk imgesine bakışı kökten değiştirmiş, farklı kültürlerde de yayılarak oldukça geniş çapta kabul görmüştür. Örneğin okullaşma birbirinden çok uzak kültürlerde başlamış, çocuklar için oyuncak üretim sektörü hızla gelişmiştir. Bunun nedeni olarak küreselleşmenin etkisinden söz edilebilir. Sanayileşmenin, kentleşmenin ve pedagojik anlayışlardaki değişimlerin sonucunda okullaşmanın uzak kültürlerde benzer zamanlarda başlamıştır Heywood (2003), çocuk imgesine karşı bu kabulü eleştiren araştırmacılardan biri olarak dikkat çekmektedir. Bu eleştirisini, “Biz çocukların dünyasının yetişkinlerin dünyasından farklı olduğunu, gençlerin okullara, oyun bahçelerine, odalarına vb. yerlere kapanıp kalmasını hiç düşünmeden kabul ederiz” sözleriyle belirtmiştir. Heywood ayrıca çocuk imgesini 18. yüzyıla kadar çocukların, dönemin şartlarından da dolayı eksik yetişkinler olarak algılandığı üzerinden kurmuştur (Heywood, 2003).

Yirminci yüzyıl, kavramların bilim ekseninde anlaşılmaya başlandığı bir dönemi başlatmıştır. Artık kavramların içini, kültürel zenginlikler ve sosyal değerlerden daha çok bilimsel bakış açıları doldurmaktadır. Bu durum çocuk imgesine yaklaşımı da etkilemiş ve bu imgeyi farklı bir boyuta taşımıştır. Bu dönemde ortaya konan bilimsel çalışmaların yayılım alanı oldukça

geniştir. Erken dönem çocukluğa yönelik ve bu dönemde bebeklerin beyin gelişimleri hakkında çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Elkind (1999) bu noktada eleştirel yaklaşarak oldukça yanlış olarak nitelendirdiği üç farklı çocuk imgesine işaret eder: Şehvetli Çocuk, Esnek Çocuk ve Yetenekli Bebek (Elkind, 1999).

Şehvetli Çocuk imgesi Freud'un psikodinamik çalışmaları sonucu ortaya çıkan nevrotik çocuk imgesidir. Bu bakış açısına göre çocuklar, yetişkinlerin sahip olduğu tüm cinsel dürtü ve eğilime sahip "çok yönlü sapık"lar olarak ifade edilmiştir (Freud, 1918). Kısıtlamaya ve baskıya maruz kalan çocukta meydana gelen nevrozlar kaçınılmazdır. Elkind (1999) imgeyi eleştirse de çocukların toplumdaki sağlığı için biraz da olsa kısıtlanmaları noktasında Freud'un görüşlerine katılmaktadır (Elkind, 1999).

Esnek Çocuk imgesi, toplumsal dönüşümler karşısındaki tutumun kuşak çatışmalarına etkileri çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde ortaya atılmıştır. Bu imgenin temelinde yer alan, çocukların toplumdaki dönüşümlere, yetişkinlerden daha hızlı ayak uydurdukları ön kabulü oldukça eleştiri almıştır. Çocuklar gelişen teknolojiye, dönüşen sosyal yapıya hızlı ayak uydursalar da bu durum aile içi konular için geçerli değildir. Elkind (1999)'a göre ailede yaşanan bir değişiklik, boşanma, taşınma gibi, yetişkinler tarafından kolaylıkla kabul edilebilecek iken bir çocuk gözüyle bu durumun kabullenilmesi ve atlatılması oldukça zordur. Çünkü "Çocuklar tutarlılık, durağanlık ve güven ararken yetişkinler yeni deneyimler ve serüven peşinde koşarlar." (Elkind, 1999).

Yetenekli Bebek imgesini Elkind (1999) "1960'ta psikologlarca özendirilmiş olan en yaygın ve tehlikeli çocuk imgesi" şeklinde tanımlamıştır (Elkind, 1999). Bu dönemde bazı yazarlar toplumda meydana gelen problemlerin çözümü için çocuğun olabilecek en erken dönemde eğitilmesi gerektiği fikrini sunmuşlardır. Bu fikirlerini de çocukların dışa vurabildiklerinden daha fazla zihinsel kapasiteye sahip oldukları fikri ile desteklemişlerdir. J. Bruner 1962'de yazdığı Eğitim Süreci adlı kitabında bu alandaki gidişata adeta yön vermiştir. J. Takaya

“Bruner’s Theory of Education: From Early Bruner to Later Bruner” (2008) adlı çalışmasında Bruner’in herhangi bir konunun temellerinin herhangi bir yaşta çocuğa uygun zihinsel yol ile bir şekilde öğretilbileceğini söylediğini aktarmıştır. Bruner’in bu hipotezi eğitimcileri hedef almaktadır. Elkind ise bu noktada Bruner’in bu hipotezinin toplum tarafından, hipotezden ziyade bir gerçek olarak algılanacağını hesap edilemediği fikrindedir (Elkind, 1999). Bu gerçeğin toplum tarafından hızla kabul görmesi, pazarlama başta olmak üzere birçok sektörü harekete geçirmiştir. Yetenekli Bebek imgesindeki belki de en önemli nokta, zekaya dair istatistiki ölçümlerin gelişimidir.

Bloom (1964) ve diğer eğitim psikologlarına göre yaşamın ilk dört yılı öğrenim açısından hayati önem taşımaktadır. Dolayısıyla çeşitli test verilerinin bir çocuğun zekasını ölçebildiği, testlerin takip edilerek çocuk zekasının geliştirilmesi yönünde formel eğitim hazırlanması gerektiği ileri sürülmüştür (Bloom, 1964). Zekâ kavramının Amerikan IQ (Intelligence Quotient – Zekâ Katsayısı) kültürü ile birlikte yeni bir form kazandığını ileri süren İnal (2020)’a göre zekâ, “her şeyin üzerine kurulması gereken normal form” haline gelmiştir. İnal (2020), “Amerikan IQ kültürünün erkek çocuklar için sayısal zekanın iyi ve normal, kız çocuklar için sözel zekanın yerinde ve güzel” belirlemesinin zekayı ikili forma sıkıştırmak olduğunu ifade etmiştir (İnal, 2020). Takip eden yıllarda zekâ üzerine çalışmalar devam etmiş ve zekânın esnekliği öne sürülmüştür. Goodenough (1926)’ın zekanın çevresel etmenlerden %20 ile %40 oranlarında etkilendiği görüşü (Goodenough, 1926), çocuklara olan yaklaşımı da etkilemiştir. Zekâ gelişimlerine olumlu katkı sağlayacağı inancı ile daha çok kitap okunan, müzik dinletilen, birebir ilgilenilen çocukların sayısı aileler arasında yaygınlaşmıştır.

Çocuk imgesine ayrıca Aries (1962) de çocukluğun bir keşif olduğu fikrini öne sürerek katkı sağlamıştır. Ona göre 17. yüzyıl öncesi dönemde bir çocuk imgesi bulunmamaktadır. Aries Çocukluğun Yüzyılları adlı çalışmasında “Orta Çağ’da çocuklar ve yetişkinler emek harcarken de eğlenirken de bir aradadırlar; toplum, yapısı itibarıyla çocuksu bir yana sahiptir bu da

bugünkü manada çocukluk kavramına yer bırakmamıştır” demiştir (Aries, 1962). Orta Çağ’da manastırlardaki sert disiplinli eğitim ve evde verilen özel eğitim yerini 17. yüzyıl ile yaygınlaşan okullara bıraktığında, çocuklar için sosyalleşebilecek özel bir yaşıt ortamı doğmuştur. Öncesinde olduğu gibi 5-7 yaşlarına geldiğinde işe gitmek zorunda olmayan çocuklar, bir yetişkin gibi davranmak mecburiyetinde olmayıp çocuksu özlerine geri dönmeye başlamışlardır. Bu dönemde çocuğa bakış, onun eğitilmesi ve terbiye verilmesi gereken bilgisiz, naif, kırılgan ve kendiliğinden günahkâr olduğu yönündedir. Klasik Hristiyan inancının bu dogması, çocuklara verilen sert disiplinli eğitimlerin temelini oluşturmuştur. Ancak 17. yüzyılda J. Locke’un insan zihninin boş bir levha olduğunu öne sürmesi, çocuk eğitiminin insanileşmesi yönünde büyük bir adımdır. Öte yandan doğan bu boş zihin ile bebeklikten itibaren çocuğu eğitme yöneliminin de önü açılmış olmaktadır.

Özetle Yetenekli Bebek imgesinde dört önemli görüş mevcuttur. Bunlar çocuğa her şeyin her yaşta öğretilbileceği, çocukların ilk dört yıllık yaş aralığının zekâ gelişimi açısından en verimli aralık olduğu, zekanın esnek olduğu ve çocukluğun bir keşif olduğu görüşleridir (Goodenough, 1926 Bruner, 1962; Aries, 1962). Elkind (1999) bilim ve teknolojinin de desteklediği çalışmalar sonucu ortaya konan bulguların, çocukların eğitimi üzerinde bir tahakküm kurmaması gerektiğini savunmaktadır. Elkind ayrıca, çocuk gelişiminin öneminin vurgulanmasının, çocukların formal eğitiminin oldukça erken yaşlara alınması ile doğrudan ilişkili olmadığını, çocukların doğasının iyi anlaşılıp büyüme ve öğrenme biçimlerinin çarpıtılmaması gerektiğini belirtmiştir (Elkind, 1999).

Çocuk çalışmalarının tarihi oldukça eskiye dayansa da çalışmaların geç kalmışlığına dikkat çeken DeMause (1995), toplumun yarısının neredeyse görmezden geldiğini ve bu konunun kendince bir gizemi olduğunu savunur. Bu geç kalmanın nedeni olarak özellikle tarihsel olarak çocukların birey olarak görülmemesinin etkisi olduğunu vurgulayan DeMause, çocukların yetişkinler tarafından ihmal edildiğini belirtir ve bunu “yetişkin merkezli tarih anlayışı” olarak

kavramsallaştırır. Freud'un çalışmalarının çocuk konusunda yapılan çalışmaların artmasının önünü açtığını söyleyen DeMause, çocukluk çalışmalarının psikolog ve antropologlar için bir rutin haline geldiğini ancak tarihçiler için yeni bir alan olduğunu belirtir (DeMause, 1995). İlgili literatür incelendiğinde bugün, çocuk imgesi üzerine çalışmaların farklı disiplinlere uzanan, geniş bir alana yayıldığı gözlenecektir. Tarih, sosyoloji, psikoloji, pedagoji gibi alanlar çocukluk üzerine araştırmalarını derinleştirmiştir. Bilimsel ilerlemelerin de bu yöndeki çalışmaların önünü açtığı ortadadır. Bu çalışmalara her bir disiplin çerçevesinde örnekler verilebilir:

- Philippe Ariès'in (1962). "Çocukluk Çağının Tarihi" olarak Türkçeye çevrilen eseri, çocukluğun tarihsel bir kavram olduğunu ve modern çocukluk anlayışının son birkaç yüzyılda geliştiğini savunur (Ariès, 1962).
- Hugh Cunningham (2006) "The Invention of Childhood" adlı çalışmasında, çocukluğun toplumsal olarak nasıl inşa edildiğini ve tarih boyunca nasıl değiştiğini anlatır (Cunningham, 2006).
- William Corsaro ve Judson Everitt (2023), "The Sociology of Childhood" başlıklı çalışmalarında çocukların toplumsal yapılar içindeki konumlarını analiz eder (Corsaro & Everitt, 2023).
- Erik Erikson (1950) psikososyal gelişim kuramını ortaya koyarak çocukluk döneminin bireyin gelişimindeki rolüne odaklanır (Erikson, 1950).

Tarihsel süreçte çocukluğun gelişimini özetleyen bu bölümde, farklı toplumsal dönemlerde çocuğa bakış açısı üzerine görüşler aktarılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Çevrimiçi Çocuk imgesini daha net ortaya koyabilmek için Elkind'ın üç farklı çocukluk imgesi üzerine daha ayrıntılı bir değerlendirme yapılmıştır.

1.1. Çocuk Kavramının Tarihsel Gelişimi: Üç Farklı Çocukluk İmgesi Üzerine

1.1.1. Şehvetli Bebek

Freud'un 1900'lü yıllarda başlayan psikodinamik çalışmaları sonucu ortaya koyduğu nevroitik çocuk, çok yönlü sapık kavramları çalışmanın daha önceki bölümünde "Şehvetli Bebek" imgesi üzerinden açıklanmıştı. Bu bölümde, bu imgenin ortaya çıkışının altında yatan nedenler, ortaya çıktığı toplum yapısının sosyokültürel boyutu ve çocuğa bakış açıları detaylandırılacak ve bu imge, günümüzdeki çocuk algısı ile karşılaştırılacaktır.

Freud'un çalışmasını Batı Avrupa'da sert bir siyasal iklimin hâkim olduğu gerçeği üzerinden okumak gerekir. Çocuğun cinsel dürtülerinin bastırılmışlığına dikkat çeken Freud'un içinde bulunduğu dönem, çocukluğun kendine özgü dünyasının yetişkinlerin dünyasındaki öncelikler yüzünden zaten derinden bastırıldığı bir dönemdir. 20. yüzyılda yaşanan iki büyük Dünya Savaşı etkisini çocuk dünyasında da yetişkin dünyasında derinden hissettirmiştir. Öte yandan 1900'lü yıllar televizyon, radyo gibi kitlesel medyanın da yaygınlaşmaya başladığı bir zamana karşılık gelmektedir (Laughey, 2010). Dönemin mevcut medya araçlarında çocuklar için üretilmiş gibi görünen yapımlarda bile kasıtlı bir propaganda amacı görülmektedir. Walt Disney gibi büyük firmalar propaganda ve nefret söylemi konusunda oldukça çaba harcamışlardır (Gazi & Çakı, 2019). 20. yüzyıl ayrıca Sanayi Devrimi'nin etkisiyle çocuk işçiliğinin boyut değiştirdiği bir döneme karşılık gelmektedir. Çocukların ortaya koyduğu her türlü emeğe, genel olarak çocuk işçiliği denmekte iken Sanayi Devrimi çocuk emeğini fabrikalara, madenlere taşıyarak çocuk işçiliğinin doğasını değiştirmiştir (Tuttle, 2001). Böylesi bir ortamda çocuk dünyasının baskılanması doğal karşılanabilir. Mevcut siyasal ortamdan dolayı yetişkinlerin öncelikli pedagojik kaygılarının olmaması ve dışarıdaki dünyanın oldukça güvensiz bir ortam sunması, çocuk dünyasının inceliklerinin anlaşılamamasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla çocuğun baskılanması kadar baskılanan çocuğun nevroitik olarak değerlendirilmesini de doğal karşılamak gerekmektedir. Elkind (1999) da çocukların kısıtlanmalarını kendi sağlıkları açısından bir yere kadar doğru bulmaktadır (Elkind, 1999).

Elkind'ın çocukların kısıtlanması konusundaki görüşleri bilişsel, sosyal ve duygusal kısıtlamalar şeklinde açıklanabilir. Bu kısıtlamalar bazen pedagojik kaygılarla yapılmış ise de bazen baskı ve engeller şeklinde de ifade edilebilir. Ancak Elkind (1999)'a göre bazı pedagojik sınırlar çocuklar güvenliği ve sağlıklı gelişimi için de gereklidir (Elkind, 1999).

Bugüne bakıldığında çocuklar üzerine yapılan çalışmalarda yine Freud ile aynı çizgiden, dürtüsellikten yola çıkılmaktadır. Freud çocukları dürtü temelli, bastırılmış, çok yönlü sapık imgesi ile çözümlemişken bugünün çalışmaları (Barkley 2014 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında çocuklarda dürtüsellik bilişsel kontrol mekanizmalarındaki eksikliklerle bağlantılı olduğu tespitini yapmıştır (Barkley, 2014). Diamond 2013 yılında dürtüsellik ve kontrol eksikliği arasındaki bağlantıyı nöropsikolojik düzeyde açıklamak istemiştir (Diamond, 2013). Fonagy ve arkadaşları da 2018'de yaptıkları çalışmada Freud'un dürtü teorisini modern psikodinamik yaklaşımlar ve bağlanma kuramı bağlamında yeniden yorumlamaktadır (Fonagy vd., 2018) çocuğu yine dürtüsellik temelinde ancak bu dürtüler üzerinde bazı sorunlar sonucu bilişsel kontrol mekanizmaları bozulmuş çocuklar olarak çözümlemektedir. Bir konu üzerine dikkatini toplama, aşırı hareketlilik, farklı duygusal durumlara yerinde duygusal tepkiler verme bozukluğu biçiminde tanımlanabilecek "Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) tanısı konan çocukların sayısı oldukça fazladır. DEHB teşhisi konulmuş çocuklarda saldırganlık, dikkat dağınıklığı, dış uyaranlara aşırı duyarlılık gibi semptomlar gözlenmektedir. Bazı çalışmalar da DEHB teşhisli çocukların tipik diğer çocuklara kıyasla daha olumlu özellikler taşıdığını ortaya koymaktadır.

Çocukluğun toplumsal bir kurgu olduğunu söyleyen Elkind'in bu tanımından hareketle farklı toplumların farklı çocuk imgelerine sahip olduğunu, toplumların değiştikçe de çocuk kavramının, imgelerinin dönüşüme uğradığını söylemek mümkündür. Freud'un çocuk çalışmalarını Elkind, Şehvetli Çocuk imgesi ile özetlerken dikkat çektiği nokta cinsellik temelinde güçlü duyguların etkisi altında kalmış çocuktur. Bugün de son derece güçlü

duyguların dürtülerin etkisi altında kalan çocuğun davranış sonuçlarına odaklanılarak DEHB teşhisine ulaşılmaktadır. Günümüzde gerçekleştirilen çocuk çalışmalarında çocukların cinsellik dışı diğer belirleyicilerin etkisi ile geldikleri durumu değerlendirilmektedir. Örneğin bugün çocukların medya ile ilişkisi sıkça üzerinde durulan çocukluk analizine yönelik çalışmalardan biridir. Özetle Şehvetli Çocuk ve günümüz çıkarımlarının ortak paydaları olmakla birlikte günümüzde konulan DEHB teşhisi, Elkind'in savunduğu çocukluğun, toplumsal kurgu tezini doğrular niteliktedir. Zira bugün değişen toplum yapısının hız çağı olarak adlandırılması söz konusu iken çocukların duygularını yaşamakta, yansıtmak ve kontrol etmekte, aşırı hareketliliklerini durdurabilmekte güçlük çekmesi sonucu yeni bir çocuk imgesi ile karşılaşmak oldukça olağandır.

1.1.2. Esnek Çocuk

Bu bölümde esnek çocuk imgesi iki kısımda incelenecektir. Öncelikle esneklik kavramı uyum ve adaptasyon üzerinden ele alınacaktır. Daha sonra ise imgenin ortaya atıldığı dönemdeki ve bugünün mevcut çalışmalarındaki çocukluğa dair esneklik kavramları karşılaştırılacaktır.

Elkind'in üç farklı çocuk imgesinden ikincisi olan Esnek Çocuk imgesi, çocuğun yaşanan değişimler karşısında bir yetişkine kıyasla daha hızlı uyum sağladığı yönünde bir bakış açısı olarak özetlenebilir. Çocukların sosyal dönüşümlere sağladıkları hızlı uyum, yetişkinlerle aralarındaki mesafenin açılmasına, böylece kuşak farklılıklarının meydana gelmesine zemin hazırlamaktadır. Birtakım sosyal olgular karşısında çocuğun dinamik yapısı alıp devam etmek yönünde ilerlerken bir yetişkinin karşılaştığı yeniliği kıyaslayacağı bir geçmişi, kabul edip etmemek yönünde karar vereceği farklı değerlendirme kriterleri vardır. Bu duruma bir örnek teşkil etmesi açısından bugünün toplumlarında teknolojinin rolü ele alınabilir. Teknoloji kullanım biçimleri bebekler, çocuklar ve yetişkinler arasında farklılıklar göstermektedir. Bu doğrultuda Prensky (2001) teknoloji kullanım becerileri çerçevesinde bugün mevcut dijital dilin

anadilleri olduğunu ifade ettiği dijital yerlilerin karşısına, bu gelişmelerin hayatlarına sonradan dahil olduğu dijital göçmenleri konumlandırmıştır (Prensky, 2001).

Çocukluğa dair esneklik kavramının ortaya atıldığı dönemde ağırlıklı olarak toplumsal adaptasyon ve uyuma odaklanması Elkind tarafından eleştirilmiştir. Çocuğun toplumsal boyuttaki uyum gücü aile içinde gerçekleşen olaylar karşısında sanıldığı kadar da güçlü değildir. Aile içinde meydana gelen büyük bir olaya, kalıcı bir değişime bir çocuk bir yetişkinden çok daha zor uyum sağlar. “Çocuklar tutarlılık, durağanlık ve güven ararken, yetişkinler yeni deneyimler ve serüven peşinde koşarlar” (Elkind, 1999). Elkind (1999)’in bu imgeye bir başka eleştirisi de çocuk esnekliğinin eğitim alanında yanlış anlaşılıp uygulanması yönündedir ve çocukların her türlü eğitim modeline adapte olabileceği, böylece erkenden eğitilebileceği görüşüne katılmamaktadır (Elkind, 1999). Bugün okul öncesi dönem de dahil olmak üzere birçok akıllı cihazdan birbirinden farklı eğitim modelleri sunulmaktadır. Ancak erken dönem çocuk eğitiminde bu cihazların yer alıp almaması noktası tartışmalı bir konu olma özelliğindedir. Burada, akıllı cihazların eğitimde yer alıp almaması şeklindeki bir düşüncenin vurgulanması yerine hangi eğitim modellerinin nasıl uygulandığı konusuna odaklanmak doğru olacaktır. Teknoloji, pedagojik hedeflerle uyumlu kullanıldığında fayda sağlayabilir; ancak yanlış veya aşırı kullanım çocukların gelişimini olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle teknoloji ve geleneksel eğitim modelleri dengeli bir şekilde bütünleştirilmeli, çocuk merkezli bir yaklaşım benimsenmelidir.

Esneklik kavramının bugün çocuk alanındaki kullanım biçimlerine bakıldığında, öncelikle kavramın bu alanda ilk kullanıldığı biçimiyle paralel, yani bilişsel bir yeti temelinde kullanıldığı görülmektedir. Son yıllarda bilişsel esneklik düzeyinin ölçeklendirildiği çalışmalar yapılmıştır (Sapmaz & Doğan, 2013). Ardından mekânsal bağlamda çocuklara sunulan çevrenin fiziksel işlevsel boyutları temelinde kullanıldığı görülmektedir. Yakın zamanda yapılmış bir çalışmada çocuğun sosyal, fiziksel ve zihinsel gereksinimleri doğrultusunda ihtiyacı olan odanın esnek

tasarımı araştırılmıştır (Çakmakçı & Yıldız, 2022). Her iki kullanım biçiminde de çocuğun zihinsel gelişimini destekleyici bakış açılarına ulaşılmıştır. Erken dönem çocuklukta da okul çağında da çocukların zihin gelişimlerinin her açıdan desteklenmesi Elkind (1999) tarafından eleştirilmiştir. Elkind (1999) çocuğun temas ettiği her alanın zihin gelişimi ile ilişkilendirilmesini, eğitimin her alanında (özellikle erken dönemde) bilişsel yetilerin geliştirilmesine yönelik gösterilen çabaları çocuğun esnekliğinin yanlış anlaşılması biçiminde yorumlamaktadır (Elkind, 1999).

1.1.3. Yetenekli Bebek

Bu bölümde yetenekli bebek imgesi üç kısımda incelenecektir. Öncelikle erken dönem eğitim, ardından zekâ ölçümleri ve son olarak da esnek zekâ kavramları sırasıyla ele alınacaktır. Bebeklerde erken dönem eğitim, son yıllarda hem ebeveynler hem de pedagoglar arasında oldukça üzerinde durulan bir konudur. Temel amacın çocuğun bilişsel yetilerini geliştirmek olduğu bu yaklaşımda çocuk-aile ilişkisindeki sevgi, şefkat ve güven oluşumu sürecine didaktik bir süreç eklenmiştir. Bu sürecin ortaya çıkmasında 1960'larda nöroloji üzerine yapılan çalışmalar sonucu beynin işleyiş biçiminin detaylıca anlaşılması önemli rol almaktadır. J. Bruner'in 1962'de yazdığı Eğitim Süreci adlı kitabı bu yöndeki çalışmaların önünü açmıştır. Yapılan çalışmalar ile birlikte bebeklere erken dönemde verilen dış uyaranların, zihinsel gelişimlerine fayda sağladığı saptanmış ve beyin hücrelerinin doğum öncesi gelişmeye başlaması, sinirsel bağlantıların ise bebekliğin ilk iki yılında oluşması sebebiyle bu dönemde bebeklere verilen uyaranların bilişsel gelişimlerini desteklediği, zekâ kapasitelerini artırdığı görülmüştür (Bertan vd., 2009).

Erken dönen eğitim yaklaşımında, bebekler için tasarlanmış zekâ kartları bu dönemdeki eğitim için uzmanlar tarafından tavsiye edilen uyaranların başında gelmektedir. Bu kartlar ile aileler bebeklerin gelişim süreçlerini hızlandırmak isteyerek bir bakıma çocukluk dönemi eğitim

süreçlerini başlatmış olmaktadırlar. Bu yaklaşımın temellerinin atıldığı 1960'lı yıllarda toplumda meydana gelen problemlerin çözümü için çocukluğun olabilecek en erken yaşta eğitilmesi fikri söz konusu iken bugünün toplumunda çocuklardan böyle bir beklenti olup olmadığı tartışmaya açıktır. Bugünün kapitalist toplumlarında çocuklar erkenden eğitilerek gelecekteki parlak kariyerlerinin temelini atmaktadırlar. Erken dönem çocukluk eğitimleri ile çocuğun hızlandırılmış büyüme sürecine, çocukların birer yetişkin gibi betimlendikleri içerikler ile medya araçları da destek vermektedir. Örneğin çocukların medya aracılığı ile yetişkin temalarına maruz kalması, tüketici olarak konumlandırılmaları, sosyal medya içeriklerinin baskısı çocukların yetişkin olarak betimlenmelerinde önemli role sahip etkenler olarak değerlendirilebilir. Çocuk üzerindeki yapılandırılmış her alanı eleştiren Elkind, oyunun, eğitimin, giysilerin bile çocukça kalması yönünde görüşlerini belirtmiş aksi halde ortaya çıkan çocuk profilini acele ettirilmiş çocuk olarak tanımlamıştır (Elkind, 1999). Bugünkü zekâ kartları ile geline nokta da adeta acele ettirilen bir bebekliktir.

Yetenekli bebek imgesinde üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise zekâ ölçümleridir. Bebeklik ve erken çocukluk döneminde başlayan eğitim süreci, öğrencilerin zekâ düzeylerine göre sınıflandırılmalarını gerekli kıldığında IQ (Intelligent Ouotient) testleri ve bugün de hala kullanılan SAT (Scholastic Aptitude Test-ABD'de üniversite başvurularında kullanılan eleştirel düşünme, problem çözme, matematik ve dil becerilerini ölçen test) ve diğer test biçimleri ortaya çıkmıştır (Talu, 1999). Çocukların daha kolay yarıştılabildiği, gelişimlerinin takip edilebildiği bu testler ile çocuklar eğitim süreçlerinde daha kolay kategorize edilseler de çocuklar üzerinde bu testlerin uygulanması noktasında birtakım etik tartışmalar da bulunmaktadır. İnal (2020)'a göre Amerikan IQ kültürünün erkek çocuklar için sayısal zekanın iyi ve normal, kız çocuklar için sözel zekanın yerinde ve güzel algısı, zekayı iki kutba ayırmıştır. Zekanın iki kutba indirgenmesi çocuklar için zamanla ilgi alanlarında tek tipleşmeye yol

açabilmekte dolayısıyla her çocuğun özel olduğu iddiası popülist bir söylem olarak kalmaktadır (İnal, 2020).

Yetenekli bebek imgesinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan son etken de zekanın esnek olduğu fikrinin ortaya atılıp yaygınlaşmasıdır. Bu fikrin ortaya çıkmasında, 1962 yılında Goodenough'ın 2 ile 13 yaş arasındaki çocukların zekâ düzeyleri testleri ile ilgili görüşlerini ve çocuklara yönelik zekâ testi modelleri sunduğu kitabının oldukça etkili olduğu söylenebilir. Çalışmaları erken bebeklik dönemine kadar uzanan Goodenough (1962) yeni doğmuş bebeklerin zihin dünyalarının dış uyaranların yoğunluğuna ve alıcı organizmanın durumuna bağlı olarak gelişme gösterdiğini ortaya koymuştur (Goodenough, 1926). Zihnin gelişimi üzerinde dış uyaranların etkisi erken dönem çocukluk eğitimi büyük ölçüde yönlendirmiştir. Bugün de okul öncesi ve okul döneminde zekâ gelişimini destekleyici içerikler oldukça yaygındır. Örneğin okullarda kodlama ve robotik eğitimleri oldukça yaygınlaşmaktadır. Bu eğitimler başlangıçta özel okulların marka değerlerini artırdığı ticari bir alan gibi görünse de bugün çevrimiçi öğrenme platformlarında okul öncesi ve anaokulu robotik kodlama eğitime çok kolay ulaşılabilmektedir. Aileler çocukları için cüzi miktarlarla evden de bu eğitimlere kolayca ulaşabilmektedir. Ancak çocuklara sunulan bu eğitim içeriklerinin eleştirilen bir yanı da bulunmaktadır. İnal (2020) bu eğitimlerin çocuklara sistematik ve yaratıcı düşünme, problem çözme ve ilişkisel düşünme gibi özellikler kazandırdığı iddialarını son derece abartılı bulmaktadır. Bugünün toplumunun çocukluğun oyun, eğitim, akran birliktelikleri gibi ihtiyaçlarının medya araçları ile gerçekleşmesi sonucu, çocukların varlık anlamlarını medyada aramalarına yol açmakta olduğunu belirten İnal, bir de kodlama ve robotik gibi programlarla ortaya çıkan içerik vasıtasıyla medyanın erken çocukluk dönemine dahil olmasını çocukluğun naif yapısına uygun bulmamaktadır (İnal, 2020). Çocukların erken dönemde doğal oyun ortamlarının yerinin bu tarz yapılandırılmış eğitim içerikleri ile doldurulması Elkind (1999)'a göre de çocuğun doğal dünyasından uzak ve yapaydır (Elkind, 1999). Çocukların bilişsel

yetilerinin bu kadar geliştirilmeye zorlanması, çocukların zekâ ölçekleri ile yarıştırılması Elkind'in yetenekli bebek imgesi eleştirisini oluşturmaktadır.

Bu bölümde Elkind'in Şehvetli Bebek, Esnek Çocuk ve Yetenekli Bebek imgeleri tarihsel arka planları göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Elkind'in üç farklı çocuk imgesi bir sonraki bölüm olan "İnternette Önce Çocuk ve Medya" başlığında medya içerikleri bağlamında değerlendirilecektir.

2. İnternette Önce Çocuk ve Medya

Bir önceki bölümde değerlendirilen üç farklı çocuk imgesi, bu bölümde bu imgelerin medya içerikleri ile ilişkisi bağlamında ele alınacaktır. Bu doğrultuda öncelikle tarihsel bir çizgi izlenerek medya, medyanın gelişimi, medya ve çocuk ilişkisi üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Medya, bilgi ve anlam aktaran araçları ifade eder (Davies, 2010). Radyo, televizyon, gazete ve bugün internetin dışında haritalar, afişler, kitap kapakları da medya olarak tanımlanabilir.

Şehvetli bebek imgesi 1900'lü yılların başlarında Freud'un psikodinamik çalışmalarını takip eden süreçte ortaya çıkmıştır. Bu dönem tekniğin oldukça ilerlediği ve bir önceki çağın baskı biçimindeki mekanik medyasının geride bırakıldığı ve sesli ve görüntülü medyanın hâkim olduğu çağdır (McLuhan & Powers, 2020). Tipografi çağı olarak da adlandırılan matbaa ile basılı yayınlar olarak doğan kitap, dergi ve gazetelerin ortaya çıkardığı yazılı kültür ürünü mediumlar sesli ve görüntülü medya ile radyo ve televizyona evrilmiştir. Yazılı kültürü televizyon karşısında soğuk medium olarak gören McLuhan (2020), televizyonun ulaşım ağının çok daha geniş olduğunu böylece sıcak bir medium olduğunu öne sürmüştür (McLuhan & Powers, 2020). Televizyon gündelik yaşama dahil olmaya başladığı andan itibaren büyük bir etki yaratmış ve toplumların iletişim biçimleri üzerinde, sosyal ve politik yaşamları üzerinde oldukça önemli bir unsur haline gelmiştir. Postman (2019)'a göre televizyon zamanla

kültürümüz haline gelmiştir (Postman, 2019). Televizyon ile birlikte yeni bir iletişim sistemi ortaya çıkmış ve televizyon, bu yeni sisteminin temel bileşeni olarak tanımlanmıştır (Castells, 2005).

Televizyon ve radyo ortaya çıktığı dönemin koşulları ölçüsünde yayın yapan araçlar olmuşlardır. 2. Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda Avrupa'da yayın yapan medya araçları halkı güncel meseleler hakkında bilgilendirme amaçlı, reklam amaçlı, propaganda ve manipülasyona varan yayınlar yapmışlardır. Alman propaganda bakanı Goebbels'e göre radyo hemen her yerde kitlesel etki uyandırabilen en modern ve etkili araçtır. Alman ulusal radyo kuruluşunun başkanı Eugen Hadamovsky'e göre ise radyonun amacı milli birliği canlı tutacak apolitik tipin bilinçli inşası vasıtasıyla milli iradenin oluşturulması uğrunda en önemli araçtır (Barber & Miller, 2019). Ancak televizyonun enformasyon aktarım süreci kısa zamanda kendine özgü bir biçim almış ve kitlesel eğlence formatına dönüşmüştür (İnal, 2020). Bu yönüyle çok fazla eleştiri alan televizyon ile ilgili değerlendirmelerden biri de problemin televizyonun her şeyi aktarması olmadığı, her şeyi eğlence formatında aktarması olduğudur (Postman, 2019). Bu demek oluyor ki yetişkinler için de çocuklar için de, toplumun her kesimi için bir içeriğe sahip olan televizyonun eğlence temelli içerik aktarımında değişmeyen bir şey vardır: ortaya çıktığı dönemdeki güncel politik kaygılar. Her kesime hitap eden farklı içerikler temelde benzer mesajları taşımaktadır. Bu dönemde çocuklar için yapılmış çizgi filmlerde bile örtülü bir propaganda mevcuttur. Örneğin ABD 1944 yılında propaganda amaçlı The Spirit of 43 adlı çizgi filmini (Disney yapımı bu çizgi filmde baş karakter Donald Duck ekonomik yükümlülüklerini yerine getiren vatansever bir karakter olarak farklı maceralar yaşar), buna karşılık Almanya da Nimbus Libérée adlı çizgi filmi (bu çizgi film de The Spirit of 43'e yanıt olarak hazırlanan ve Mickey Mouse, Donald Duck ve Popeye gibi popüler Amerikan çizgi film karakterlerini kullanarak Nazi propagandası yapan bir içeriğe sahiptir) yayınlamışlardır (Gazi & Çakı, 2019).

Sosyal yaşamda meydana gelen gelişmeler yetişkinleri olduğu kadar çocukları da ilgilendirmektedir; ancak bu yıllarda çocuklar henüz evde vakit geçiren, bolca boş zamanı olan bir figürden ziyade emek üretiminin bir parçası konumunda olmuşlardır. Takip eden yıllarda hakları kısmen yasalarla koruma altına alınsa da çocuklar küçük ellere, genç ve sağlıklı gözlere sahip olduklarından yetişkinlerin yapmakta zorlanacakları ağır işlerde çalışmak zorunda kalmışlardır (Şahin, 2012). Dolayısıyla medya araçlarının sunduğu içeriklerin asıl muhatapları olmamakla birlikte özellikle yukarıda söz edilen çizgi filmler gibi içeriklerin görsel anlatım dili ve animasyon formatı nedeniyle çocuklara yönelik olarak algılandıkları belirtilebilir. Vakit bulabildikleri zaman da pasif izleyici konumundadırlar.

1950’li yıllar Esnek Çocuk imgesinin hâkim olduğu döneme karşılık gelmektedir. Bu yıllarda çocukların emek sahasından kısmen uzaklaşabildikleri medya araçları karşısında birer tüketici rolüne sahip oldukları, onlar için üretilmiş olan içeriklerden anlaşılmaktadır. Televizyonların evlerde önemli bir role sahip olmaya başladığı döneme karşılık gelen bu süreçte çocuk sosyalleşmesi, sokaktan televizyon önüne doğru kaymaya başlamıştır. Televizyona kurulan oyun cihazları da çocukların oyun dünyasını dönüştürerek televizyonu vazgeçilmez hâle getirmiştir. Esnek Çocuk imgesinde sıklıkla vurgulanan çocukların bilişsel becerileri, bu cihazları kullanma ve adapte olma konusunda artan bir öneme sahip olmuştur. 1970’li yıllardan sonra ev tipi bilgisayarlar geliştirilmiş ve çocuklar daha fazla teknolojik cihaz kullanmaya başlamıştır. Ancak televizyon hâlâ en popüler medya araçlarından biri olma özelliğini korumaktadır. Televizyonun da etkisiyle Elkind’ın Esnek Çocuk imgesinin medya ile ilişkisi Şehvetli Bebek imgesine kıyasla daha fazla olsa da yine de halen çocuklar, sokakta zaman geçiren, okul, aile ve arkadaş çevresi içerisinde sosyalleşme sürecini tamamlayan figürlerdir. 1970’li ve 1980’li yıllar itibariyle sosyal yaşamın yeni teknolojiler ile dönüşümü sürmektedir. Sanayi Devrimi’nden sonra değişen aile yapısı ile okul öncesi eğitimler kurumlaşsa da 20. yüzyılda ekonominin kapitalist pazar ekonomisine evrilmesi ile okulların sayı ve çeşitleri

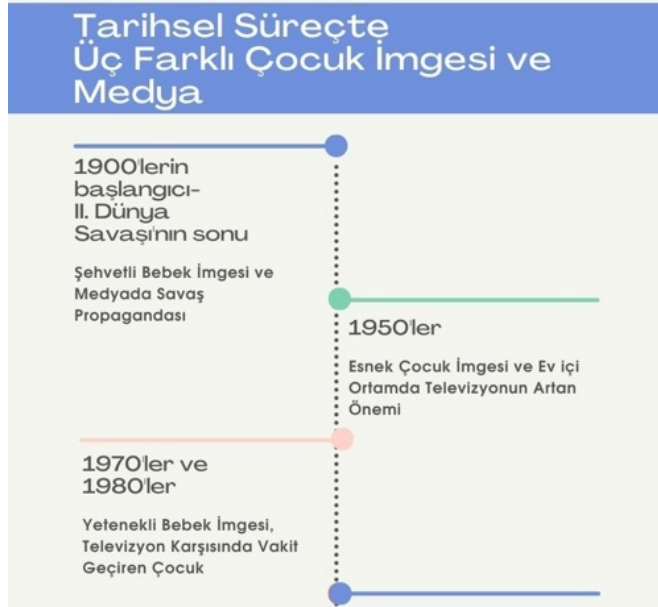
artmıştır. Bu okullar ile eğitim biçimleri de dönüşmüş ve çocukluğa karşı yeni yaklaşım biçimleri Elkind'ın Yetenekli Bebek imgesini oluşturmuştur. Bu yıllarda, çocukların eğitimlerine ek olarak bilişsel düzeylerinin tespiti, yeni teknolojilerin çocukların eğitimlerine dahil edilmesi yolunda büyük adımlar atılmıştır. Bu adımları çocuk doğasına müdahale olarak gören Elkind, çocukların kendi gelişim süreçlerine saygı duyulmasından yanadır. Sosyalleşmeyi okulda akranlarıyla, kültür aktarımını evde aile bireyleri ile sağlayan çocuk, bu yıllarda medya araçlarının gelişimi ile yeni bir gerçek olan yetişkinlik ve çocukluğun iç içe geçme durumu ile karşı karşıyadır. Televizyon ile birlikte çocukluk ve yetişkinlik arasındaki çizginin gittikçe silikleşmesi, davranışların, dil ve tutumların aynışması söz konusudur (Postman, 1995). Televizyon önünde git gide daha fazla vakit geçirir hale gelen çocukların eğlenerek öğrendiğini düşünen ebeveynler, televizyondan önce evde çocukların oldukça aktif geçirdikleri zamanı televizyon karşısında sakince pasif bir biçimde geçirmelerini olumlu bile karşılanmaktadır (Akçalı, 2020). Elkind'ın yetenekli bebek imgesindeki aktif, öğrenmeye açık bilişsel kapasiteleri daima gelişmeye müsait çocuk izlenimi bu dönemin hâkim medya aracı televizyon karşısında pasif tüketiciler olarak var olmuşlardır ve bu pasif izleyicilik dışında bir medya kullanım pratiğinden söz etmek oldukça zordur. Bu dönemde çocukların evde geçirdikleri vakit televizyona emanet edildiğinden televizyon elektronik bakıcı olarak adlandırılmıştır (Akçalı, 2020). Ancak bugün yapılan araştırmalar televizyonun değişen zamanla birlikte bir çocuğun günlük yaşamında geleneksel oyunları geçmişte bıraktıracak kadar büyük bir yere sahip olduğunu göstermektedir (Kanbur, 2020).

Bu bölümde Elkind'ın üç farklı çocuk imgesinin hangi dönemlerde tartışıldığı dönemin medya araçları ve üç farklı çocuk imgesinin bu araçlarla ilişkisi değerlendirilmek istenmiştir (Şekil 1). Bu değerlendirme sonucu çocukların henüz medya araçları karşısında pasif tüketici konumunda oldukları, medya içeriklerine katılım göstermedikleri anlaşılmıştır. Üç farklı imgenin tartışıldığı dönemlerin ortak medyası televizyonun, çocuklar tarafından bugün de tercih edildiği bir

gerçektir ancak bugün televizyon karşısında geçmişe kıyasla çok daha farklı bir çocuk profili bulunmaktadır. Elkind önceki bölümlerde değerlendirilen çocuk figürlerinin değişen zaman ile birlikte geride kalacağını, zamanın sunduğu olanakların artarak devam edeceğinden gelecekteki çocuk figürünün geçmişin edilgenliğinden kurtulup etkin, kendi kendine yetebilen hatta toplumsal bilge olacağını öngörmüştür. Elkind'in bu yeni çocuk tasavvurunun Çevrimiçi Çocuk figürünü oluşturduğu belirtilebilir. Bu yeni çocuk figürü televizyon ve diğer medya araçları karşısında çocuğun aldığı aktif ve üretken rol olarak bir sonraki başlık olan Çevrimiçi Çocuk ve Medya başlığında değerlendirilecektir.

Şekil 1

Tarihsel Süreçte Üç Farklı Çocuk İmgesi ve Medya

3. Çevrimiçi Çocuk ve Medya

Çalışmanın bu bölümünde Elkind'in üç farklı çocuk figürüne ek olarak, bu imgelerin devamı niteliğinde değerlendirdiği kendi kendine yeten çocuk imgesi, çevrimiçi çocuk ile ilişkisi

bağlamında ele alınacaktır. İki imgenin birbirini tamamlayan yanlarının değerlendirilmesinin yanı sıra çevrimiçi çocuğun bugünün dünyasında Elkind'in kendi kendine yeten çocuk imgesi ile örtüşen yanlarının olup olmadığı medya içeriklerinin izi sürülerek değerlendirilecektir.

Çevrimiçi çocuk kavramına yönelik literatür incelendiğinde Livingstone ve arkadaşlarının 2011 yılında gerçekleştirdikleri ve Avrupa'da 25 ülkede 9-16 yaş arası çocukların internet kullanım alışkanlıklarını, karşılaştıkları çevrimiçi riskleri ve güvenlik konusundaki farkındalıklarını analiz ettikleri araştırma dikkat çekmektedir. Holloway ve arkadaşları da (2013) 0-8 yaş arası çocukların internet kullanımını ve dijital medya ile etkileşimlerini incelemişlerdir. Greenfield (2004) ise çalışmasında çocukların ve ergenlerin internet kullanımına yönelik uygun rehberlik ilkelerini belirlemiştir.

Çevrimiçi çocuk kavramının, medya araçlarının aile yaşantısına dahil olması ve çocukların gündelik yaşam içerisinde çevrimiçi geçirdikleri vaktin artmasıyla yetişkinlerin dünyasından ayrışmaları ve kendilerine özgü bir dünyada yine kendilerine özgü bir var oluş biçimine sahip olmaları sonucu ortaya çıktığı belirtilebilir. Medyanın gündelik yaşamdaki etkisi, televizyonun varlığı ile birlikte daha yoğun hissedilmeye başlamıştır. Televizyon, bugünün dünyasında çevrimiçi çocukların yetişkinlerin yaşam dünyalarından kopuşlarının temellerini atmaya başlamıştır. Geçmişten bugüne birlikte çalışan, birlikte eğlenen (Aries, 1962) yetişkin dünyası ile çocuk dünyası sanayi sonrası süreçte değişen iş ve ev yaşamı ile uzaklaşmaya başlasalar da asıl uzaklaşma televizyonların evlerin en güzel yerlerine konumlandırılmaları ile gerçekleşmeye başlamıştır.

Televizyon, karşısında konumlandığı pasif izler kitlenin (yetişkin ya da çocuk fark etmeksizin) her an ulaşabileceği bir konumda yer almaya başlamıştır. Bu yönüyle yetişkin ve çocuk ayrımı gözetmemektedir. Postman (1994) televizyonun yetişkin ve çocuk dünyası arasındaki aşınmayı üç aşamada gerçekleştirdiğini savunmaktadır (Postman, 1994). İlki, televizyonun herhangi bir eğitime gerek duyulmayan biçimsel yapısı, ikincisi televizyonun

izleyiciden bilişsel düzeyde bir beklentiye sahip olmaması, üçüncüsü ise televizyonun izleyici kitle karşısında bir fark görmeden içerik sunmasıdır. Televizyonun bu yönü dışarıdaki dünyanın yetişkinler tarafından kısıtlanan yanını çocuklara açmaktadır (Alver, 2004).

Bugünün toplumlarında aile bireylerinin hız çağına ayak uydurmak zorunda olmaları dolayısıyla yoğun iş tempoları ve bazen birden fazla işte çalışmaları yüzünden çocuklar aileleri ile daha az zaman geçirmektedir. Bugün, evde geçen paylaşım zamanında ailenin boş bıraktığı yeri medya doldurmaktadır (Akçalı, 2020). Zamanla bilgisayarların da evlerde yaygınlaşması çocukların kendi dünyalarını inşa etmeleri yönünde atılmış büyük bir adım olarak değerlendirilebilir. 2000’li yıllara gelindiğinde yaygınlaşan ev interneti ve yeni nesil medya ile çocuklara çevrimiçi adında yeni bir varlık alanı sunulmuştur.

Çevrimiçi dünyadan çocuklara uzanan çeşitli yollar bulunmaktadır. Sunduğu sayısız imkânın karşısında ciddi riskler de barındıran bu dünyanın çocuklar tarafından nasıl kullanıldığı, sağladığı fayda ya da taşıdığı riskler noktasında belirleyici konumdadır. Bu çalışmada, bu çağın çocuklara sunduğu yeni bir kimlik olarak düşünülen çevrimiçi çocuk imgesinin içinde bulunduğu ortama yönelik bir değerlendirme yapılacaktır.

Çevrimiçi dünya çocukların ulaşabileceği birçok içeriğe sahiptir. Çevrimiçi çocuk atölyeleri, galeriler, kütüphane ve müzeler, çevrimiçi eğitimler ve oyunlar çocuğun eğitim sürecini geliştirmeye yönelik içeriklerden yalnızca birkaçıdır. Gündelik yaşam içerisinde farklı sebeplerle gerçekleştirilmeyen etkinlikler, çevrimiçi dünyanın sunduğu imkanlarla gerçekleştirilebilir hale gelmiştir. Örneğin kimi zaman aile ihmali sebebiyle kimi zaman maddi dezavantajlar ya da sağlık açısından bazı dezavantajlar sebebiyle gidilip görülmesi çok zor olan bir kütüphaneyi, müzeyi, koleksiyonu ya da bir sergiyi çevrimiçi dünyada deneyimleyebilen bir çocuk için bu oldukça büyük bir zenginliktir.

Bugün, çevrimiçi dönemin öncesine kıyasla çocuk yaşamına dahil olan yeni boyutlar söz konusudur. Çocuklar önceden de var olan gerçeklikleri çevrimiçi dünyada farklı yoldan

deneyimlemektedirler. Örneğin çocuk sosyalleşmesinin en önemli faktörlerinden biri olan oyunu, çocuk çevrimiçi dünyada online oyunlar ile deneyimlemektedir. Çoklu oyunculu ya da bireysel olarak oynanabilen bu oyunlar çevrimiçi çocukların yeni sosyalleşme biçimlerinden biri olmuştur.

Çocuklar sanatı da kendilerine özgü bir biçimde deneyimlemektedir. Çevrimiçi müze ziyaretleri kültürel mirasın aktarımı konusunda oldukça önemli bir teknolojik gelişme olarak değerlendirilebilir. Bugün çevrimiçi dünyada çocuklar tarafından kolaylıkla ulaşılabilir müze, sergi ve koleksiyon bulunmaktadır. Prensky (2001)'nin dijital yerliler olarak tanımladığı (Prensky, 2001) bugünün çocukları yetişkin dünyasından yalnızca iletişimsel alanda ayrılmayıp kültürel bir kopuşu da yaşamaktadırlar. Bugün bir yetişkinin tercih edeceği tarihi yerlere yönelik kültürel gezileri büyük olasılıkla çocuklar tercih etmeyecektir. Aileleri ile gitmeleri durumunda da orada bulunmak zorunda oldukları süreyi telefon ya da tabletleri ile değerlendireceklerdir. Bu konuda pedagoji, çocuk psikolojisi ve eğitim bilimleri alanında yapılan araştırmalar bazı temel veriler sunmaktadır. Piaget (1952)'nin bilişsel gelişim kuramına göre, 7 yaş öncesi çocuklar somut işlem döneminde olup, soyut kavramlara (tarih, sanat, kültür) odaklanmakta zorlanabilirler (Piaget, 1952). Kültürel geziler, bu yaş grubuna hitap etmek için daha somut ve etkileşimli olabilir. Çocukların günümüzde dijital cihazlara daha fazla yöneldiğini gösteren nöropsikolojik çalışmalar, ekran sürelerinin arttığını ve özellikle durağan öğrenme ortamlarında (örneğin geleneksel müze gezileri) çocukların ilgisini kaybettiğini göstermektedir (Twenge, 2017; Rideout, 2015). Bu sebeple kültürel mirasın çocukların kendi yeni dünyaları üzerinden yani teknolojik olanaklarla sağlanması noktasında çevrimiçi müze gezileri oldukça büyük önem taşımaktadır. Ancak bu ziyaretler aile ile geçirilen bir zaman dilimi olmaktan uzak çocuğun tek başına erişebildiği kendi kendine gerçekleştirebildiği bir kültürel etkinliktir.

Çevrimiçi dünyadan çocuklara uzanan bir diğer yol oyunlar üzerindendir. Huizinga (2006) oyunu “...bir amaca sahip olan, bir gerilim ve sevinç duygusu ile ‘alışılmış hayattan başka türlü olmak’ bilincinin eşlik ettiği, iradi bir eylem veya faaliyettir” şeklinde tanımlamıştır (Huizinga, 2006). Bugünün dünyası, çocuklara bu tanımdaki başka türlü olmak bilincine yeni bir boyut eklemiş ve hem çevrimiçi hem çevrimdışı hem tekli hem çoklu, müsabakaya dayalı ya da salt eğlence odaklı oyun deneyimleri sunmaktadır. Oyun bu dünyada sosyal yaşam içindeki maddi pratiklerden biri olmaktan çıkmış, çocukların çevrimiçi faaliyetlerinden biri haline gelmiştir. Eğitim içeriklerinde de oyunlardan yararlanılması çocukların öğrenim süreçlerini keyifli hale getirmesi noktasında büyük bir artıdır. Çevrimiçi çocuklar oyunu ebeveynlerinin sokakta kalmalarına izin verdikleri zaman diliminde ve izin verdikleri kişilerle sürdürmeyip kendi kendilerine belirledikleri dünyada deneyimlemektedirler.

Çevrimiçi dünyada farklı bir deneyim biçimi de aile birliktelikleridir. Gündelik yaşamın koşturmacası ve bayramlar gibi özel günlerde aile ziyaretlerinin tatillere tercih edilmesi dolayısıyla çocukların akrabalık ilişkileri zayıflarken çevirim içi dünyada sahip oldukları sosyal medya hesapları üzerinden aile bireyleri ile etkileşimlerini sürdürmektedirler. Sözlü iletişimdeki kelimelere karşılık gelen yazılı metinler, mimiklere karşılık gelen emoji ile çevrimiçi aile ilişkileri kendine özgü bir biçimde sürmektedir (Bakan & Bakan, 2017). Çevrimiçi çocuklar ebeveynlerinin tercih ettiği vakitte değil kendi kendilerine akraba ilişkilerini sürdürmektedirler.

Çocuklar artık çevrimiçi dünya sayesinde dışarıdaki dünyada farklı zaman ve mekanlarda erişebilecekleri deneyimlere, tek bir ekran üzerinden kendi kendilerine yönetebildikleri bir zaman diliminde ulaşabilmektedirler. Örneğin birbirinden oldukça bağımsız mekanlarda bir müze gezisini, çevrimiçi oyun turnuvasını, çevrimiçi bir eğitimi ve bir akraba ziyaretini aynı günde gerçekleştirebilmektedirler. Bu yönüyle Elkind’ın gelecek tasavvuru olan kendi kendine

yeten çocuk imgesi çevrimiçi çocuk imgesi ile örtüşür görünmektedir. Ancak çocukların kendi kendilerine özgürce dolaştıkları bu dünyanın kendine özgü riskleri de bulunmaktadır.

Çocukların internet kullanımlarında zaman ve içerik üzerinde herhangi bir kontrol mekanizması bulunmaması durumunda birçok olumsuz durumla karşılaşabilmektedir. Bu mekanizma bir yetişkin tarafından sağlanabileceği gibi çocuklara da kazandırılması mümkündür. Yetişkin kontrolünün ya da yönlendirmesinin eksikliği durumunda, çocuklara bu yönde medya okuryazarlığına dair bir eğitim de verilmediği takdirde çocukların kendi kendilerine bir kontrol mekanizması geliştirebilmeleri zor olabilmektedir. Bu durumda da çocuklar bazı olumsuzluklarla yüz yüze kalmaktadırlar. Bu olumsuzluklar arasında fiziksel, psikolojik, sosyal ve diğer tehlikeler yer almaktadır (Tuncer, 2000).

Fiziksel rahatsızlıkların başında göz ve postür problemleri gelmektedir. Son yıllarda çocuklarda görme problemi küresel ölçekte artmaktadır. Örneğin dünyanın miyop başkenti olarak anılan Singapur'da çocuk ve gençlerde görme problemi %80, Çin'deki çocuklar arasında %76-90 aralığında olduğu belirtilmiştir. ABD'de 1971'de %25 olan rakam son yıllarda %40'a ulaşmıştır. Ekran teknolojilerinin yayılmasının bu artışta payı olduğu düşünülebilir. Türkiye'de de 5 yaş civarında görülmeye başlanan görme problemleri son yıllarda 2,5-3 yaşlarına düşmüştür (BBC, 2022). Bilgisayar karşısında hareketsiz kalmanın postüral bozukluğa yol açabildiği görülmektedir. Uzun süre bilgisayar başında kalma sonucu kifoz, skolyoz gibi omurga rahatsızlıkları meydana gelmektedir (Demir vd., 2012).

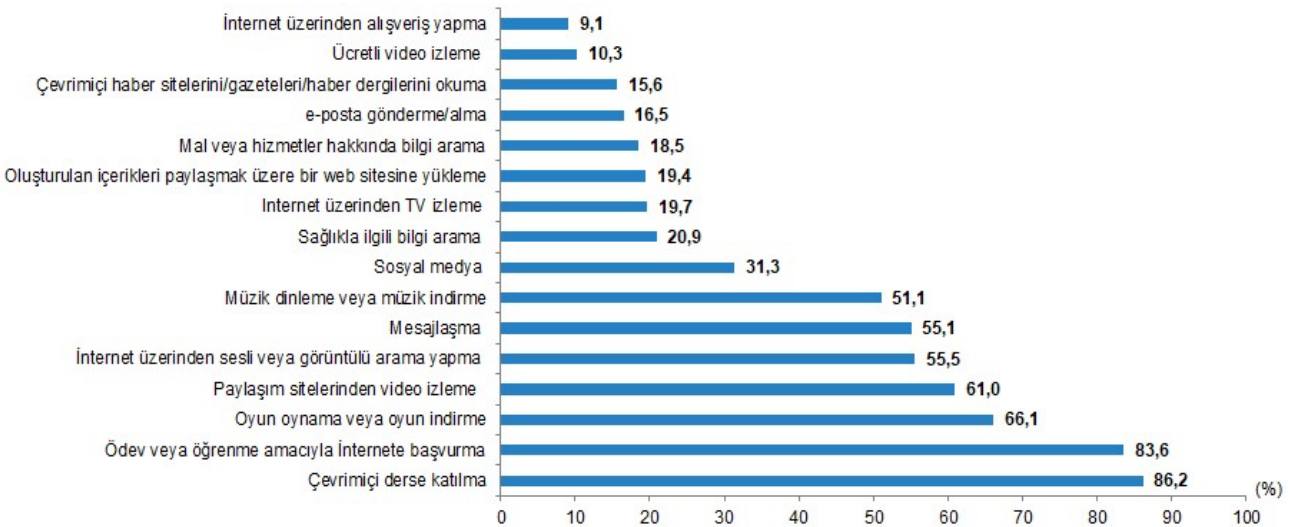
Çocukların kontrolsüz bir biçimde çevrimiçi zaman geçirmelerinin psikolojik sonuçları da bulunmaktadır. İnternette geçirilen zamanın aşırılığına ithafen bugün internet bağımlılığından söz edilmektedir (Pontes & Griffiths, 2014). Çocukların internet bağımlılığının bir kumar ya da madde bağımlılığı gibi değerlendirilemediği bir bakış açısı da mümkündür. Diğer taraftan internetteki çevrimiçi savaş oyunlarının ve yine internet üzerinden basit bir bilgidan karmaşık bir bomba yapımına kadar her bilgiye ulaşabilmelerinin anlamı her çocuk için aynı değildir.

Kimileri çevrimiçi dünyadaki olumsuzlukları dışarıdaki hayata taşıyarak geri dönüşü olmayan felaketlere yol açabilmektedirler.

Erdoğan ve Ergenekon (2021)'a göre çocuklar 6 yaş civarında bilgisayar, 9 yaş civarında ise internet kullanmaya başlamaktadır. Ortalama 7 ile 10 yaşlarında başlayan cep telefonu kullanımında ise kullanım içerikleri değişkenlik göstermektedir. Yine aynı kaynağın aktardığı verilere göre çocuklar interneti %92,8 konuşma amaçlı, %66,8 oyun amaçlı ve %65 mesajlaşma, %30,7 internete girme amaçlı kullanılmaktadır. Yalnızca çocukların değil bebeklerin de bugün teknoloji ile erken dönemde ilişki kurdukları görülmektedir. Bebeklerde teknolojik araç kullanımını araştıran bir çalışma 0-36 aylık dönemde annelerin bebeklerin beslenme ve kişisel bakım zamanlarında, sakinleştirme amaçlı teknolojik araçları kullandıkları sonucuna ulaşmıştır (Erdoğan & Ergenekon, 2021).

Şekil 2

Çocukların Bilgi-İletişim-Teknoloji ve Medya Kullanım Oranları (TÜİK, 2021)

Not. *Çocuklarda bilişim teknolojileri kullanım araştırması*, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2021 (<https://Data.Tuik.Gov.Tr/Bulten/Index?P=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132>) kaynağından alınmıştır.

Şekil 2’de, 6-15 yaş grupları çevrimiçi derse katılma, ödev yapma, oyun oynama, video izleme, internet üzerinden sesli veya görüntülü arama yapma, mesajlaşma, müzik dinleme veya indirme, sosyal medya hesaplarında zaman geçirme, sağlıkla ilgili bilgi arama, internet üzerinden TV (veya televizyon) izleme, paylaşımı için içerikleri web sitesine yükleme, mal veya hizmetler hakkında bilgi arama, e-posta gönderme-alma, çevrimiçi haber sitelerinden gazete veya dergi okuma, ücretli video izleme ve internet üzerinden alışveriş yapma oranları verilmiştir. Türkiye genelinde yapılan araştırma, COVID-19 Pandemi döneminde olması dolayısıyla daha fazla vaktini evde geçiren çocukların zamanlarını değerlendirme biçimleri açısından önemli veriler sunmaktadır. Çocuklar tarafından internet kullanımında artış olduğunu belirten araştırma sonuçları çocukların %90,1’inin hemen her gün, %8,5’i haftada en az bir defa, %1,4’ü ise haftada bir defa internet kullandığı bilgisine ulaşmıştır. Aynı çalışmanın bir diğer önemli bulgusu da çocukların sıklıkla cep/akıllı telefonlarını kontrol ettiğidir. Araştırma kapsamındaki çocukların %32,3’ü her yarım saatte bir cep/akıllı telefonlarını kontrol etmiştir. Araştırma sonucunda çocuklar uyumadan önce son yaptıkları ve uyandıklarında ilk yaptıkları işin telefonlarını kontrol etmek olduğunu belirtmişlerdir.

Bu veriler 6-15 yaş grubu arasındaki çocuklardan elde edilmiş olup çevrimiçi çocuk kavramının anlaşılmasına da yardımcı olmaktadır. Çocuk dünyasının kendine gerçek dünya ile sanal dünya arasında yeni bir yer tayin etmesi sonucu çocuklar sosyalleşme, eğitim, oyun gibi faaliyetlerini bu yeni çevrimiçi dünyada gerçekleştirmeye devam etmektedirler.

Medya araçları, bu araçlarla erken yaşlarda temas kuran çocukların bilişsel yetileri üzerinde olumsuz etki bırakabilmektedir. Bebeklerde masal, hikâye, ninni gibi edebi metinlerle dil gelişiminin desteklenmesi söz konusu iken uzun süre ekrana maruz kalan bebeklerde dil gelişimi olumsuz etkilenmektedir (Arıcı, 2016). Ayrıca büyük bir vaktini ekran karşısında uzun süre inaktif bir biçimde geçiren çocuklarda hiperaktif davranışlar gözlemlenebilmektedir (Mustafaoğlu vd., 2018). Çocukların sıklıkla tercih ettiği bilgisayar oyunlarının çocukları

agresif davranışlara yöneltebileceği, olumsuz içerikli cinsiyet normları barındırdığı, sağlıksız birey davranışlarını desteklediği, yaratıcı düşünme ve yaratıcı oyun üzerinde de olumsuz etkisi olduğu öne sürülmektedir (İşçibaşı, 2011). Ayrıca erken çocukluk dönemlerinde başlayan dikkat dağınıklığı çocukların ileriki yıllarda eğitim hayatlarını etkileyebilmektedir. Dikkat dağınıklığı ve odaklanma konusunda erken yaşlarda başlayan teknolojik araç kullanımı oldukça önemlidir (Zimmerman & Christakis, 2007).

Çocuklar tarafından okul çağı ve ergenlik dönemlerinde özellikle sosyal medyanın yoğun kullanımı endişe, beğenilme kaygısı gibi sorunlara da yol açabilmektedir. Çocuklara sunulan çevrimiçi dünyanın içerdiği tehlikeleri, çocukların bu dünyada yüzleşmeleri muhtemel sorunları, güvenlik ve siber zorbalık gibi konuları derinlemesine inceleyen bir belgesel çalışmasında, sosyal medya hesaplarının etkileşim bildirimlerine bakma durumunun çocuklar arasında hastalık seviyesine varabilecek bir alışkanlık, endişe ve kaygı ortaya çıkardığı belirtilmiştir. Aynı çalışmada beğenilme sayısı bildirimlerinin azlığı durumunda kendini kötü, çirkin ve yetersiz hissetme, beğeni sayısı az olan gönderiyi kaldırma davranışlarının sergilendiği belirtilmiştir.

Bu bölümde Elkind'ın kendi kendine yeten çocuk imgesi bugünün teknolojik olanakları ile gelinen durumda ortaya çıkan çevrimiçi çocuk imgesi bağlamında değerlendirilmiş ve çocukların bu dünyada eyleme geçme biçimlerinin kendi başlarına ve ailelerinin sundukları olanakları da göz ardı etmemek kaydıyla kendi kendilerine yeten bir tarzda olabildiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu dünyanın barındırdığı zorbalıklarla yalnızca temiz içerikler barındıran ve güven ortamı sunan bir dünya olmaktan uzak olması sebebiyle çocukların kendi kendilerine var olmaları büyük tehlikelerle baş başa kalmaları anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla çevrimiçi çocukların dünyaları Janus'un iki yüzüne de sahiptir. Medya araçlarını kullanma noktasında kendi kendilerine yetebilen çocukların medya içeriklerini okuma noktasında, olası

tehlikeler karşısında korunabilmeleri ve kendi kendilerine yetebilmeleri oldukça zor olabilmektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmada öncelikle tarihsel süreçte çocuk imgesinin, genelde sosyolojik açıdan tarihsel bir bakış açısı ile özelde ise David Elkind'in 3 farklı modern çocuk imgesi ile tartışılması amaçlanmıştır. Elkind, çocuğun toplumsal bir kurgu oluşundan hareketle yola çıkmış ve toplumsal düzlemdeki gelişmelerin, dönüşümlerin çocuğun dünyasına dayatılmasını eleştirmiştir. Çocuk ne ekonomik yaşamın başat aktörü olmalı ne de eğitim süreçlerinin gözdesi olmalıdır. Çocukluk, kendine özgü bir doğası olan, bu doğayı oyunla renklendiren bir dönem iken zamanla ekonomik yaşamın ve eğitim süreçlerinin etkisiyle doğal yapısında değişiklikler yaşayan bir kavram olmuştur. Doğal yapısı dışında seyreden çocuk kimliğini Elkind tarihsel süreçte sosyal bağlamı da göz ardı etmeksizin Şehvetli Bebek, Esnek Çocuk ve Yetenekli Bebek imgeleri ile tanımlama yoluna gitmiştir. Sosyolojik bir değerlendirme ile bu üç imgenin zamanın ruhunu da yansıttığı görülmektedir. Bu üç imgenin ardından Elkind gelecekte toplumsal bilge olarak kendi kendine yeten çocuk imgesinin ortaya çıkacağını savunmuştur. Çünkü çocuk doğal alanında kendi haline bırakılmaksızın zihnen ve bedenen geliştirilmektedir. Erken dönem çocuk eğitimini, çocuğun doğal dünyasına bir müdahale olarak gören Elkind bu konunun ekonomik kaygıların güdümünde olabileceği düşüncesindedir. Bu noktada Elkind çocuk gelişimi ve erken yaşta formel eğitimin birbirine karıştırılmamasının da altını çizmiştir. Çocuklar eğitim adı altındaki zihni gelişmeler dışında erken dönem sanat ve spor alanları ile bedenen de geliştirilmeye programlı gibidir. Elkind'in bu üç imgeden sonra ortaya attığı kendi kendine yeten çocuk imgesi bugünün toplumlarındaki çocuk figürü göz önüne alındığında kulağa oldukça makul ve mümkün gelmektedir. Çünkü bugünün çocuğunun çocukluğunu yaşadığı ortam sokaktan ve oyun alanlarından daha çok çevrimiçi ortam başta olmak üzere

medya ortamıdır. Medyayı erken yaşlarda kendi kendine kullanmaya başlayan çocuk, daha sonraki süreçte ise kişiselleşmiş cihazlarla medyayı gündelik yaşamının vazgeçilmez bir parçası haline getirmektedir. Elkind'in kendi kendine yeten çocuk imgesinden önce tanımladığı Şehvetli Bebek, Esnek Çocuk ve Yetenekli Bebek imgelerinin tükettikleri ortak medya aracı televizyon iken kendi kendine yeten çocuk imgesinde çok farklı sayıda medya araç ve içerikleri söz konusudur. En büyük fark da geçmişteki pasif izleyici çocuğun yerini bugün aktif, seçici ve üretken çocuğa bırakmış olmasıdır. Bu yeni çocuk kavramı medya ile ilişkisi, medya araçları ile geçirdiği vaktin çokluğu, eğitimden eğlenceye çok yönlü kullanım alanları dolayısıyla çevirim içi çocuk imgesi olarak tanımlanabilir. Elkind'in "toplumsal bilge olarak kendi kendine yeterli çocuk" imgesindeki bilgelik göndermesi de çocuğun daima gelişmeye açık doğası ve erken yıllarda başlayan müdahalelerin devam edeceği ve çocuk eğitim sürecinin ve gelişim desteklerinin artarak devam edeceği öngörüsü ile ilişkilendirilebilir.

Bu çalışma, psikoloji, tıp, sosyoloji, pedagoji gibi farklı disiplinlerce de değerlendirilerek çocuk, medya, internet kullanımı ve çevrimiçi çocuk kavramları konusunda yeni bir yaklaşımı desteklemeye kaynak olma amacını taşımaktadır. Bu kapsamda hem çocuğun toplumdaki yerine bakışın hem de çocuğun Elkind'in "kendi kendine yeterlik hali" olarak tanımladığı durumdan "öylesine kendi halinde olma durumuna" geçişin engellenmesi açısından farklı disiplinlerden gelecek olan katkılar oldukça önem taşımaktadır. Bu çalışma, çevrimiçi çocuk kavramının tarihsel arka planını da göz önünde bulundurularak teorik bir tartışma gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Bu noktadan hareketle yapılacak araştırmalarda çevrimiçi çocuğun faaliyetlerinin, kazanımlarının ya da yüz yüze olduğu tehlikelerin daha detaylı, kuramsal düzlemde ele alınabileceği farklı bakış açıları sunulabilecektir.

BEYANLAR / DECLARATIONS***Çıkar Çatışması Beyanı***

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Declaration of Conflict of Interest

The authors have no conflicts of interest to declare.

Etik İlkeler Uygunluk Beyanı

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Yazarlar bu çalışma için Etik Kurul Onayı gerektmediğini beyan etmiştir.

Declaration of Compliance with the Ethical Principles

In line with the “COPE-Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors” the following statements are included:

The authors declared that the Ethics Committee approval is not required for the study.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Declaration of Contribution

The authors have equally contributed to the manuscript.

KAYNAKÇA

- Aksoy, T. (2021). Okul öncesi dönemdeki çocukların eğitiminde teknoloji kullanımına ilişkin öğretmen görüşleri. *Temel Eğitim*, (11), 30-38.
- Alver, F. (2004). Neil Postman'in çocukluğun yok oluş sürecinde iletişim teknolojisi eleştirisinin eleştirisi. *Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 129-141.
- Arıcı, A. F. (2016). Erken çocukluk dil gelişiminde ailenin rolü. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 1(1), 66-78.
- Aries, P. (1962). *A centuries of childhood, a social history of family life*. A Vintage Gaint Publishing.
- Bakan, U., & Bakan, U. (2017). Facebook'ta aile ilişkileri ve sosyal medya adanmışlığına yönelik bir içerik analizi-A content analysis for the investigation of family relationships and social media engagement on Facebook. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 54-68.
- Barber, B., & Miller, C. (2019). Propaganda and combat motivation: Radio broadcasts and german soldiers' performance in World War II. *World Politics*, 71(3), 457-502.
- Barkley, R. A. (2014). *Attention-deficit hyperactivity disorder: A handbook for diagnosis and treatment*. Guilford Press.
- BBC. (2022, 8 Ekim). *Miyobun yükselişi: Uzağı görememek nasıl küresel bir sorun haline geldi?* BBC News Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cljwz4y32dno>
- Bertan, M., Haznedaroğlu, D., Yurdakök, K., & Güçiz, B. D. (2009). Ülkemizde erken çocukluk gelişimine ilişkin yapılan çalışmaların derlenmesi (2000-2007). *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 52(1), 1-8.
- Bloom, B. S. (1964). Taxonomy of educational objectives: The classification of educational objectives. Handbook I: The cognitive domain. McKay.
- Bruner, J. (2009). *Eğitim Süreci* (T. Öztürk, Çev.). Pegem Akademi.
- Caner, Ç. (2018). İkinci Dünya Savaşı'ndaki propaganda savaşlarında çizgi filmin rolü: Nazi Almanyası ve Amerika Birleşik Devletleri üzerine inceleme. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 51-63.
- Castells, M. (2005). *The network society: A cross-cultural perspective*. Edward Elgar Publishing.
- Centers for Disease Control and Prevention (2022). *Data and Statistics About ADHD*. <https://www.cdc.gov/ncbddd/adhd/data.html>
- Corsaro, W. A., & Everitt, J. G. (2023). *The sociology of childhood*. Sage Publications.
- Çakmakçı, M., & Yıldız, S. (2022). Çocuğun odası ile ilişkisinin esneklik kavramı üzerinden incelenmesi. *Journal of FSMVU Faculty of Architecture and Design*, 3(1), 42-54.

- Cunningham, Hugh. (2006). *The invention of childhood*. BBC Books.
- Davies, M. M. (2010). *Children, media and culture*. McGraw-Hill Open University Press.
- DeMause, L. (1995). *The history of childhood*. Jason Aronson, Inc.
- Demir, Y. P., Çırak, Y., Dalkılıç, M., Yılmaz, G., İsmail, U. R. A. Ş., & Kömürcü, M. (2012). İlkokul çocuklarında çanta taşıma, bilgisayar kullanma alışkanlığı ve postür. *Ankara Medical Journal*, 12(4), 182-187.
- Diamond, A. (2013). Executive functions. *Annual Review of Psychology*, 64(1), 135-168.
- Elkind, D. (1999). *Çocuk ve toplum gelişim ve eğitim üzerine denemeler* (D. Öngen, Çev.). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Erdoğan, N. I., & Ergenekon, E. (2021). Bebeklerin teknolojik araçları kullanmalarıyla ilgili anne görüşleri. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 54(1), 117-140.
- Erikson, E. (1950). *Childhood and society*. W. W. Norton.
- Fırıncioğulları, S. (2017). *Alvin Toffler: Bilişim toplumu hız ve geçiciliğin çağı*. Gece Kitaplığı
- Fonagy, P., Gergely, G., & Jurist, E. L. (2018). *Affect regulation, mentalization and the development of the self*. Routledge.
- Freud, S. (2019). *Bir çocukluk nevrozu hikâyesi: Kurt adam vakası* (D. Muradoğlu, Çev.). Say Yayınları. (Orijinal eser 1918'de yayımlandı).
- Gazi, M. A., & Çakı, C. (2019). II. Dünya Savaşı'nda çizgi filmlerin mihver devletleri tarafından karşı propaganda amaçlı kullanımı. *SineFilozofi*, 4(8), 249-265.
- Goodenough, F. L. (1926). *Measurement of intelligence by drawings*. World Book Company.
- Greenfield, P. M. (2004). Developmental considerations for determining appropriate Internet use guidelines for children and adolescents. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 25(6), 751-762.
- Gürel, E., & Muter, C. (2007). Psikomitolojik terimler: Psikoloji literatüründe mitolojinin kullanılması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 537-569.
- Heywood, C. (2003). *Baba bana top at: Batı'da çocukluğun tarihi* (E. Hoşsucu, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Holloway, D., Green, L., & Livingstone, S. (2013). *Zero to eight: Young children and their internet use*. EU Kids Online, The London School of Economics and Political Science.
- Huizinga, J. (2006). *Homo ludens: Oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme* (M. Kılıçbay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- İçin Akçalı, S. (2020). *Çocuk ve medya*. Nobel Yayıncılık.

- İnal, K. (2020). *Dijital çağda okuryazarlık*. Töz Yayınları.
- İşçibaşı, Y. (2011). Bilgisayar, internet ve video oyunları arasında çocuklar. *Selçuk İletişim*, 7(1), 122-130.
- Karadağ, Y., & Baştuğ, G. (2018). Türkiye’de zekâ değerlendirme sürecinde yaşanan etik sorunlar ve öneriler. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 17(2), 46-57.
- Kanbur, B. N. (2020). Görsel medyanın ve subliminal mesajların çocuk sağlığı üzerine etkileri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (10), 94-106.
- Laughey, D. (2010). *Medya çalışmaları* (A. Toprak, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Library of Congress (2023). *Lewis Wickes Hine Photographs Online Catalog*. <https://www.loc.gov/pictures/search/?q=Lewis%20Wickes%20Hine>
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). *Risks and safety on the internet: The perspective of European children*. EU Kids Online, The London School of Economics and Political Science.
- Locke, J. (2004). *Eğitim üzerine* (A. Uğur, Çev.). Yeryüzü Yayınevi.
- McLuhan, M. ve Powers, B. R. (2020). Global Köy. 21. Yüzyılda Yeryüzü Yaşamında ve Medyada Meydana Gelecek Dönüşümler (Çev. Bahar Öcal Düzgören). Scala Yayıncılık.
- Muratore, R., Winans, J., & Winans, K.K. (2020). *Childhood 2.0* [Belgesel Film]. Double Edge. <https://www.childhood2movie.com/>
- Mustafaoğlu, R., Zirek, E., Yasacı, Z., & Özdiñler, A. R. (2018). Dijital teknoloji kullanımının çocukların gelişimi ve sağlığı üzerine olumsuz etkileri. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5(2), 1-21.
- Piaget, J. (1952). *The origins of intelligence in children*. W. W. Norton.
- Pontes, H. M., & Griffiths, M. D. (2014). Internet addiction disorder and internet gaming disorder are not the same. *Journal of Addiction Research & Therapy*, 5(4).
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun yok oluşu* (K. İnal, Çev.). İmge Kitabevi.
- Postman, N. (2019). *Televizyon: Öldüren eğlence* (O. Akinhay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1-6.
- Project Look Sharp (2023). *Constructivist Media Decoding*. <https://www.projectlooksharp.org/our-approach.php#Constructivist>
- Rideout, V. (2015). *The common sense census: Media use by tweens and teens*. Common Sense Media.

- Sapmaz, F., & Doğan, T. (2013). Assessment of cognitive flexibility: Reliability and validity studies of Turkish version of the cognitive flexibility inventory. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 46(1), 143-162.
- Shore, R. (1997). *Rethinking the brain: New insights into early development*. Families and Work Institute.
- Şahin, L. (2012). Geçmişten günümüze çocuk işçiliği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 103-118.
- Takaya, K. (2008). Jerome Bruner's theory of education: From early bruner to later bruner. *Interchange*, 39, 1-19.
- Talu, N. (1999). Çoklu zekâ kuramı ve eğitime yansımaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(15), 164-172.
- Tuncer, N. (2000). Çocuk ve internet kullanımı. *Türk Kütüphaneciliği*, 14(2), 205-212.
- Tuttle, C. (2001). *Child labor during the british industrial revolution*. İçinde R. Whaples (Ed.), *EH. Net Encyclopedia*. <https://eh.net/encyclopedia/child-labor-during-the-british-industrial-revolution/>
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] (2021). *Çocuklarda bilişim teknolojileri kullanım araştırması*. <https://Data.Tuik.Gov.Tr/Bulten/Index?P=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132>
- Twenge, J. M. (2017). *iGen: Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy—and completely unprepared for adulthood*. Atria Books.
- Yıldız, K. A. (2012). Dijital yerliler gerçekten yerli mi yoksa dijital melez mi? *International Journal of Social Science*, 5(7), 819-833.
- Zimmerman, F. J., & Christakis, D. A. (2007). Associations Between content types of early media exposure and subsequent attentional problems. *Pediatrics*, 120(5), 986-992.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE ZAMAN KAPSÜLLERİ’NİN GELİŞİMİ

Mutlu ERBAY¹¹ Boğaziçi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Bölümü, İstanbul,erbaym@bogazici.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3307-0200

GELİŞ TARİHİ/RECEIVED DATE: 22.10.2024

KABUL TARİHİ/ACCEPTED DATE: 22.01.2025

Erbay, M. (2025). Dünyada ve Türkiye’de zaman kapsülleri’nin gelişimi. *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 37-65.

Dünyada ve Türkiye’de Zaman Kapsülleri’nin Gelişimi

Öz

Bu çalışma, zaman kapsülleri konusunu gündeme getirerek bu konuya dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Makalede, zaman kapsüllerinin Amerikalılar ve Türkler için sosyo-kültürel açıdan önemi vurgulanmakta ve önemli örnekler ele alınmaktadır. Zaman kapsülleri, Amerikan kültüründe hatırlama, hatırlatma ve anma yöntemi olarak kullanılmaktadır. Hatıraların anılması, düşünülmesine ve bu yolla anlamlandırılmasına sebep olur. Kültürler, kendi öz hedeflerine yönelik hatırlatma ve hatırlamalar yapabilmektedir. Bu hatırlamalar, geçmişle gelecek kuşaklara tanıtır ve aktarmada önemli bir rol oynar.

Zaman kapsülleri, geleceğe gönderilen mektuplar aracılığıyla gelecek temennilerini yansıtmakta; kişilerin ve kurumların geleceği öngörme ve şekillendirme çabalarını simgelemektedir. Yeni açılan bir fabrika, yeni üretilen bir ürün, borsa için yazılan mektuplar, yeni hammadde üretimleri veya uzaya gönderilen yeni araçlar gibi çeşitli sebeplerle zaman kapsülleri hazırlanabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde devlet kurumları, yüksek enstitüler ve fabrikalar tarafından zaman kapsülleri oluşturulmakta, kayda geçirilmekte ve belirlenen tarihte açılması planlanmaktadır.

Zaman kapsülleri, Amerikan tarihinin önemli kültürel davranışlarından biri olarak kabul edilmektedir. Aşağıdaki makalede, önemli zaman kapsülleri ele alınarak incelenmiştir. Gelecekte açılmak üzere hazırlanan bu kapsüller, geleceğe bir not düşmekte ve bu yönüyle geleceği planlama ve öngörme amacı taşımaktadır. Türkiye’de de hazırlanmış zaman kapsülleri mevcuttur. Çalışma, bu örneklerle de kısaca değinerek zaman kapsüllerinin Türk kültüründeki yeri ve önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zaman Kapsülleri, Washington Anıtı, Tulsa Araba, NASA Zaman Kapsülü, Westinghouse Zaman Kapsülü (1964)

Development of Time Capsules in the World and Turkey

Abstract

This study aims to bring attention to the topic of time capsules. The article highlights the socio-cultural significance of time capsules for Americans and Turks, examining notable examples. In American culture, time capsules are used as a method of remembrance, commemoration, and reflection. The act of remembering stimulates thought and helps in attributing meaning to the past. Cultures engage in acts of remembrance to preserve their heritage and reinforce their cultural objectives. Such acts play a crucial role in introducing and transmitting historical narratives to future generations.

Time capsules serve as symbolic letters to the future, reflecting aspirations and expectations while representing individuals' and institutions' efforts to anticipate and shape the future. They may be created for various reasons, such as marking the opening of a new factory, the launch of a new product, letters written for the stock market, the production of new raw materials, or the deployment of spacecraft. In the United States, government institutions, research institutes, and factories officially record and schedule time capsules to be opened at a predetermined date.

Time capsules are considered one of the significant cultural traditions in American history. This article examines prominent examples of time capsules, analyzing their significance as historical messages for future generations. Since they are prepared to be opened in the future, time capsules also serve as tools for planning and foresight. Time capsules have also been created in Türkiye. This study briefly touches on these examples, highlighting the role and importance of time capsules in Turkish culture.

Keywords: Time Capsules, Washington Monument, Tulsa Car, NASA Time Capsule, Westinghouse Time Capsule (1964)

1. Giriş

Zaman kapsülleri, bir medeniyeti temsil eden belirli nesnelerin geleceğe iletilmesi amacıyla tasarlanan, planlanan ve belirlenen bir tarihte açılması beklenen alanlar, boşluklar ve kaplardır. Bu kapsüller, özel olarak hazırlanmalı ve uzun bir süre bekletildikten sonra öngörülen tarihte açılmalıdır. 1980 yılında, teknolojiye önemli yenilikler gerçekleşmiş ve analog, mekanik ile elektronik sistemlerin yerini dijital sistemler almaya başlamıştır. Bilgisayarların, cep telefonlarının, tablet bilgisayarların ve internetin kullanımı artmış; ağ oluşturma dünya genelinde yaygınlaşmış ve erişimi hem uygun maliyetli hem de kolay hale gelmiştir. 1980 yılında kullanılan faks makineleri, teleks cihazları, tepegözler, slayt makineleri, döner telefonlar, hesap makineleri ve kameralar gibi yenilikçi teknoloji ürünleri, yerlerini dokunmatik özelliklere sahip yeni nesil cihazlara bırakmıştır. Bu hızlı teknolojik dönüşüm, 1980 yılından itibaren tüm dünyada ve Amerika'da zaman kapsüllerinin sayısında artışa neden olmuştur. Hızla değişen dünya değerleri insanları mevcut değerleri korumaya yönlendirmiştir.

2. Amaç ve Kapsam

Bu makalenin amacı, zaman kapsüllerinin dünya için taşıdığı önemi ortaya koymaktır. Zaman kapsüllerinin oluşturulma gerekliliği incelenmiş ve bu bağlamda anlamlandırmaya çalışmıştır. Özellikle Amerikan kültüründe, zaman kapsülleri saklanması gereken önemli objeler ile hazırlanmış ve kültürel mirasın bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Makale, zaman kapsülleri konusunu derinlemesine anlamak ve bu olguyu daha iyi kavramak amacıyla hazırlanmıştır.

3. Terminoloji

Zaman kapsülleri, Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılan bir *saklama*, *anma* ve *hatırlama* yöntemidir. Bu kapsüller, bazen betonla kaplanarak toprağın altına gömülmekte, bazen de çelik bir kutunun içine yerleştirilen belgelerle birlikte gelecekte açılmak üzere muhafaza

edilmektedir. Zaman kapsüllerine, konser biletleri, yeni ev eşyaları, diploma belgeleri, araba, fotoğraf makinesi, yönetici tabloları, heykelleri, mesajları gibi önemli belgeler yanında basit objelerden oluşturulabilmektedir. Araba, ev aletleri, para, portre, heykel ve anayasa maddeleri gibi daha değerli ve anlamlı öğeler de kutuların içine yerleştirilebilmektedir.

Fotoğraf 1

Zaman Kapsülü

Not. South City High Students Get a Glimpse of Life After High School. South San Francisco Unified School District, b.t. (<https://southcity.ssfusd.org/apps/news/article/1487271>) kaynağından alınmıştır.

Belli bir konuya dikkat çekmek amacıyla yapılan saklama işlemleri, zaman kapsülü olarak kabul edilmemektedir. Fakat bazen toprağa gömülseler bile objeler zaman kapsülü olarak adlandırılmaz. Örneğin, 2013 yılında Brezilyalı iş insanı Thane Chiquinho Scarpa, Bentley marka arabasını toprağa gömdürmüştür. Bu eylemi, organ nakli konusuna dikkat çekmek ve organ bağışını desteklemek amacıyla gerçekleştirmiştir. Scarpa, küçük kızını gerekli organın zamanında temin edilememesi nedeniyle kaybetmiştir. Bu sebeple son derece pahalı olan arabasını malikânesinin bahçesine gömdürmüştür. Bu örnek, zaman kapsülü sınıflamasına girmemektedir. Bu tarz örnekler araştırmanın dışında bırakılmıştır. Zaman kapsülleri, geçmiş hatırlamak, anmak ve geleceğe not düşmek amacıyla hazırlanmaktadır. Bu bağlamda, geleceği öngörme ve bireyleri düşündürme işlevi görmektedir.

4. Yöntem

Bu çalışmada, zaman kapsüllerinin araştırılması ve dünyadaki en önemli zaman kapsüllerinin bir araya toplanması hedeflenmektedir. Araştırma, arama yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Teorik bilgi ile uygulamayı bir bütün olarak sunma hedefi benimsenmiştir. Çalışma, belge analizi yöntemine dayanmaktadır ve konuya ilişkin detaylı bir kaynak taraması yapılmıştır. Keşfedici bir araştırma yaklaşımı benimsenerek, ön bilgilerin toplanması ve zaman kapsüllerine dair kapsamlı bir inceleme yapılması hedeflenmiştir. Ancak, bu alanda hazırlanmış akademik makale sayısı oldukça sınırlıdır ve konu, ender araştırılan alanlar arasında yer almaktadır.

5. Bulgular

Zaman kapsülleri, bireyi geleceğe hazırlayan önemli bir çalışma alanıdır. Bu kapsüller, insanlar arasında hem içsel hem de dışsal ilgi, isteği artırmakta ve zamana karşı bireylerde duyarlılık kazandırmaktadır. Ayrıca, ileri bir tarihte açıldığında kişinin geçmişi anlamasına yardımcı olmakta ve geleceği hayal etme sürecinde değerli bir araç olarak işlev görmektedir.

Zaman kapsülleri, doğaya karşı farkındalık yaratmakta ve yaşamın kırılganlığı ile zamanın geçiciliği karşısında daha etkili bir yaşam için neler yapılabileceğini düşündürmektedir. Geleceği hayal etme işlevi, içinde bulunduğumuz anın ve yaşadığımız günlerin değerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu kapsüller, bireysel ve toplumsal bilinci geliştirirken, *şimdi* ve *gelecek* kavramlarını aydınlatmakta ve insanlığın kat ettiği teknolojik yeniliklere dikkat çekmektedir.

Zaman kapsülleri, insanların ve kurumların hızla ilerleyen dünyada değişimleri kaydedip geleceğe iletme arzusundan doğmuştur. Bu kapsülleri oluşturmanın iki temel nedeni, toplumlara gelişim süreçlerini hatırlatmak ve iyi niyet ile de zamanın geçiciliğini vurgulamaktır.

Öğrencilerle birlikte Boğaziçi Üniversitesi'nde bir zaman kapsülü projesi başlatılmıştır. Bu proje deneysel bir çalışma olarak değerlendirilmiş ancak henüz tamamlanmamıştır. 2033 yılında sonuçlanması planlanan bu çalışmadan makalede de bahsedilmektedir.

6. Dünyadaki Ünlü Zaman Kapsülleri

Zaman kapsülü, genellikle gelecekteki insanlarla kasıtlı bir iletişim yöntemi olarak ve geleceğin tarihçilerine yardımcı olması amaçlanan tarihi bir mal veya bilgi deposudur. Kutsal emanetlerin korunması bin yıl öncesine dayanmaktadır, ancak günlük eserler ve geleceğe yönelik mesajlar koleksiyonunu hazırlama ve koruma uygulaması Amerika'da 1797 yılında ilk kez gömülen kapsülle karşımıza çıkmaktadır. Zaman kapsülleri bazen bir dünya sanayi fuarı, bir binanın temel taşının döşenmesi, fabrikanın ilk arabası, ev araçları, kurtuluş belgeleri gibi kutlamalar sırasında veya diğer törenlerde oluşturulur ve gömülür. Zaman kapsülleri bireysel olarak gömülebildiği gibi Devletler tarafından da gömülebilmektedir. Dünyada çeşitli zamanlarda hazırlanmış, gömülmüş zaman kapsülleri bulunmaktadır. Bunlar dünyada oldukça ünlü kapsüllerdir. Bunlar sırası ile aşağıdaki gibidir:

- Zaman kapsüllerinin bilinen ilk örneği (1795-1855-2014)
- Baltimore Zaman Kapsülü (1815-2015)
- Washington Anıtı Zaman Kapsülü (1848-2011)
- Asırlık Zaman Kapsülü (1914-1974-2015-2114)
- New York Dünya Fuarı (1939-6939)
- Westinghouse Zaman Kapsülü (1964)
- (Amerika) Zaman Kapsülü (1957-2957)
- Plymouth Zaman Kapsülü (1957-2007)
- NASA Uzay Kapsülü (1977)
- Steve Jobs-Yahoo Time Capsule (1983-2013)
- Tweet'li Yeni Nesil Zaman Kapsülü (2015-2035)

Çalışmada, sırasıyla yukarıda belirtilen zaman kapsüllerinin önemine değinilecektir.

6.1. Zaman Kapsüllerinin Bilinen İlk Örnekleri (1795-1855-2014)

Amerika’da, Beyaz Saray’ın yeniden inşası sırasında, Harry S. Truman’ın başkanlık dönemi (1945-1953) esnasında giriş salonunun altında küçük bir mermer kutu bulunmuştur. Bu kutunun içinden, paralar, Theodore Roosevelt’in ilk kongre hitabı, mesajları ve gazete broşürleri çıkmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda kutunun 1795 yılında oluşturulduğu tespit edilmiştir. Daha sonra birkaç gazete eklenerek zaman kapsülü 1855 yılında tekrar gömülmüştür.

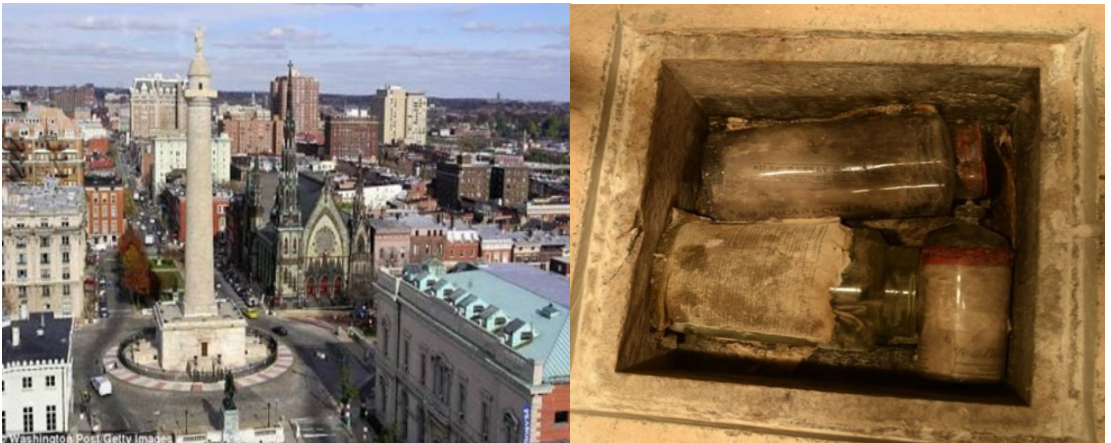
Kurşun kutunun içindeki parçalar çıkarılmış ve bu öğeler pirinç bir kutuya nakledilmiştir. Zaman kapsülü, Boston Güzel Sanatlar Müzesi’ne teslim edilmiş ve birkaç incelemenin ardından 2014 yılında yeniden toprağa gömülmüştür. Kutunun içerisinde ilk basılan 10 peni ve Boston’un yerel gazetesi yer almaktadır (BBC Türkçe, 2015). Bu kapsül Amerika’da gömülen en eski kapsül olduğu için çok önemlidir. İçinde bulundurduğu belgeler tarihi obje niteliğindedir.

6.2. Baltimore Zaman Kapsülü (1815-2015)

Amerika’nın Baltimore eyaletinde 200 yıllık Washington Anıtı’nın yakınında 500 kg ağırlığında beton bir kutu bulunmuştur (Andrews, 2018).

Fotoğraf 2

Baltimore Washington Anıtı ve Zaman Kapsülü

Not. Washington Monument, Baltimore, Maryland, Getty Images, b.t. (<https://www.gettyimages.com/photos/washington-monument-baltimore>) & 200-year-old Washington Monument time capsule opened; hollow cornerstone reveals jars, newspapers and coins so far, R. Cassie, 2015, Baltimore Magazine (<https://www.baltimoremagazine.com/section/community/200-year-old-washington-monument-time-capsule-opened/>) kaynağından alınmıştır.

Bu beton kutunun içinde 3 şişe kavanoz, zamanın gazete kâğıdı ve tarihi paralar bulunmuştur. Korunması için Baltimore Müzesi'ne verilmiştir (Getty Images, b.t.; Cassie, 2015). Müze içinde bulunan bu objeler ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir.

6.3. Washington Anıtı Zaman Kapsülü (1848-2011)

George Washington (1848-2011) anısına inşa edilen Washington Anıtı'nın yanına gömülen Zaman Kapsülü, Amerikan tarihi açısından oldukça ünlüdür (Cassie, 2015). Zaman kapsülü bir odada bulunmaktadır.

Fotoğraf 3

Washington Anıtı ve Zaman Kapsülü

Not. Washington DC Highlights Tour with Washington Monument, City Experiences, b.t. (<https://www.cityexperiences.com/tr/washington-dc/washington-dc-highlights-tour-with-washington-monument/>) & Washington'da Osmanlı izleri, Yeni Şafak, 2011 (<https://www.yenisafak.com/hayat/washingtonda-osmanli-izleri-298248>) kaynağından alınmıştır.

Bu zaman kapsülü, bir odada bulunmaktadır ve Washington şehrinin simgesi olan, dünyanın en yüksek dikilitaşı anıtın yanına gömülmüştür (Şencan, 2020). 12,5 ton ağırlığındaki mermer bir kilit taşının içindeki odaya yerleştirilen kapsül, oldukça önemlidir. Zaman kapsülünün içinde, ABD Anayasası'nın bir kopyası, 75 tarihi gazete, George Washington'un yağlıboya portresi ve heykeli, Amerikan bayrağı ve o dönemde kullanılan para örnekleri yer almaktadır. Ayrıca, kutunun iç duvarlarına dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen 193 adet hatıra taşı yerleştirilmiştir (Griffith, 2013). Osmanlı Devleti'nin dostluğunun bir göstergesi olarak, 1854 yılında Ziver

Efendi'nin Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir beyiti de bu anıtta yerini almıştır (Barneveld, 2016). Kitabede, Abdülmecid Han'ın dostluğunun devamını teyit etmek amacıyla şu ifade yer almıştır: *"Temiz adı Washington'da yüksek bir taşa yazıldı."* Yazıyı, dönemin ünlü hattatlarından ve Ayasofya'nın yuvarlak tabelalarında imzası bulunan Kazasker Mustafa İzzet Efendi yazmıştır (1850-1851). Bu zaman kapsülü Amerikan tarihi kadar Osmanlı Amerikan uluslararası ilişkilere ışık tutacak bilgiler taşır (Yeni Şafak, 2011).

6.4. Borsa Zaman Kapsülü (1914-1974-2015-2114)

New York/Wall Street Derneği tarafından hazırlanan zaman kapsülü 1974 yılında açılmak üzere saklanmıştır. Derneğin mali kriz nedeniyle kapatılmasının ardından kutu kaybolmuştur (Sönmez, 2007).

Fotoğraf 4

Wall Street İş adamları Derneği Zaman Kapsülü

Not. Zaman Kapsülü, S. Sönmez, 2007, Güneşin Tam İçinde (<https://www.gunesintamicinde.com/zaman-kapsulu/>) kaynağından alınmıştır.

Bir restorasyon sırasında kutu, 1974 yılında tesadüfen bulunmuştur (Budin, 2014). New York Times gazetesi ve New York eyaleti valisi Martin Glynn'in iyi dilek telgrafıyla birlikte 2015 yılında yeniden gömüldüğünde, zaman kapsülüne Lady Gaga konser biletleri, insanların ne giydiği, ne yediği ve nasıl yaşadığına dair çeşitli belgeler eklenmiştir. Ayrıca, o dönemde gençler arasında yaygın olarak kullanılan kulaklıklar, karton bardaklar ve en çok satan kitaplar da kapsülün içeriğinde yer almıştır (Hall, 2015).

Amerikan lise öğrencilerinin geleceğe yönelik iyi dilek düşüncelerini taşıyan mektupları ile 2015 yılında yeniden gömülen zaman kapsülünün 2114 yılında yeniden açılması planlanmaktadır. Açıldığında dünya nasıl bir dünya olacaktır? Bu zaman kapsülü bu soruya cevap aramaktadır. Öğrencilere ve Amerikan gençlerine bu soruyu sormak için zaman kapsülü hazırlanmış ve gömülmüştür.

6.5. New York, Westinghouse Zaman Kapsülü (1939-6939)

Amerika'da Westinghouse Elektrik Şirketi'nin sahibi Bay Westinghouse, konserve açacağı, kalem, kamera, gözlük ve sözlük gibi günlük hayatta kullanılan bazı eşyaları yerin 17 metre altına bir odanın içine yerleştirerek, 1939 yılında zaman kapsülü oluşturulmuştur. Bu odanın üzerine yuvarlak formda beton dökülerek ne olduğu ve ne için yapıldığı yazılmıştır. Bu ibarede onun bir zaman kapsülü olduğu anlatılmıştır (Jozuka, 2015).

Fotoğraf 5*New York Dünya Fuarı (1939-6939)*

Not. Geleceğe mesaj göndermek için hazırlanmış zaman kapsülleri, Ekşi Şeyler, 2016
<https://eksiseyler.com/gelecege-mesaj-gondermek-icin-hazirlanmis-zaman-kapsulleri> kaynağından alınmıştır.

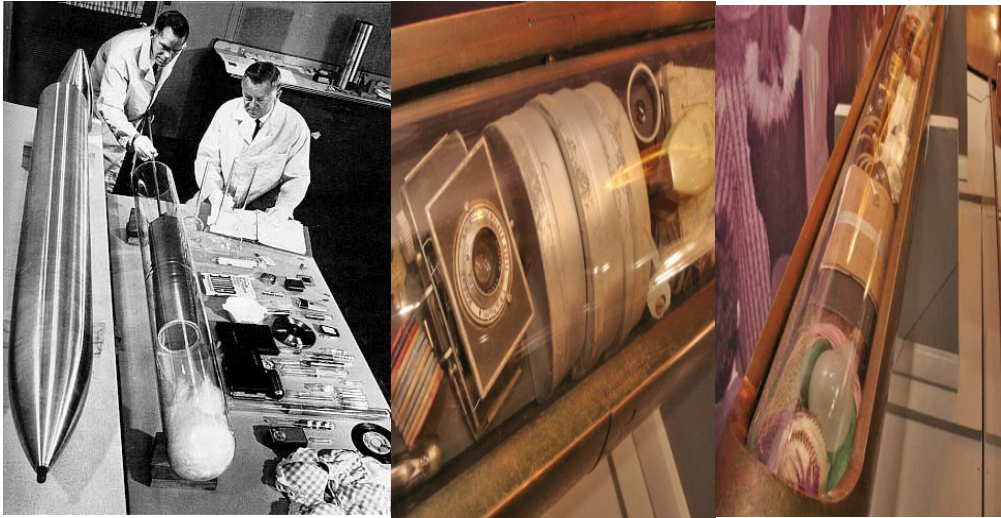
New York Dünya Fuarı 1939 yılında açılan oldukça önemli yeni sanayi ürünlerini tanıtan bir fuardır. Bu fuar toplam 492 hektar alana yayılmıştır. 1964-1965 New York Dünya Fuarı'nın gerçekleştiği yer Flushing Meadows-Corona Parkı'dır. Bu fuar o güne kadar dünyada gerçekleşmiş hem *en büyük* evrensel hem de ilk *temalı* sanayi fuarıdır. Dünyanın dört bir yanından farklı ülkeler bu fuara katılmış ve 1939-1940 yılları arasında yaklaşık 44 milyon kişi bu fuarı ziyaret etmiştir. Bu fuarda oluşturulan zaman kapsülü çok önemli etki yaratmıştır. Kapsül sloganı “*Yeni Günün Doğuşu*” olarak belirlenmiştir. Zaman kapsülü de küçük ev aletlerinin, ya da bir başka deyişle kadınların hayatını kolaylaştıran ev aletlerinin oluşturduğu zaman kapsülü, zaman kapsülleri tarihi açısından oldukça önemli sayılmaktadır (Ekşi Şeyler, 2016).

6.6. II. Westinghouse Zaman Kapsülü (1964)

Westinghouse şirket yönetimi, küçük ev aletleri satan bir firma olarak, elektrikli aletlerden oluşan bir zaman kapsülü hazırlamaya karar vermiştir. Bu zaman kapsülüne "*Demokles'in Kılıcı*" adı verilmiştir. Soğuk Savaş öncesinde zaman kapsülleri, "*time bomb*" olarak adlandırılmaktaydı. Ancak zamanla bu kapsüller "*zaman kapsülü*" olarak anılmaya başlanmıştır (Ryst, 2015; Sönmez, 2007).

Fotoğraf 6

Westinghouse Zaman Kapsülü (1964)

Not. Zaman Kapsülü, S. Sönmez, 2007, Güneşin Tam İçinde
(<https://www.gunesintamicinde.com/zaman-kapsulu/>) kaynağından alınmıştır.

Westinghouse fabrikasının bahçesinde oluşturulan bu zaman kapsülü, Amerika teknoloji tarihinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Kapsülün içinde fotoğraf makineleri, film ruloları, ampuller gibi fabrikanın ürünleri bulunmaktadır. Zaman kapsülü, fabrika arazisinin tam ortasında toprağa gömülmüştür. Bu zaman kapsülünün gömülmesinin ardından, dünyadaki tüm zaman kapsüllerinin kayıt altına alınması gerektiği fikri gündeme gelmiş ve bu amaçla Uluslararası Zaman Kapsülü Topluluğu kurulması gerekliliği ortaya atılmıştır. *International Time Capsule Society* (Uluslararası Zaman Kapsülü Topluluğu) zaman kapsülleri konusunda

araştırma yapan bir kuruluştur. Ancak 1990 yılında Brookhaven, Georgia, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Oglethorpe Üniversitesi'nde dünyadaki zaman kapsüllerinin oluşturulmasını ve durumunu izlemek için kurulmuştur.

6.7. Amerikan Enstitüsü'ndeki Zaman Kapsülü (1957-2957)

1957 yılında, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü başkanı James R. Killian Jr. ve elektrik mühendisi Prof. Harold Edgerton'un kapsülü gömerken çekilmiş bir fotoğrafı aşağıda görülmektedir. Bu kapsülde, enstitü arazisine gömülen bir cam kavanoz bulunmaktadır. Kavanozun içine şişede Argon gazı doldurulmuş ve bir şişe içinde sentetik penisilin ile süper iletken bir malzeme olan elektronik eşya kriyotronu yerleştirilmiştir. Bu malzeme, çift camlar arasına enjekte edilen bir maddedir. Argon, hava geçirmeyen ve ısıyı iletme özelliğini azaltan bir gazdır.

Fotoğraf 7

Massachusetts Teknoloji Enstitüsü Zaman Kapsülü (1957-2957)

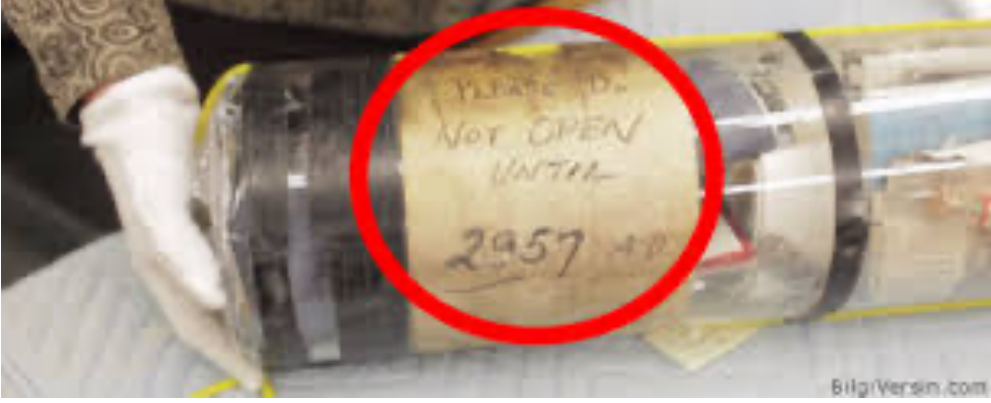

Not. Zaman kapsülü bulundu, Odatv, 2015 (<https://www.odatv.com/guncel/zaman-kapsulu-bulundu-85234>) kaynağından alınmıştır.

Yukarıda bahsedilen bu malzemeler, zamanın yenilikçi keşifleridir ve insanlık tarihinde önemli dönüm noktalarını temsil etmektedir. Hazırlanan kapsülün camının içinde şu not yer almaktadır: “Önümüzdeki bin yılda dünyayı neler bekliyor? Emin olduğumuz bir şey var ki, evreni daha iyi kavrayacaksınız ve bu kapsülle bizim de bu ilerlemeye katkımız olacak. Bilginin peşinden gittikten sonra başarılar dileriz.” (Şenol, 2022).

Fotoğraf 8

Massachusetts Teknoloji Enstitüsü Zaman Kapsülü Üzerindeki Yazı (1957-2957)

Not. 132 yıl önceden gelen zaman kapsülü! “2957’ye kadar açmayın” notu şaşırttı, F. Şenol, Milliyet, 2022 (<https://www.milliyet.com.tr/dunya/132-yil-onceden-gelen-zaman-kapsulu-2957ye-kadar-acmayin-notu-sasirtti-6873450>) kaynağından alınmıştır.

Enstitü yerleşkesinde en az 8 adet daha zaman kapsülünün gömülü olduğu bilinmektedir. Enstitüde zaman kapsülleri oluşturmak, bir çeşit gelenek haline gelmiştir (Şenol, 2022). Yeni keşfedilen ürünler, deney sonuçları, kimyasal malzemeler, oluşturulan zaman kapsüllerinin içine konarak, törenle okulun bahçesine gömülmektedir.

6.8. Plymouth - Tulsa Zaman Kapsülü (1957-2007)

Bir binek aracının zaman kapsülü olarak kullanıldığı ilk örnektir. Amerika'nın Tulsa şehrinde Plymouth araba markası tarafından 1957 yılında üretilen ilk araçtır. Bu fabrikanın 50. yılı şerefine, ilk üretilen araba toprağa gömülmesine karar verilmiştir. Araç gömülmüş 50 yıl sonra tespit edilen zamanda törenle açılmıştır. 2007 yılında toprağın altından çıkarılan araç, Amerika'nın pek çok eyaletinde sergilenmiştir. Amerikan halkının ilgisini çekmiştir.

Fotoğraf 9*Plymouth -Tulsa Zaman Kapsülü (1057-2007)*

Not. 1957 Plymouth Belvedere Time Capsule, Blog Oklahoma, b.t. (<https://blogoklahoma.us/place/539/tulsa/-plymouth-belvedere-time-capsule>) kaynağından alınmıştır.

Plymouth araba fabrikası, Amerika'da kurulan otoban ağının tam ortasında yer almaktadır. Bu araba, Amerika'nın yeni otobanında kullanılmak üzere üretilmiştir. Araçla, tüm Amerika'yı bir uçtan bir uca gezebilmek mümkündü. Araç, bir aile arabası olarak tasarlanmış olup, anne ve babanın önde, çocukların ise arkada oturması için uygun şekilde düzenlenmiştir.

Fotoğraf 10*Plymouth -Tulsa Zaman Kapsülü (1057-2007)*

Not. Tulsa'da gömülü Plymouth Belvedere'ye ne oldu? F. Alvarez, Highmotor, 2012 (<https://www.highmotor.com/tr/que-fue-plymouth-belvedere-enterrado-tulsa.html>) & 50 yıldır toprak altında olan klasik otomobil gün yüzüne çıktı, Ensonhaber, 2023 (<https://www.ensonhaber.com/galeri/50-yildir-toprak-altinda-olan-klasik-otomobil-gun-yuzune-cikti>) kaynağından alınmıştır.

Araç, Hollywood filmlerinin en tanınmış arabasıdır. Hollywood filmlerinde, Kennedy ve Marilyn Monroe gibi ünlüleri sıkça bu araba içinde gösterilmiştir. Ayrıca, Tulsa eyaleti, Amerika'da işçi nüfusunun fazla olduğu bir eyalettir ve sosyolojik açıdan, Amerika'daki üretim zincirinin önemli bir halkasıdır. Aracın topraktan çıkarılması sırasında bahisler açılmıştır. Topraktan çıkarılan araç, tüm Amerika'da sergilerde halka sunulmuş ve belgeselleri hazırlanmıştır (Ensonhaber, 2023). Bugün YouTube videolarında konu ile ilgili belgeseller ve haberler incelenebilir.

6.9. Voyager Uzay Aracına Yerleştirilen NASA Uzay Kapsülü (1977)

Voyager uzay aracının üzerine yerleştirilen zaman kapsülü, uzaya gönderildiği için oldukça sıradışıdır. Bu zaman kapsülü, Amerika'da geleceği öngörme açısından büyük bir öneme sahiptir. Uzaya gönderilen bu kapsül, gelecekte karşılaşılabilecek dünya dışı varlıklara insanoğlunun varlığını bildirecektir. 1977 yılında oluşturulup uzaya gönderilmiştir.

Fotoğraf 11

NASA Uzay Zaman Kapsülü (1977)

Not. Voyager Golden Record: Complete version audio and images [Video], Beatplaystv, YouTube, 2015 (<https://www.youtube.com/watch?v=cEzcFXRKHUw>) kaynağından alınmıştır.

Voyager Uzay aracının içine yerleştirilen Nasa uzay zaman kapsülü, pirinç levha ile ilk kez uzaya gönderilen bir zaman kapsülüdür. Pirinç plakanın üzerinde kadın ve erkek figürleri diğer yüzünde dünyadaki yerimizi gösteren bir harita çizimi bulunmaktadır. Plakanın içinde ise 55 farklı dilde sesli dilek ve selam mesajları, etnik müzik örneklerinin sesleri bulunmaktadır. ABD Başkanı Jimmy Carter ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kurt Waldheim'in kayıtlı mesajları da kapsülde yer almıştır (Novak, 2011). Zaman kapsülü, Amerika Devleti açısından geleceği öngörme propagandasının bir parçasıdır (Alvarez, 2012).

6.10. Steve Jobs'un 30 Yıllık Hazinesi: *Yahoo Time Capsule*

Steve Jobs'un 30 yıl önce hazırlanmış zaman kapsülü oldukça ilginçtir. Kapsül 30 yıl sonra ünlü *National Geographic* ekibi tarafından bulunup gün ışığına çıkarılmıştır (Saraniero, 2018).

Fotoğraf 12

Steve Jobs'un 30 Yıllık Hazinesi (1983-2013)

Not. Вскрыли капсулу времени, которой 100 лет. Вот что там лежало внутри, RBC Life, 2023 (<https://www.rbc.ru/life/news/64e4c6819a7947586301653b>) kaynağından alınmıştır.

Steve Jobs, 28 yaşındayken arkadaşlarıyla birlikte yeni buluşları olan Macintosh ile ilgili çalışmalarını, makine parçalarını ve fareyi büyük bir saç borusunun içine depolayarak gömdürmüştür. "Lisa Faresi" (Lisa, S. Jobs'un kızıdır) adlı imleç oluşturmaya yarayan fare

(mouse), zaman kapsülünün içindedir. Kapsülün içinde, bulana ödül olarak eşyalarını, kartvizitlerini, fotoğraflarını, bir video kasetini ve altılı paket birasını da koymuş ve 4 metre uzunluğundaki kapsülün içine gömmüştür. Yıllar sonra törenle açılan bu kapsül, bir belgesele konu olmuştur (RBC, 2023).

6.11. Tweetli Yeni Nesil Zaman Kapsülü (2015-2035)

2015 yılında Dünya Müzeler Haftası için gönderilen tweetler veya mesajlar bir diskete yüklenmiştir. Bu zaman kapsüllerine *Yeni Nesil Zaman Kapsülleri* denmiştir. 2015 yılında müzecilik ve sanat kültürü hakkında bilgi vermek amacıyla #MuseumWeek etiketi kullanılarak arşivlenmiştir.

Bu arşivler, büyük mavi Twitter logosu bulunan bir diskete saklanmıştır. 2035 yılında açılması planlanmaktadır. Bu zaman kapsülü gömülmemiş bir müzeye kaldırılmıştır. Bu disket, Fransa Bilim Enstitüsü'nde bulunmaktadır. 2035 yılına kadar, Avrupa Müzeleri'nde çeşitli bilim müzelerinde ziyaretçiye sergilenmesi planlanmaktadır (Well, 2015).

6.12. Müzedeki Zaman Kapsülü (2001-2073)

Amerikan ulusal kahramanı Joseph Brant Müzesi'nin kuruluşunun 200. yıl dönümünde açılacak zaman kapsülü 2001 yılında oluşturulmuş ve müzenin bahçesine gömülmüştür.

Fotoğraf 13

Joseph Brant Müzesi Zaman Kapsülü (2001-2073)

Not. Millennium Time Capsule, Joseph Brant Museum, Burlington, ON, Flickr, 2020
(<https://www.flickr.com/photos/snuffly/50286457602/in/photostream/>) kaynağından alınmıştır.

Amerikan tarihinin önemli isimlerinden Thayendanegea veya Joseph Brant (1743-1807), günümüz New York'unda, daha sonra Brantford'da ve bugünkü Ontario'da yaşamış, Amerikan Devrimi sırasında ve sonrasında Büyük Britanya ile yakından ilişkili bir Mohawk askeri ve siyasi lideridir. Ona ait bir zaman kapsülü müze tarafından hazırlanmış olup, 2073 yılında açılması planlanmaktadır.

7. Türkiye’de Zaman Kapsülleri

Türkiye’de de zaman kapsüllerinin varlığı bilinmektedir ve zaman kapsüllerine dair örnekler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri PTT Genel Müdürlüğü'nün 2002-2023 yıllarını kapsayan zaman kapsülü, Tema Vakfı'nın 40. yılında açılacak zaman kapsülü, Yenikapı kazıları zaman kapsülü (2000-2016) ve Boğaziçi Üniversitesi'nin 150. yılında hazırlanan zaman kapsülü (2014-2063) gibi örnekler bulunmaktadır. Bu kapsüller, zamanı geldiğinde törenle açılacaktır ve bu zaman kapsülleri aracılığıyla gelecek için bir buluşma hazırlanmış olacak; adeta gelecek öngörülüp geçmişle buluşturulmuş olacaktır.

7.1. Boğaziçi Üniversitesi'nin 150. Yılı İçin Hazırlanmış Zaman Kapsülü (2014-2063)

Boğaziçi Üniversitesi'nin eski rektörü Prof. Dr. Gülay Barbarosoğlu, Boğaziçi Üniversitesi'nin 2063 yılındaki kuruluşunun 150. yılı kutlamalarında açılacak '*kurumsal hafızanın üzerinden köprü kurmak*' sloganıyla geleceğe zaman kapsülünü gönderdi. Zaman kapsülü içerisinde Boğaziçi Üniversitesi mezuniyet töreninde takılan kep, diploma örnekleri, yükseköğretim yönetmeliği, o dönemin gazetesi konmuştur.

7.2. ODTÜ Zaman Kapsülü (2048)

Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 25 yıl sonra açılacak bir zaman kapsülü hazırlamıştır. Geleceğin ODTÜ mezunlarının mesajlarının konulduğu kapsül, Zaman Parkı'na gömülmüştür. Cumhuriyet'in 100'üncü yılına özel hazırlanan kapsül, 2048 yılının Mezunlar Günü'nde açılacaktır. Bu çalışmayla kuşaklar arasında bir bağ oluşturmak için hazırlanmıştır. İlkokul çağındaki çocuklardan kapsülün içine koymak için, 25 yıl sonra nasıl bir dünya hayal ettiklerine dair resimler çizmeleri istenmiştir. Türkiye'deki 8 farklı ODTÜ Koleji'nde eğitim gören birinci sınıf öğrencilerinden, mensup ve mezunların çocuklarından yaptıkları resimler toplanmış ve kapsüle yerleştirilmiştir. Ayrıca kapsülün içine çeşitli anı objeleri de yerleştirilmiştir. Zamanın parası, ODTÜ ayıcığı, tişört, heykel ve günün Hürriyet gazetesi ile birlikte iyi dilekler kapsüle yerleştirilmiştir. Kapsül 2048 yılında açılacaktır.

Zaman kapsülü çalışması öğrencilerin geçmişi anlamalarını ve takdir etmesini sağlar. Öğrencilerin tarihsel olay ve olgulara yönelik deneyim kazanmasını sağlar. Öztürk ve Öztürk (2018), sosyal bilgiler dersinde zaman kapsülü oluşturma çalışmasında, şu alanlarda etkilemektedir. Zaman bombaları/kapsülleri, öğrencilerle birlikte ortak bir proje belirleyerek gerçek bir öğrenme deneyimi sunmaktadır. Birlikte çalışmak gurup çalışması yapmak öğrencileri olumlu yönde motive etmektedir.

8. Tartışma

Sosyal Bilimler Dersi için Hazırlanmış Zaman Kapsülü, öğretmenlerin öğrenme için yeni eğlenceli bir ortam yaratmalarını sağlayarak gelecek üzerinde düşünmesini sağlamak için 2017 yılında yapılmış bir araştırmadır (Öztürk & Öztürk, 2018).

Bu araştırmada öğrencilerin sosyal bilgiler dersi içinde hazırladıkları zaman kapsülüne yönelik tutumları ölçeklendirilmiştir. İlk ve orta öğrencilerine belirli bir zaman aralığında kendi zaman kapsüllerini oluşturmaları istenmiştir. Amaç, öğrencilerin öğrenme deneyimlerinin içeriğini oluşturmalarına yardımcı olmaktadır. Plan yapma karar verme aşamalarında öğrencilere aile bireyleri de destek olmuştur. Öğrenci gelişim aşamalarını değerlendirmek için kapsüller bir araç olarak kullanılabilir. Örneğin, öğretmen, öğrencinin hazırladığı zaman kapsülünden bir obje seçer ve anlatmasını ister. Seçtiği objenin öğrencilerden tarihsel önemini açıklamasını veya öğrencilerin kronolojik sıraya göre nesneleri yerleştirmesini ister (Maxim, 1997, s.231). Ardından zaman kapsülündeki objenin neden seçildiği öğrenciye sorar. Öğrenci tutum ve davranışlarını inceleyen Öztürk ve Baysal (1999) çalışmada öğretmen ve öğrenci davranışlarını zaman kapsülü üzerinden sorgulamıştır. Öğrencilere sınıf içi müfredattan farklı yeni alışılmadık uygulamaların yapılması öğrencilerin derse tutumlarında olumlu yönde etki ettiği çalışmada vurgulanmıştır. Öztürk ve Öztürk'ün (2018) araştırmasına katılan öğrencilerin büyük bir kısmı ise (%85,7) zaman kapsülü ile ilgili bilgi sahibi olduğu, %82,8'i mutluluk, sevinç ve heyecan gibi olumlu duygular hissettiklerini söylemişlerdir. Öğrencilerin %76,1'i hem kendilerinde hem de çevrelerinde fiziksel, bilişsel ve sosyal alanlarda değişimin gerçekleştiğini söylemişlerdir.

Zaman kapsülüne konulacak objelerle konusunda %41,1'i kişisel eşyalar ve mektup, not, kitap, gazete vb. seçmişlerdir. Bu çalışmaya benzer şekilde 2012 yılında Kanada Alberta'da başlatılan zaman kapsülü uygulamasının öncesinde öğrencilere, en sevdikleri beş öğeye karar vererek zaman kapsülüne neyin dâhil edileceğini belirtmelerinin istendiği bir çalışma yapılmıştır.

Yaklaşık 6000 katılımcıdan elde edilen verilere göre zaman kapsülünde yer alması istenen öğeler şunlardır: Gelecekle ilgili öğrenci mektupları, metal paralar, gazete haberleri, zaman kapsülü saklanması için ayrılan yerin fotoğrafları, okulun fotoğrafları vb. (Öztürk & Öztürk, 2018).

Çalışmaya katılan öğrencilerin %39,3'ü zaman kapsülü olarak kullanılacak materyalin metal/alüminyum folyodan yapılması ve %62,6'sı kapsülün muhafaza edilmesi için en uygun yerin toprağın/yerin altı şeklinde görüş bildirdiği görülmektedir. Zaman kapsülünün kapalı kalması gereken süreyle ilgili olarak araştırmanın ilk aşamasında %43,5'i için 51 yıl ve üzeri iken, %61,9'unun 1-5 yıl süreyle şeklinde bir değişim gösterdiği görülmektedir. Öğrencilerin gelişim dönemleri dikkate alındığında sabırsız ve heyecanlı olmalarından dolayı bu sürenin kısa tutulmasını istedikleri ifade edilebilir (Öztürk & Öztürk, 2018). Araştırma sonucunda uygulayıcı ve araştırmacılara aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur:

- “Farklı grup ve sınıf düzeylerinde benzer bir çalışma gerçekleştirilerek bu çalışma bulguları ile karşılaştırma yapılabilir.”
- “Zaman kapsülü başka araştırmacılar tarafından daha uzun süreliğine hazırlanabilir.”
- “Zaman kapsüllerinin gömülmesi ve korunması ile ilgili çalışmalar yapılabilir.”
- “Zaman kapsülü etkinliği Türkiye’de geniş çaplı projeye dönüşebilir.” (Öztürk & Öztürk, 2018).

Öztürk ve Öztürk’ün (2018) kapsamlı çalışması, 2033 yılında tamamlanacak olan Boğaziçi Üniversitesi zaman kapsülü uygulamalarının nasıl değerlendirilmesi konusunda yol göstermektedir. Her yıl düzenli olarak, 2014-2023-2033 yılları arasında, Boğaziçi Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü öğrencilerinin geleceğe yönelik düşüncelerini yazdıkları mektuplar, resimler, QR kodlar, heykeller, anı objeleri, resimler, edebiyat, şiir ve müzik ürünleriyle zaman kapsülleri oluşturulmuştur. Üniversite öğrencileri, yaşamak istedikleri hayatı anlatan bu

mektuplarda doğaya, insanlara, kendilerine, kardeşlerine, gelecekteki evlatlarına ve torunlarına yazmışlardır. Öğrenciler eski eserlerin ve anlamlı objelerin saklanması gerektiğini kabul etmişler ve bu mektupları geleceğe yönelik olarak hazırlamışlardır. Bu araştırmanın tamamlanması ve değerlendirmesi 2033 yılında gerçekleşecektir. Öztürk ve Öztürk'ün (2018) araştırması Boğaziçi Üniversitesi zaman kapsülü araştırmasına ışık tutmaktadır. Bu tarz çalışmaların sayılarının artması arzu edilmektedir ve/veya beklenmektedir.

ODTÜ Zaman Kapsülü ise 2048 yılında açılmak için hazırlanmıştır ve Türkiye'de bir Üniversite'nin hazırladığı önemli zaman kapsüllerindendir. Cumhuriyet'in 100. yılı dolayısıyla 2023 yılında hazırlanmış olan bu kapsül, 2048 yılında ODTÜ mezuniyet töreninde açılacaktır. İlkokul çocukları, kapsülün içine gelecekte nasıl bir dünya hayal ettikleri konusunda resimler çizmiş ve ODTÜ kolejlerinde eğitim gören ilkokul öğrencileri, hazırladıkları anı objelerini kapsül içine koymuşlardır. 25 yıl sonra bu çocuklar, mektupları ile buluşacaklardır. Türkiye'de yukarıda bahsedilenler dışında çeşitli spor kulüplerinin ve fabrikaların oluşturduğu zaman kapsülleri de bulunmaktadır.

9. Sonuç ve Değerlendirme

Müzeler, yalnızca tarihi/kültürel mirası korumak ve kurtarmak amacıyla değil, aynı zamanda geçmişe ait bilgileri gelecekteki insanlara aktarmak için de kullanılabilir. Zaman kapsülleri tam da bu noktada devreye girmektedir. Zaman kapsülleri, geleceğe notlar bırakırken geçmişe koruyabilen önemli paketlerdir. Müzeler, günümüz dünyasını geçmişe bağlayan hafıza kurumlarıdır. Zaman kapsülleri, bir anlamda kişilerin duygularını ve yeni teknolojileri gelecek nesil için saklayan unsurlar olarak karşımıza çıkar. Zaman kapsülleri, müze olmasa da müzelerin yerine getirdiği görevleri destekler ve kültürel mirası koruma amacını takip eder. Bu kapsüller, insanların gelecek için düşünmelerini sağlar.

Müzeler, insanın kültürel mirasını koruduğu için ortak özelliklere dikkat çeker ve bu bağlamda bize insan değerlerini (hümanist etiği) anlatır. Fransa müzesinde bulunan Twitter mesajlarının saklandığı zaman kapsülü fikirleri gelecek kuşaklara taşımayı hedefler. İnsanın bir bütünün parçası olduğunu hatırlatır. Fransa hükümeti, bu zaman kapsülünü gömmek yerine müzeye yerleştirmesinin sebebi budur. Uzaya gönderilen zaman kapsülü ise evrene insanı tanıtmaya çabasıyla birlikte geleceği planlamak ve öngörmek konusunda ufak ama çok önemli bir çabadır. İnsanın icatlarına, kurumlarına ve özelliklerine dikkat çeken, zaman kapsüllerinin sayısının her geçen gün artacağına inanılmaktadır.

Bu çalışmada, zaman kapsüllerinin en önemli örneklerine yer verilmiş ve Amerikan kültüründeki yerleri araştırılmıştır. Zaman kapsüllerinin, sosyolojik yapıyı destekleyen ve kültürü pekiştiren önemli bir davranış biçimi olduğu görülmüştür. Ayrıca, Türkiye'deki zaman kapsülü örneklerine de değinilmiştir. Türkiye'de zaman kapsüllerinin sayısı fazla olmasa da bu kapsüllerin varlığı dikkat çekicidir.

Bu çalışmada, zaman kapsüllerinin bir arada ele alınması, kapsüllerin derlenmesi açısından önemlidir. Araştırmanın devamında, tüm dünyadaki zaman kapsülleri bir kitap şeklinde detaylı bir şekilde incelenebilir. Zaman kapsüllerinin tamamı, geleceğe mesajlar göndererek, geleceğin bugünden çok daha güzel olması yönünde umut içeren ortak düşünceleri yansıtır. Zaman kapsüllerinin, geleceğin şekillendirilmesinde oldukça önemli bir işlevi olduğu düşünülmelidir. Dünyada bulunan müzelerin her birinin, birer zaman kapsülü olduğu da unutulmamalıdır. İnsanların yaşamları boyunca geride bıraktıklarını koruyan müzeler kadar, gelecek için kurduğu hayalleri öngören zaman kapsüllerinin varlığı da insanlık tarihi için çok önemlidir. Gelecekte yaşamı hayal etmeye çalışan zaman kapsüllerinin insanlığa ilham vermesi yazarın temennisidir.

BEYANLAR / DECLARATIONS***Çıkar Çatışması Beyanı***

Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Declaration of Conflict of Interest

The author have no conflicts of interest to declare.

Etik İlkelerle Uygunluk Beyanı

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Yazar bu çalışma için Etik Kurul Onayı gerekmediğini beyan etmiştir.

Declaration of Compliance with the Ethical Principles

In line with the “COPE-Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors” the following statements are included:

The author declared that the Ethics Committee approval is not required for the study.

KAYNAKÇA

- Allen, T. B., & Allen, R. M. (2010). *Time capsule: The book of record*. FoxAcre Press.
- Alvarez, F. (2012, 13 Ocak). *Tulsa'da gömülü Plymouth Belvedere'ye ne oldu?* Highmotor. <https://www.highmotor.com/tr/que-fue-plymouth-belvedere-enterrado-tulsa.html>
- Atik, G. G., & Keleş, H. (2019). Müzelerin eğitim amaçlı kullanımı kapsamında aday tarih öğretmenlerinin Jandarma Müzesi hakkındaki görüşleri. *Araştırma ve Deneyim Dergisi*, 4(2), 54-63.
- Andrews, E. (2018, 22 Ağustos). *America's oldest known time capsule was made by Paul Revere and Samuel Adams*. History. <https://www.history.com/news/8-famous-time-capsules>
- A Haber. (2019, 23 Aralık). *Ford Taunus duvarların içinden çıktı son haliyle görenleri hayran bıraktı*. A Haber. <https://www.ahaber.com.tr/galeri/otomobil/ford-taunus-duvarlarin-icinden-cikti-son-haliyle-gorenleri-hayran-birakti/7>
- Van Barneveld, L. (2016). *Time capsule: A book filled with creative dreaming and writing prompts*. Blurp.
- BBC Türkçe. (2020). 220 yıllık 'zaman kapsülü'nün açıldığı an [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=RZzXA0uRrQw>
- Beatplaystv. (2015, 14 Nisan). *Voyager Golden Record: Complete version audio and images* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=cEzcFXRKHUw>
- Blog Oklahoma. (b.t.). *1957 Plymouth Belvedere Time Capsule*. Blog Oklahoma. <https://blogoklahoma.us/place/539/tulsa/-plymouth-belvedere-time-capsule>
- Budin, J. (2014, 1 Ekim). *1914 time capsule to be opened: 2614 Jackson Ave update*. Curbed New York. <https://ny.curbed.com/2014/10/1/10040714/1914-time-capsule-to-be-opened-2614-jackson-ave-update>
- Cassie, R. (2015). *200-year-old Washington Monument time capsule opened; hollow cornerstone reveals jars, newspapers and coins so far*. Baltimore Magazine. <https://www.baltimoremagazine.com/section/community/200-year-old-washington-monument-time-capsule-opened/>
- City Experiences. (b.t.). *Washington DC Highlights Tour with Washington Monument*. City Experiences. <https://www.cityexperiences.com/tr/washington-dc/washington-dc-highlights-tour-with-washington-monument/>

- Driessen, J. (2013). Time capsules? Destructions as archaeological phenomena. İçinde J. Driessen (Ed.), *Destruction: Archaeological, philological and historical perspectives* (ss.5-22). Presses Universitaires de Louvain.
- Durrans, B. (2012). Time capsules as extreme collecting. İçinde G. Were & J. C. H. King (Ed.), *Extreme collecting: Challenging practices for twenty-first century Museums* (ss. 181-202). Berghahn Books.
- Ekşi Şeyler. (2016, 13 Haziran). *Geleceğe mesaj göndermek için hazırlanmış zaman kapsülleri*. Ekşi Şeyler. [https://eksiseyler.com/gelecege-mesaj-gondermek-icin-hazirlanmis-zaman-kapsulleri​;contentReference\[oaicite:1\]{index=1}](https://eksiseyler.com/gelecege-mesaj-gondermek-icin-hazirlanmis-zaman-kapsulleri​;contentReference[oaicite:1]{index=1})
- Ensonhaber. (2023, 31 Ocak). *50 yıldır toprak altında olan klasik otomobil gün yüzüne çıktı*. Ensonhaber. <https://www.ensonhaber.com/galeri/50-yildir-toprak-altinda-olan-klasik-otomobil-gun-yuzune-cikti>
- Erbay, F. (2009). *Efforts to institutionalize museum management (1984–2009)*. Institute of Architecture Foundation Publication.
- Erbay, M. (2011). *Planning of exhibition and presentation techniques in museums*. Beta Publications.
- Erbay, M. (2016). Boğaziçi Üniversitesi'nin 150 yıllık kültürel mirası. İçinde F. Erbay & M. Erbay (Ed.), *Üniversite müzeleri* (ss.49-66). Mimarlık Vakfı Yayını.
- Flickr (2020, 30 Ağustos). *Millennium Time Capsule, Joseph Brant Museum, Burlington, ON* [Fotoğraf]. Flickr. <https://www.flickr.com/photos/snuffy/50286457602/in/photostream/>
- Getty Images. (b.t.). *Washington Monument, Baltimore, Maryland* [Fotoğraf]. Getty Images. <https://www.gettyimages.com/photos/washington-monument-baltimore>
- Griffith, Z. (2013, 25 Ekim). *American obelisks and Ottoman calligraphy?* Stambouline. <http://www.stambouline.info/2013/10/american-obelisks-and-ottoman.html>
- Hall, C. (2015, 7 Ocak). *Paul Revere's time capsule had a newspaper in it; would a time capsule today have a paper?* Los Angeles Times. <https://www.latimes.com/opinion/opinion-la/la-ol-paul-revere-time-capsule-newspaper-20150107-story.html>
- Jarvis, W. E. (1992). Modern time capsules: Symbolic repositories of civilization. *Libraries & Culture*, 27(3), 279–295.
- Jarvis, W. E. (1993). The time capsule as a way for the future to acquire popular culture items. *The Acquisitions Librarian*, 8(1), 33–45.
- Jarvis, W. E. (1993). *Time capsules: A cultural history*. McFarland.

- Jozuka, E. (2015, 18 Kasım). *MIT staff found a time capsule 942 years early*. Vice. <https://www.vice.com/en/article/mit-staff-opened-a-time-capsule-942-years-too-early/>
- Landau, E. (2017, 1 Aralık). The Voyagers in popular culture. JPL. <https://www.jpl.nasa.gov/news/the-voyagers-in-popular-culture/>
- Lawrence, R. S. (2002). *The end of innocence: The 1964-1965 New York World's Fair*. Syracuse University Press.
- Milliyet. (2022, 17 Aralık). *132 yıl önceden gelen zaman kapsülü! '2957'ye kadar açmayın' notu şaşırttı*. Milliyet. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/132-yil-onceden-gelen-zaman-kapsulu-2957ye-kadar-acmayin-notu-sasirtti-6873450>
- Maxim, G. W. (1997). Time capsules: Tools of the classroom historian. *The Social Studies*, 88(5), 227–232.
- Nalçaoğlu, H. (2003). Remembrance of things Present: Scattered notes on the apocalyptic dreams of modernity and time capsules. *İletişim Araştırmaları*, 1(2), 7-36.
- Nandhivajrin, M. J. (1987). Time capsules. In *Encyclopedia of library and information science* (Vol. 43, Supplement 8).
- Novak, M. (2011, 9 Aralık). *Think inside the box: What time capsules reveal about right now*. Gizmodo. <https://gizmodo.com/think-inside-the-box-what-time-capsules-reveal-about-r-1669530230>
- Odatv. (2015, 23 Kasım). *Zaman kapsülü bulundu*. Odatv. <https://www.odatv.com/guncel/zaman-kapsulu-bulundu-85234>
- Öztürk, C., & Baysal, N. (1999). İlköğretim 4-5. sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersine yönelik tutumu. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (6), 13-21.
- Öztürk, F. Z., & Öztürk, T. (2018). Investigation of student attitudes and opinions regarding time capsule use in social studies course. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(1), 52-71. doi: 10.16986/HUJE.2017030470
- Pendray, G. E. (2015). *The story of the Westinghouse time capsule*. London: Forgotten Books.
- RBC Life. (2023, 23 Ağustos). *Вскрыли капсулу времени, которой 100 лет. Вот что там лежало внутри*. RBC Life. <https://www.rbc.ru/life/news/64e4c6819a7947586301653b>
- Ryst, J. (2015, 22 Mart). Museum Week kicks off around the world. Twitter Blog. https://blog.x.com/en_us/a/2015/museumweek-2015-kicks-off-around-the-world
- Saraniero, N. (2018, 1 Şubat). *12 time capsules discovered in NYC*. Untapped New York. <https://www.untappedcities.com/12-time-capsules-discovered-in-nyc/>

- South San Francisco Unified School District. (b.t.). *South City High Students Get a Glimpse of Life After High School*. South San Francisco Unified School District. <https://southcity.ssfusd.org/apps/news/article/1487271>
- Sönmez, S. (2007, 24 Haziran). *Zaman Kapsülü*. Güneşin Tam İçinde. <https://www.gunesintamicinde.com/zaman-kapsulu/>
- Şencan, G. E. (2020). Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ABD'de bıraktığı iz: 1939 New York Dünya Fuarı ve Türk stantları, 8(24), 113-138. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.831614>
- Şenol, F. (2022, 17 Aralık). 132 yıl önceden gelen zaman kapsülü! “2957'ye kadar açmayın” notu şaşırttı, Milliyet. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/132-yil-onceden-gelen-zaman-kapsulu-2957ye-kadar-acmayin-notu-sasirtti-6873450>
- Zayimoğlu Öztürk, F., & Öztürk, T. (2020, 19 Mayıs). *Using time capsules in fifth-grade social studies courses* [Bildiri Sunumu]. International Scientific Researches Humanity Conference, Turin, İtalya.
- Zayimoğlu Öztürk, F. (2016). Sosyal bilgiler dersinde zaman kapsülü uygulaması. *Araştırma Temelli Etkinlik Dergisi*, 7(1), 34-41.
- Zayimoğlu Öztürk, F., & Öztürk, T. (2018). Sosyal bilgiler dersinde zaman kapsülü kullanımına yönelik öğrenci tutumlarının ve görüşlerinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 52–71.
- Varlık Görücüsü, N., & Çalışkan, M. (2020). Zaman ve kronolojiyi algılama becerisini nasıl geliştirebiliriz? *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 194–209
- Yablon, N. (2019). *Remembrance of things present: The invention of the time capsule*. University of Chicago Press.
- Yeni Şafak. (2011, 17 Ocak). *Washington'da Osmanlı izleri*. <https://www.yenisafak.com/hayat/washingtonda-osmanli-izleri-298248>
- Wells, H. G. (1995). *The time machine*. Dover Publications. (İlk baskı 1895'te yayımlandı).

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

TURİZM SEKTÖRÜNDEKİ YENİLİKÇİ FAALİYETLERİN FİNANSAL
PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİST UYGULAMASI*Elif YÜCEL¹, Yasemin ERTAN²¹Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Bursa,
emugal@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2708-6778²Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Bursa,
yasertan@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9193-3396

GELİŞ TARİHİ/RECEIVED DATE: 05.11.2024

KABUL TARİHİ/ACCEPTED DATE: 10.02.2025

Ertan, Y. & Yücel, E. (2025). Turizm sektöründeki yenilikçi faaliyetlerin finansal performans üzerindeki etkisi: BİST uygulaması. *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 67-95.

* Bu çalışma Avrupa Birliği'nin Horizon Europe Araştırma ve Yenilik Programı tarafından finanse edilen REMODEL projesi (Proje Numarası: 101079203) kapsamında yapılmıştır. Burada ifade edilen görüş ve fikirler sadece yazar(lar)a aittir ve Avrupa Birliği'nin veya Avrupa Araştırma Yürütme Ajansı'nın görüş ve fikirlerini yansıtmaz. Bunlardan Avrupa Birliği ve Avrupa Araştırma Yürütme Ajansı sorumlu tutulamaz.

Bu çalışma 11-13 Eylül 2023 tarihinde *International Conference On Economics, Finance and Business*'da sunularak özeti yayınlanan bildiriden türetilmiştir.

Turizm Sektöründeki Yenilikçi Faaliyetlerin Finansal Performans Üzerindeki Etkisi: BİST Uygulaması

Öz

Turizm sektörü, sürekli değişen koşullar ve artan rekabet nedeniyle yenilikçi çözümler benimsemeyi zorunlu kılan dinamik bir yapıya sahiptir. Bu amaçla turizm işletmeleri farklı inovasyon stratejileri geliştirerek pazardaki konumlarını güçlendirmekte ve özellikle ekonomik sürdürülebilirliklerini sağlamaktadırlar. İnovatif çözümler başlangıçta birer maliyet unsuru olarak görülseler de işletmelerin müşteri sayılarının artmasını sağlayarak finansal performanslarını etkilemektedirler. Bu çalışmanın temel amacı da Türkiye’de turizm işletmelerinde gerçekleştirilen inovasyonların işletmelerin finansal performansı üzerindeki etkisini ölçmektir. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle 2016-2023 yılları arasında BİST’te işlem gören 11 turizm işletmesinin faaliyet raporları incelenmiş olup işletmelerin inovasyon faaliyetleri türlerine göre sınıflandırılarak puanlandırılmıştır. Bu sınıflandırma sonrasında inovasyon faaliyetlerinin işletmelerin finansal performansı üzerindeki etkilerini ölçmek amacıyla panel veri analizi uygulanmıştır. Modelde, literatürde ve uygulamada en yaygın kullanılan finansal performans göstergeleri olan ROA ve ROE göstergelerinden yararlanılmıştır. Bulgular, süreç inovasyonunun işletmelerin finansal performansı üzerinde anlamlı bir etki yarattığını, ürün, organizasyonel ve pazarlama inovasyonlarının ise istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığını ortaya koymaktadır. Süreç inovasyonunun ROA ve ROE’yi pozitif yönde etkilediği, özellikle COVID-19 pandemisi sonrası dönemde turizm işletmelerinin dijitalleşmeye ve süreç yeniliklerine yöneldiği gözlemlenmiştir. Ayrıca, işletmelerin kaldıraç oranındaki artışın finansal performans üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, turizm sektöründe sürdürülebilir büyüme ve rekabet avantajı elde etmek için süreç inovasyonlarının önemini vurgularken, diğer inovasyon türlerinin finansal performans üzerindeki etkisinin sınırlı kaldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Sektörü, İnovasyon, İnovasyon Türleri, Finansal Performans

The Impact of Innovative Activities on the Financial Performance of Tourism Sector: A BIST Application

Abstract

The tourism sector is characterized by a dynamic structure that necessitates the adoption of innovative solutions due to constantly changing conditions and increasing competition. For this purpose, tourism enterprises strengthen their market position and ensure their economic sustainability by developing various innovation strategies. Although innovative solutions are initially viewed as cost factors, they ultimately enhance the financial performance of enterprises by increasing the number of customers. The primary aim of this study is to measure the impact of innovations implemented in tourism enterprises in Turkey on their financial performance. Accordingly, the study first examines the annual reports of 11 tourism companies listed on BIST between 2016 and 2023. The innovation activities of these companies were classified and scored according to their types. Subsequently, panel data analysis was conducted to assess the impact of innovation activities on the financial performance of the enterprises. In the model, the financial performance indicators most widely used in the literature and practice, ROA and ROE, were employed. The findings indicate that process innovation has a significant effect on the financial performance of enterprises, whereas product, organizational, and marketing innovations do not have a statistically significant impact. Process innovation positively affects ROA and ROE, with tourism enterprises notably focusing on digitalization and process innovations in the post-COVID-19 period. Additionally, an increase in leverage ratio was found to have a negative impact on financial performance. These results emphasize the importance of process innovations in achieving sustainable growth and competitive advantage in the tourism sector, while suggesting that the impact of other types of innovations on financial performance remains limited.

Keywords: Tourism Sector, Innovation, Innovation Types, Financial Performance

1. Giriş

Pek çok sektöre doğrudan ya da dolaylı olarak katkı sağlayan turizm sektörü, birçok ülkenin ekonomilerinde lokomotif sektör olarak görülmektedir. Turizm sektörü, dünya genelinde en hızlı gelişen sektörlerden biri olmasına rağmen, bir o kadar da hassas dengelere sahiptir. Bunun nedeni, sektörün hem ulusal hem de uluslararası düzeydeki siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmelerden kolayca ve hızla etkilenebilmesidir. Ayrıca, sürekli değişen koşullar ve müşteri beklentileri, sektördeki işletmeleri proaktif olmaya yönlendirmektedir. Bu nedenle, özellikle aynı coğrafi konum içinde gerçekleşen yoğun rekabet ortamında fark yaratarak bu rekabeti aşmak ve pazar payını arttırmak için inovasyon bu sektörde önemli bir araçtır (Breirer vd., 2021). İnovasyon, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri aracılığıyla teknoloji desteği ve yaratıcılığı kullanarak yeni fikirler üretme sürecidir; bu süreç yeni ürünler, hizmetler veya süreçler yaratmayı amaçlar (Lumpkin & Dess, 2001; Thornhill, 2006). İşletme içinde yaratıcı stratejilerin başarılı bir şekilde uygulanması şeklinde ortaya çıkan inovasyon, işletmelerin rekabet avantajı elde ederek pazarda lider konuma gelebilmesini sağlarken (Helfat & Peteraf 2003; Fagerberg & Mowery, 2006) sürdürülebilir bir şekilde finansal performanslarını da arttırmaktadır. Birçok çalışma, inovasyon ile finansal performans arasında güçlü bir pozitif korelasyon olduğunu ortaya koymuştur (Kao, 1989; Johne & Davies, 2000; Otero-Neira vd., 2009; Ettlie & Reza, 2017). İnovasyon, daha çok etkin müşteri ilişkileri yönetimi ile rekabet avantajı sağlama yoluyla finansal performansı olumlu etkilemektedir. Ar-Ge faaliyetlerine sürekli olarak yatırım yapan ve yenilikçi ürünler veya hizmetler sunan işletmeler genellikle daha yüksek gelir artışı ve kârlılık deneyimlemektedirler (Bhattacharyya & Rahman, 2019). İnovasyon sadece teknolojik yeniliklerle karıştırılmamalıdır. Pek çok farklı türde inovasyon gerçekleştirilebilmektedir. Bu inovasyon türleri, organizasyonların ve bireylerin yeni fikirler, süreçler veya ürünler ortaya koyma yaklaşımlarını ve yönlerini temsil etmektedir. Literatürde en yaygın olarak kullanılan inovasyon türleri şunlardır (OECD, 2005, s. 46):

- Ürün inovasyonu, yeni bir ürün ya da hizmet geliştirmek ya da mevcut olanları değiştirmek olarak tanımlanabilmektedir. Ürün/hizmet inovasyonu, yeni pazar ve sektörlerle büyüme fırsatı sağlayan önemli bir başarı etkenidir ve işletmelerin olağanüstü kâr elde etme fırsatlarını keşfetmelerine ve kârlılığa giden bir yol bulmalarına yardımcı olmaktadır.
- Süreç inovasyonu, verimliliği artırmayı, maliyetleri düşürmeyi ve operasyonları kolaylaştırmayı amaçlar. Bu tür inovasyon, genellikle üretkenlikte önemli ilerlemelerin arkasındaki itici güçtür. Örneğin, taleplerin çözüm sürecini ve poliçe düzenlemelerini hızlandırmak amacıyla yeni veya iyileştirilmiş yazılımların uygulanması süreç inovasyonu olarak değerlendirilebilir (Hu vd., 2020, s. 6).
- Pazarlama inovasyonu, pazarlama stratejilerinde, ürün tasarımında, tanıtım faaliyetlerinde, fiyatlandırmada ve ürün konumlandırmasında değişiklikler yapma sürecidir. Pazarlama inovasyonunun temel amacı, tüketici ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak, yeni pazarlara girmek veya şirket gelirini artırmak amacıyla şirketin ürününü piyasaya sunmaktır.
- Organizasyonel inovasyon, işletmelerin iş uygulamalarında, işyeri organizasyonunda ya da dış ilişkilerinde yeni bir organizasyonel yöntemin uygulanmasıdır. Organizasyonel inovasyon, süreç ve ürün yeniliğini teşvik ederek daha iyi iş sonuçları elde ederek işletmenin finansal performansını olumlu yönde etkilemek amacıyla gerçekleştirilmektedir (Schmidt & Rammer; 2007).

Turizm sektöründe inovasyon ise imalat ya da teknoloji sektörlerindeki inovasyonlardan daha farklıdır. Örneğin, imalat sektöründe inovasyon başarısı için Ar-Ge harcamaları önemliyken, hizmet sektörü firmalarının teknoloji kullanımı ve yeni ürün geliştirme sürecine katılımları

sınırlıdır. Dolayısıyla Ar-Ge harcamaları genellikle daha düşük kalmaktadır. Bu açıdan turizm sektörü, süreç ya da pazarlama alanlarında inovasyona daha fazla odaklanma eğilimindedir. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle inovasyonun turizm sektöründeki önemine ilişkin literatür araştırılmıştır. Uluslararası literatür incelendiğinde özellikle inovasyonun turizm işletmelerinin finansal performansına etkisini ölçen çok sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmakla birlikte (Sandvik vd., 2014; Owino, 2018) ulusal literatürde benzer bir çalışma tespit edilememiştir. Ayrıca yapılan çalışmalarda veriler görüşme yöntemiyle toplanmış olup performans verileri bir periyodu kapsamadığından panel veri analizinin uygulanması da bu çalışmanın literatürden farkını oluşturmaktadır. Literatürdeki bu boşluğu kapamak amacıyla hazırlanan bu çalışmada da Türkiye'de turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin inovasyon stratejileri inovasyon türlerine göre değerlendirilerek yapılan inovasyonların işletmelerin finansal performansı üzerinde bir etkisi ölçülmektedir.

2. Literatür Araştırması

Literatürde inovasyonun finansal performansa etkisini araştıran çalışmaların çoğu, imalat veya teknoloji sektörlerine odaklanmışlardır (Chung, 2001; Sandvik, 2003; Hult vd., 2004; Rhee vd., 2010). Bunun nedeni, bu sektörlerde inovasyonun kendisini maddi ve gayri maddi duran varlık yatırımları yoluyla göstermesi ve bu yatırımların finansal tablolardan tespit edilebilmesidir. Ancak turizm sektörü de dahil olmak üzere diğer hizmet sektörlerinde, organizasyonel ya da pazarlama inovasyonları daha yaygın olarak uygulanmaktadır. Bu tür inovasyonlar, maddi duran varlık yatırımı olarak görünmediği için finansal tablolardan doğrudan tespit edilmesi daha zordur. Molina-Castillo vd. (2023) de çalışmalarında otel işletmelerinin inovasyon faaliyetlerinde sanayi sektöründen ve diğer hizmet sağlayıcılardan farklı bir inovatif davranış sergilediğini tespit etmişlerdir. Çalışmanın bulgularına göre özellikle, otel işletmeleri, inovasyon gelirinde daha yüksek bir yüzde elde etmelerine rağmen daha düşük bir inovasyon

çabası ve inovasyon sonucu göstermektedirler. Bununla birlikte literatürde kısıtlı da olsa bazı çalışmalar turizm sektöründe inovasyonun kârlılık üzerindeki etkisini ölçmeye çalışmıştır. Ancak bu çalışmalar da inovasyonu ve kârlılığı üst yönetimle yaptıkları anketler aracılığı ile “düşük/yüksek” şeklinde belirlemişlerdir. Grisseman vd. (2013) çalışmalarında, müşteri odaklılık ve inovasyonun otellerin performansı üzerindeki etkisini görüşme yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmada yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak müşteri odaklılığın finansal başarı, müşteri sadakati ve itibar üzerinde doğrudan etkisi olduğu, ayrıca inovatif davranışın finansal performans ve müşteri bağlılığını artırmada önemli bir rol oynadığı ortaya konmuştur. Yüksek yıldızlı otellerde müşteri odaklılık ile finansal performans arasındaki ilişki daha güçlüdür. Bu bulgular, otellerde müşteri memnuniyetine ve inovatif çözümler geliştirmeye odaklanmanın performansı artırmada kritik olduğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde Martínez-Román vd. (2015) de İspanya'nın Endülüs bölgesindeki turizm işletmelerinin inovasyon düzeylerini ve inovatif çıktılarının kârlılıklarına olan etkisini görüşme yöntemiyle inceledikleri çalışmalarında, regresyon analizi uygulayarak inovatif çıktılar ile kârlılık arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Çalışmanın bulgularına göre inovasyon, özellikle ürün ve süreç inovasyonlarında, turizm işletmelerinin kârlılığını artırmakta ve bu sektörün ekonomik sürdürülebilirliği için kritik rol oynamaktadır. Sandvik vd. (2014) otel sektöründe inovasyon ile kârlılık arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmalarında inovasyon ile ROA ve ROS arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu ve bu ilişkinin tamamen aracılar üzerinden gerçekleştiğini ortaya koymuşlardır. İnovasyon doğrudan değil, rekabet avantajı, satış büyümesi ve kapasite kullanımı aracılığıyla kârlılığı artırmaktadır. Bu bulgular, otel yönetiminde inovatif faaliyetlerin müşteri açısından görünürlüğünün sağlanmasının ve inovasyonların rekabet avantajı yaratacak şekilde konumlandırılmasının önemini vurgulamaktadır. Owino'nun (2018) araştırmasının amacıysa, Nairobi bölgesindeki otel ve restoranlarda ürün ve süreç inovasyonlarının finansal performans üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmada finansal

performans ölçütü olarak ROA kullanılmıştır. Araştırmada yapılan regresyon analizi bulgularına göre, ürün ve süreç inovasyonlarının finansal performans üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır. Özellikle, işletme varlıkları ve işletme yaşı finansal performansla olumlu ilişkilidir. Ancak, işletme boyutu ve ürün çeşitlendirme değişkenlerinin anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür.

Turizm sektöründe inovasyona ilişkin olarak literatürde yer alan çalışmalar daha çok inovasyonun işletmenin performansı üzerindeki etkisini ölçmeye odaklanmıştır. Bu çalışmalar Hu vd. (2020) farklı inovasyon türlerinin Gana'daki yıldız kategorisindeki otellerin işletme performansı üzerindeki etkisini çoklu regresyon modeli oluşturarak inceledikleri araştırmalarında süreç, ürün, pazarlama ve organizasyonel inovasyon türlerinin tümünün otellerin performansı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Çalışmada bu inovasyon türlerinin geliştirilmesinin işletmelerin rekabet gücünü, pazar payını ve genel kârlılıklarını arttırarak sürdürülebilir büyüme potansiyelini ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Klomp ve Leeuwen (2001), inovasyon girdileri, çıktı aşamaları ve inovasyon sürecinin işletme performansına etkilerini analiz etmişlerdir. Çalışmada, Ar-Ge harcamaları inovasyon girdisi ve yeni ürünler inovasyon çıktısı olarak belirlenmiş ve inovasyonun ekonomik performansa etkisi değerlendirilmiştir. Oluşturulan çok değişkenli modeller ile inovasyonun ekonomik büyümeye katkı sağladığı ancak inovasyon girdileri ve çıktılarının işletmenin performansını pozitif olarak doğrudan etkilediği belirlenmiş ve inovasyonun sürdürülebilir büyüme için bir katalizör işlevi gördüğü ortaya konmuştur. Mattsson ve Orfila-Sintes (2009), Balear Adaları'ndaki otellerin inovasyon uygulamalarının iş performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışma, “Tam İnovasyon” ve “Hizmet ve Arka Plan İnovasyonu” kombinasyonlarının otel performansını olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır. Tam inovasyon uygulayan oteller doluluk oranlarında bir artış gösterirken, yalnızca hizmet ve arka plan inovasyonuyla uğraşan otellerde daha yüksek bir artış

gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, otel yöneticilerinin inovasyon kombinasyonlarını dikkatle seçmeleri önerilmektedir, çünkü bazı kombinasyonlar sinerji yaratarak performansı daha yüksek düzeyde iyileştirebilir. Benzer şekilde Rosli ve Sidek (2013) de çalışmalarında, Malezya'daki KOBİ'lerde inovasyonun işletme performansı üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Araştırmalarında ürün yeniliği ve süreç yeniliğinin işletme performansı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu, ancak pazar yeniliğinin performansı üzerinde belirgin bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymuşlardır. Ürün yeniliğinin etkisinin süreç yeniliğinden daha güçlü olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgular, inovasyonun KOBİ'ler için rekabet avantajı sağladığını ve performans iyileştirmede kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Tugores ve Valle (2016) ise araştırmaları sonucunda otellerin inovatif uygulamalara yatırım yapmasının doluluk oranlarını artırarak, bölgedeki diğer sektörlerde de üretim, katma değer ve istihdam artışına katkı sağladığını tespit etmişlerdir. Çalışmanın bulguları, turizm politikalarının inovasyonu teşvik etmesinin bölgesel ekonomik gelişimi destekleyeceğini ortaya koymaktadır. Literatürde yer alan çalışmaların bir bölümü de turizm sektöründe inovasyona etki eden faktörleri incelemişlerdir. Chen ve Ling (2024), dijital ekonomi çağında kaynak paylaşımının turizm sektöründeki inovasyonlar üzerindeki etkisini incelemeyi amaçladıkları araştırmalarında, kaynak paylaşımının turizm sektöründeki inovasyonları anlamlı bir şekilde artırdığını ve bu etkinin bölgesel farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Montañés-Del-Río ve Medina-Garrido (2020) çalışmalarında, turizm sektöründeki girişimcilerin inovasyon yapma eğilimini etkileyen faktörleri incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, turizm sektöründe kadın girişimcilerin inovasyon yapma eğiliminin erkeklerden yüksek olduğu bulunmuştur. Yaş, eğitim seviyesi ve önceki iş deneyimleri gibi faktörler inovasyon yapma eğilimini artırıcı etkiler göstermektedir. Ayrıca, sosyal statü beklentisi gibi algısal unsurların inovasyon yapma eğilimi üzerinde olumsuz bir etki yarattığı belirlenmiştir. Lim vd. (2024) inovasyonun farklı türleri ve moderatör rollerini inceledikleri çalışmalarında örgüt düzeyinde inovasyonun proaktif stratejik

yaklaşımlar, bilgi yönetimi, insan kaynakları uygulamaları ve destekleyici bir örgütsel kültür ile güçlü bir ilişki içinde olduğunu tespit etmişlerdir. Santarsiero vd. (2024) çalışmalarında, turizm sektöründe dijital dönüşüm ve iş modeli inovasyonunu desteklemek amacıyla inovasyon laboratuvarlarının nasıl kullanılabileceğini incelemişlerdir. Çalışma, inovasyon laboratuvarlarının turizm organizasyonlarının dijital inovasyon kapasitesini artırmada önemli katkılarda bulunduğunu ve dijital dönüşüm süreçlerini desteklediğini ortaya koymaktadır. Shan vd. (2024) çalışmalarında CEO'ların akademik eğitimlerinin ve zengin iş tecrübelerinin kurumsal inovasyonu teşvik ettiğini belirlemişlerdir. Ayrıca, CEO'nun yıllık raporlarının da eğitim ve inovasyon arasındaki ilişkide aracılık rolü oynadığı görülmüştür. Cardoso vd. (2024), turizm sektöründe açık inovasyon uygulamalarını daha iyi anlamak amacıyla sistematik bir literatür taraması yaparak bu alandaki ana boyutları ortaya koymayı hedefledikleri çalışmalarında açık inovasyonun turizmde rekabetçiliği artırma ve sektörel inovasyonları desteklemede kritik bir rol oynadığını ortaya koymuşlardır. Dijital teknolojiler, turizmde iş birliği ve birlikte yaratma süreçlerini kolaylaştırırken inovasyon kültürü de geleceğe yönelik inovatif uygulamaların entegrasyonunu sağlamaktadır. Bianchi (2024) çalışmasında COVID-19'un bir Latin Amerika ülkesindeki turizm ve konaklama KOBİ'leri üzerindeki etkisini inceleyerek, krizle başa çıkmak için geliştirilen hizmet inovasyon stratejilerini belirlemeyi amaçladığı çalışmasında KOBİ'lerin, mevcut hizmetlerini uyarlamak, yeni müşteri segmentlerine yönelmek ve iş modellerini değiştirmek gibi çeşitli stratejiler geliştirmesi gerektiğini kriz koşullarında inovasyon yaparak hayatta kalabileceklerini vurgulamıştır. Yong Yang ve Yiyang Yue'nin (2024) çalışmaları da dijital ekonominin turizm inovasyonu üzerinde istikrarlı ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Dijital ekonomi sayesinde turizm sektörü daha verimli ve müşteri odaklı bir hale gelirken, turistlerin dijital araçlar aracılığıyla bilgiye erişimleri kolaylaşmıştır. Sonuçlar, özellikle altyapı ve ulaşım yatırımlarının turizm

inovasyonunu olumlu etkilediğini, ancak dijital ekonominin gelişiminin bu etkileri dengeleyebileceğini göstermektedir.

Turizm sektörüne ilişkin olarak son yıllarda yapılmış olan çalışmaların bir bölümü de özellikle teknolojik inovasyonların sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini ölçmeye yöneliktir. Guan vd. (2022) çalışmalarında, G-10 ülkelerinde turizm endüstrisi, küreselleşme ve teknoloji inovasyonunun ekolojik ayak izi üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında turizm ve küreselleşmenin G-10 ülkelerinin ekolojik ayak izini artırdığını, ancak teknoloji inovasyonunun çevresel bozulmayı azalttığını ortaya koymuşlardır. Çalışma, çevresel sürdürülebilirlik için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik etme ve turizmde ekolojik ayak izini azaltmak adına inovatif çözümler geliştirme önerilerinde bulunmaktadır. Chau vd. (2023) çalışmalarında uluslararası turizm gelirleri, turist sayıları, GSYİH, ulusal gelir ve enflasyon gibi faktörlerin çevresel bozulmaya pozitif katkı sağladığını; buna karşın, sürdürülebilirlik odaklı eko-inovasyonun çevresel bozulmayı azalttığını ortaya koymuşlardır. Bulgular, turizm ve ekonomik büyüme sürecinde emisyonların yönetilmesinin ve sürdürülebilir eko-inovasyonun teşvik edilmesinin çevresel kalitenin korunmasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Hussein vd. (2024) çalışmalarında turizm ve konaklama sektörlerinde dijital liderliğin, sürdürülebilir rekabet avantajı, yeşil özümseme kapasitesi ve eko-inovasyon üzerinde pozitif etkisi olduğunu bulmuşlardır. Çalışma, dinamik yetenekler teorisine katkı sağlayarak turizm ve konaklama yöneticilerine dijital stratejileri ve çevresel sürdürülebilirlik girişimlerini entegre ederek pazarda rekabetçi kalmaları için değerli bilgiler sunmaktadır. Avcı vd. (2024) yaptıkları araştırma sonucunda turizm ve yeşil teknolojik inovasyonun CO₂ emisyonlarını azaltarak çevresel kaliteyi iyileştirdiğini ortaya koymuşlardır. Buna karşın, ekonomik büyüme ve finansal gelişim çevresel kalitenin bozulmasına yol açmaktadır. Çalışmada yenilenebilir enerji tüketiminin çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunduğu ve CO₂ emisyonlarını azalttığı da belirlenmiştir.

3. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'de turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin inovasyon stratejilerini inovasyon türlerine göre değerlendirmek ve bu faaliyetlerin işletmelerin finansal performansı üzerinde bir etkisi olup olmadığını ölçmektir. Finansal performans, işletmenin rekabet avantajı sağlayacak şekilde kaynakları elde etme ve yönetme yeteneğidir. Bir işletmenin finansal performansını ölçmede birçok gösterge kullanılmaktadır. Ancak, literatürde genellikle kârlılığa odaklanılmakta olup, Varlık Getirisi (ROA), Özsermaye Getirisi (ROE) ve Satış Getirisi (ROS) gibi göstergeler yaygın olarak kullanılmaktadır (Huang & Lui, 2005; Wang vd., 2012; Chen vd., 2019; Alam vd., 2020).

Bu çalışma, özellikle 4 tür inovasyonu incelemiştir: Ürün inovasyonu, organizasyonel inovasyon, pazarlama inovasyonu ve süreç inovasyonu. 31.1.2023 tarihi itibarı ile Borsa İstanbul BIST Pay Endeksinde Oteller ve Lokantalar sektöründe toplam 14 işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerden 11 tanesi 2016-2023 yılları arasında BIST'te yer almıştır. Bu çalışmada turizm sektöründe yer alan işletmelerin 2016-2023 yılları arasındaki faaliyet raporları incelenmiş ve inovasyon stratejileri içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Faaliyet raporlarında inovasyon varlığını tespit etmek için nicel ve nitel göstergeler birlikte kullanılmıştır. Öncelikle nitel olarak faaliyet raporlarında literatürde yer alan çalışmalara da paralel olarak “inovasyon, inovatif, yeni, yenilik, Ar-Ge, yatırım, teknoloji, dijitalleşme, dijital dönüşüm, patent, fikri mülkiyet” kavramları aratılmıştır. Nicel olarak ise finansal tablolarda yer alan Ar-Ge giderlerindeki artış belirlenmiştir (Griliches, 1990; Rennings, 2000; Hall & Lerner, 2010; Vial, 2019). İşletmenin inovasyona yönelik faaliyeti olup olmadığı belirlendikten sonra bu faaliyetin gerçekleştiği alana göre inovasyon türü OECD (2005) sınıflandırmasına uygun olarak kategorize edilmiştir. İnovasyon faaliyetlerinin analizde kullanılabilmesi içinse kukla değişkenler dört inovasyon türüne göre 1: vardır, 0: yoktur şeklinde belirlenmiştir.

Yürütülen inovasyon faaliyetleri inovasyon türlerine göre sınıflandırılmış ve puanlanmıştır. İşletmelerin finansal performanslarının hesaplanmasında kullanılan 2016-2023 verileri işletmelerin yıl sonu finansal tablolarından alınmıştır. İnovasyonun işletmelerin finansal performansı üzerindeki etkisi 88 veri kullanılarak (8 yıl x 11 işletme) dengeli panel veri analizi yöntemiyle ölçülmüştür. Panel veri analizinin yapılmasında STATA 18.0 programı kullanılmıştır.

Bu çalışmada, finansal performansın göstergesi olarak literatürde ve uygulamada en sık kullanılan göstergeler olan ROA ve ROE kullanılmıştır. Araştırmanın modelleri şu şekildedir:

$$\text{Model 1} \rightarrow ROA_{i,t} = b_0 + b_1Prd_{i,t} + b_2Pro_{i,t} + b_3Mar_{i,t} + b_4Org_{i,t} + b_5TA_{i,t} + b_6LEV_{i,t} + e_t$$

$$\text{Model 2} \rightarrow ROE_{i,t} = b_0 + b_1Prd_{i,t} + b_2Pro_{i,t} + b_3Mar_{i,t} + b_4Org_{i,t} + b_5TA_{i,t} + b_6LEV_{i,t} + e_t$$

Modellerdeki bağımlı değişkenler:

ROA = Aktif Karlılığı

ROE = Özkaynak Karlılığı

Bağımsız değişkenler:

- Prd = Ürün İnovasyonu (kukla değişken: Yıl t’de firma ürün inovasyonuna sahipse 1, değilse 0)
- Pro = Süreç İnovasyonu (kukla değişken: Yıl t’de firma süreç inovasyonuna sahipse 1, değilse 0)
- Mar = Pazarlama İnovasyonu (kukla değişken: Yıl t’de firma pazarlama inovasyonuna sahipse 1, değilse 0)
- Org = Organizasyonel İnovasyon (kukla değişken: Yıl t’de firma organizasyonel inovasyona sahipse 1, değilse 0)

Kontrol değişkenleri:

- TA = Toplam varlıkların logaritması
- LEV = Kaldıraç

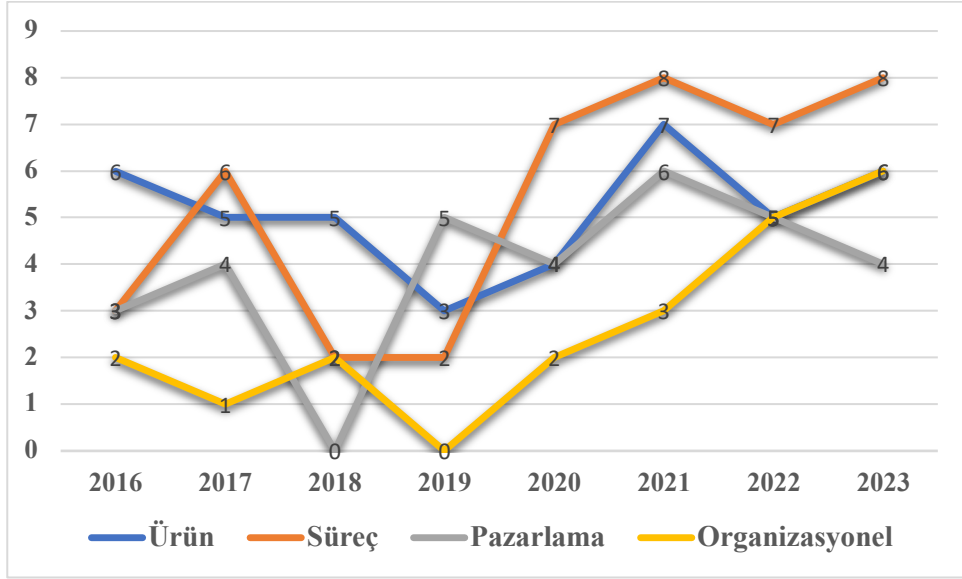
TA’nın ve LEV’in ROA ve ROE üzerindeki potansiyel etkileri göz önünde bulundurularak, bu değişkenler kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir.

4. Araştırmanın Bulguları

Çalışmada öncelikle BIST'te yer alan turizm işletmelerinin inovasyon faaliyetleri incelenmiş ve işletmelere gerçekleştirdikleri inovasyon türlerine göre skorlar verilmiştir. Bu skorlara göre sektörün inovasyon faaliyetlerinin yıllara göre değişimi aşağıdaki grafite görüldüğü gibidir.

Grafik 1

Turizm İşletmelerinin İnovasyon Faaliyetlerinin Sınıflandırılması

Grafik 1'i incelendiğinde, özellikle süreç ve ürün inovasyonlarının sektörde daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, 2019 itibarıyla süreç ve pazarlama inovasyonlarında artan bir eğilim olduğu söylenebilmektedir. Bu çalışmada, incelenen yıllar için BIST turizm sektöründeki işletmelerin finansal performans göstergelerindeki değişimler de trend analizi yoluyla incelenmiştir. Trend analizinde 2016 yılı baz yıl olarak kabul edilmiştir. İşletmelerin finansal performans göstergeleri için yıllar itibarıyla trend analizi sonuçları Tablo 1'de görüldüğü gibidir.

Tablo 1*Finansal Performans Göstergelerinin 2016-2023 Yılları Trend Analizi*

		AYCES	AVTUR	KSTUR	MAALT	MARTI	MERIT	PKENT	TEKTU	ULAS	ETILR	DOCO
ROA	2016	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	2017	56,64	-101,47	333,37	238,24	12,18	122,03	-21,85	84,35	-994,09	-77,55	107,02
	2018	-5,71	-27,83	698,4	585,51	76,96	95,27	-94,57	-154,94	-74,85	-160,73	115,36
	2019	-21,83	78,72	666	692,86	72,26	83,51	-90,9	-123,09	76,74	-9,19	-26,35
	2020	83,55	26,19	73,94	631,89	-45,88	28,52	8,17	-150,91	-370,72	116,41	-74,22
	2021	-54,75	250,17	617,01	1311,38	-3,14	2,39	-117,04	-169,86	-778,34	130,35	29,46
	2022	-11,04	433,74	1089,3	944,76	-12,61	7,3	-114,33	496,18	-891,45	117,17	65,29
ROE	2016	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	2017	59,34	-105,5	338,16	270,58	14,24	126,64	-18,9	98	-1132,26	-78,75	101,66
	2018	-5,96	-27,19	786,18	1099,82	192,82	101,86	-57,12	-139,69	-78,17	-753,56	108,53
	2019	-21,81	72,92	679,29	1141,55	301,22	84,51	-35,08	-115,52	74,42	-39,36	-57,31
	2020	84,94	24,06	73,65	932,28	-100,21	27,97	3,24	-155,24	-336,65	67,44	-164,29
	2021	-52,22	228	613,78	1732,31	-1,94	2,29	-37,37	-188,72	-825,22	82,4	77,5
	2022	-10,23	393,24	1307,28	1286,23	-4,33	7,02	-36,25	459,23	-875,25	142,84	136,86

Tablo 1’de görüldüğü üzere analiz sonuçlarına göre işletmelerin çoğu ROA ve ROE göstergelerinde dalgalı trendler sergilemişlerdir. Ancak, pandemi dönemi boyunca (2020’de) firmaların çoğunun işletmelerin performansı düşerken, 2021 yılında finansal performanslarının iyileşmeye başladığı görülmektedir. Bu gösterge, pandemiden en çok etkilenen sektörlerden biri olan turizm sektörü için beklenen bir durumdur.

Tablo 2’de bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonu değerlendirmek için yapılan Pearson korelasyon testi sonuçları yer almaktadır. Korelasyon katsayısının .70’in altında olması değişkenler arasında yüksek bir korelasyonun olmadığını göstermektedir (Evans, 1996). Tablo 2’de görüldüğü gibi değişkenler arasındaki tüm korelasyon katsayıları .70 değerinin altındadır, dolayısıyla değişkenler arasında yüksek bir korelasyon bulunmamaktadır.

Tablo 2*Bağımsız Değişkenler Arasındaki Korelasyon*

Variables	n	M	SD	TA	LEV	Prd	Pro	Mar	Org
TA	88	9.062	.266	1.000					
LEV	88	0.291	.095	.263 (.013)	1.000				
Prd	88	5.125	.453	.464 (.000)	.504 (.000)	1.000			
Pro	88	5.375	1.141	-.078 (.468)	.058 (.589)	.110 (.308)	1.000		
Mar	88	3.875	.594	.190 (.077)	.046 (.673)	.292 (.006)	.389 (.000)	1.000	
Org	88	2.625	.766	.273 (.010)	.265 (.013)	.377 (.000)	.220 (.040)	.289 (.006)	1.000

Panel veri analizi sonuçlarının geçerli ve güvenilir olabilmesi için bağımlı ve bağımsız değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Bu doğrultuda, modellere dahil edilecek değişkenlerin durağanlık özelliklerini belirlemek amacıyla Levin-Lin-Chu (LLC) ve Im-Pesaran-Shin (IPS) birim kök testleri uygulanmıştır. LLC testinin alternatif hipotezi (H1) tüm serilerin durağan olduğu iken, IPS testinin alternatif hipotezi (H1) en az bir serinin durağan olduğu varsayımına dayanır. Tablo 3'te görüldüğü gibi, ROA ve LEV değişkenleri, LLC testine göre düzeyde durağanlık gösterirken ($p < .05$), IPS testine göre birinci fark alındığında durağan hale gelmektedir ($p < .05$). Panel analiz sonuçlarının geçerliliğini arttırmak amacıyla modellere ROA ve LEV değişkenlerinin birinci farkları dahil edilmiştir. ROE değişkeni hem LLC hem de IPS testlerine göre düzeyde durağanlık göstermektedir ($p < .05$), bu değişkenin panel veri analizine düzey haliyle dahil edilmesinde bir sakınca bulunmamaktadır. TA değişkeni ise her iki test sonucuna göre ikinci fark alındığında durağanlık göstermektedir ($p < .05$). Bu nedenle modellere TA değişkeninin ikinci farkı dahil edilmiştir.

Tablo 3*Panel Birim Kök Testleri*

	LLC			IPS		
	Düzy	Birinci Fark	İkinci Fark	Düzy	Birinci Fark	İkinci Fark
ROA	-5.2889 .0000***	-4.7468 .0000***	-7.0907 .0000***	-1.5843 .0566	-2.2582 .0120**	-2.2445 .0124**
ROE	-4.5015 .0000***	-1.2943 .0000***	-5.3840 .0000***	-1.9117 .0280**	-2.5793 .0049***	-2.4741 .0067***
TA	6.9185 1.000	-.4491 .3267	-17.00 .0000***	1.0703 1.000	1.8159 .9653	-1.4743 .0402*
LEV	-5.7391 .0000***	-27.4780 .0000***	-6.9392 .0000***	-.1924 .4237	-1.9990 .0228**	-2.4250 .0077***

* p<.10, ** p<.05, *** p<.01

Araştırmada kullanılacak panel veri modelinin belirlenebilmesi için, Model 1 ve Model 2 hem sabit etkiler modeli ve hem de rassal etkiler modellerine göre tahmin edilmiştir ve hangi modelin daha uygun olduğunu belirlemek için Hausman testi uygulanmıştır. Rassal etkiler modelinin, sabit etkiler modellerinin ve Hausman testinin sonuçları Tablo 4’te görülmektedir. Hausman testinin sıfır hipotezi (H0) modelin hata terimleri ile bağımsız değişkenler arasında ilişki olmadığını şeklindedir. Bu durumda rassal etkiler hipotezinin uygulanması gerekmektedir. Tablo 4’te de görülebileceği gibi, Hausman testi sonuçlarına göre Model 1 için rassal etkiler modelini ($\chi^2=5.73$, $p=.4541$), Model 2 için sabit etkiler modelini ($\chi^2=42.91$, $p=.0000$) uygulamak uygundur.

Tablo 4*Model 1 ve Model 2 İçin Uygun Tahminci Seçimi*

	Model 1		Model 2	
	SE	RE	SE	RE
	b/t	b/t	b/t	b/t
Prd	-.125**	-.30	-.11	-.07
	-2.41	-.96	-.75	-.62
Pro	.005	.007	.035	-.234
	.07	.18	.19	-1.75
Mar	-.052	.013	.04	.099
	-.60	.29	.17	.64
Org	.11	-.031	.33**	.036
	.22	-.82	2.33	.28
TA	.01	-.006	.087	.028
	.30	-.18	.88	.27
LEV	-.13***	.14***	.47***	.49
	5.05	5.65	6.45	5.89***
Sabit	.056	.019	-.005	.099
	1.85	.95	-.06	1.45
N	88	88	88	88
P	.0001	.0000	.0000	.0000
r ²	.27	.37	.28	.40
Hausman Chi ²	5.73		42.91	
Hausman p değeri	0,4541		.000	
Woodridge F test	1,150		17.001	
Woodridge p değeri	.3086		.0021	
Wald Chi ²	13.6828		497.26	
Wald p değeri	.0000		.0000	
Pesaran CD Test	4.388		.008	
Pesaran p değeri	.0000		.9938	

Notlar. RE: Rassal Etkiler Tahmincisi ile ulaşılan sonuçları ifade etmektedir.

SE: Sabit Etkiler Tahmincisi ile ulaşılan sonuçları ifade etmektedir.

b/t: katsayıların nokta tahmini / t istatistiği

* p<.10, ** p<.05, *** p<.01

Panel veri analizinde, analiz sonuçlarının geçerli ve güvenilir olması panel veri analizinin temel varsayımlarının sağlanması ile mümkündür. Modellerdeki kesitler arasındaki bağımlılığı test etmek için Pesaran CD testi uygulanmıştır. Pesaran CD testinin sıfır hipotezi kesitler arasında bağımlılığın olmadığı yönündedir. Tablo 4'te de görüldüğü gibi Model 1'in rassal etkiler modeli ile tahmin edilmesi durumunda kesitler arası bağımlılık sorunu mevcuttur (Pesaran CD test değeri=4.388, p= 0,000). Model 2'nin sabit etkiler modeli ile test edilmesi durumunda

kesitler arası bağımlılık sorunu mevcut değildir (Peseran CD test değeri=0,008, $p=0,9938$) için kesitler arasında bağımlılık söz konusu değildir. Bu sonuçlar, Model 1 için kesitler arası bağımlılık probleminin dikkate alınması gerektiğini, ancak Model 2 için böyle bir sorunun söz konusu olmadığını göstermektedir.

Modellerde otokorelasyonun varlığını değerlendirmek amacıyla Woodridge testi uygulanmıştır. Woodridge testinin sıfır hipotezi modelde otokorelasyonun bulunmadığı varsayımına dayanmaktadır. Tablo 4'te görülebileceği gibi, Model 1'de otokorelasyon sorunu olmadığı tespit edilmiştir (F testi= 1.150, $p= .3086$, Model 2'de ise otokorelasyon sorunu olduğu görülmektedir (F testi= 17.001, $p= .0021$).

Bağımsız değişkenler arasında heteroskedastisite sorunu olup olmadığı modifiye edilmiş Wald testi ile ölçülmüştür. Modifiye edilmiş Wald testinin sıfır hipotezi hata terimlerinin varyanslarının sabit olmasına dayanmaktadır. Tablo 2' de görülebileceği gibi, Model 1'de heteroskedastisite sorunu söz konusudur (Wald chi2 değeri= 13.6828, $p= .0000$), benzer şekilde Model 2'de de heteroskedastisite sorunu mevcuttur (Wald chi2 değeri= 497.26, $p= .0000$).

Modellerde çoklu doğrusal bağlantı sorununun olup olmadığını kontrol etmek amacıyla Varyans Enflasyon Faktörleri (Variance Inflation Factor - VIF) yapılmış ve sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen VIF değerlerinin 10'un altında olması, çoklu doğrusal bağlantının bir sorun olmadığını ve değişkenler arasındaki ilişkilerin yüksek korelasyonlar nedeniyle bozulmadığını göstermektedir.

Tablo 5

Varyans Enflasyon Faktörleri Analizi

	VIF	1/VIF
Prd	1.766	.566
LEV	1.386	.721
TA	1.353	.739
Mar	1.346	.743
Org	1.275	.784
Pro	1.252	.799
Mean VIF	1.396	.

Model 2’de otokorelasyon ve heteroskedastisite sorunları olduğu için sabit etkiler modelini modellerin panel veri analizinin temel varsayımlarını karşılayıp karşılamadığını değerlendirmek amacıyla yapılan testler sonucunda, Model 1’de kesitler arası bağımlılık ve heteroskedastisite sorunlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sorunları gidermek amacıyla Model 1’in tahmini rassal etkiler modelinde Driscoll-Kraay standart hataları yöntemi uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Model 2’de otokorelasyon ve heteroskedastisite sorunlarının mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bu sorunlar nedeniyle sabit etkiler modelinin robust standart hatalar ile tahmin edilmesi yerinde olacaktır. Tahmin sonuçları Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6

Model 1 ve Model 2’nin Tahmini

	Model 1	Model 2
	RE	SE
	b/t	b/t
Prd	-.0308	-.112
	-.92	-.75
Pro	.0071	.036
	.75	.44**
Mar	.0129	.042
	.93	.15
Org	-.0308	.334
	-1.37	1.37
TA	-.0056	.087
	-.40	.98
LEV	.140***	.475***
	3.08	25.02
Sabit	.1859	.019
	1.36	1.36
N	88	88
Prob> F	.010	.000
r ²	.37	.526

Notlar: RE: Rassal Etkiler Tahmincisi ile ulaşılan sonuçları ifade etmektedir.

SE: Sabit Etkiler Tahmincisi ile ulaşılan sonuçları ifade etmektedir.

b/t: katsayıların nokta tahmini / t istatistiği

* p<.10, ** p<.05, *** p<.01

Tablo 6 incelendiğinde Model 1'in anlamlı (Prob> F= .010) olduğu ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişiminin %37'sini (r^2) açıklayabildiği görülmektedir. Bağımsız değişkenlerden yalnızca LEV 'in ROA üzerinde istatistiki olarak anlamlı ($p < .01$) ve pozitif yönlü bir etkisi bulunmaktadır. Model 2 de istatistiki olarak anlamlıdır ($p = .0000$). Model 2'deki bağımsız değişkenler bağımlı değişkendeki değişikliklerin %52,6'sını açıklayabilmektedir. Ayrıca LEV ve Pro'nun ROE üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etkisi bulunmaktadır.

5. Sonuç

Bu çalışmanın amacı Türkiye de inovasyon türlerinin turizm sektöründeki işletmelerin finansal performansına olan etkilerini incelemektir. Bu amaçla BIST'te işlem gören turizm sektöründeki işletmelerin 2016-2023 yıllarına ait yıl sonu finansal verileri ve faaliyet raporları incelenerek yapmış oldukları inovasyonlar (ürün inovasyonu, süreç inovasyonu, organizasyonel inovasyon ve pazarlama inovasyonu) belirlenmiş ve panel veri analizi yöntemi kullanılarak inovasyon türlerinin işletmelerin aktif karlılıkları ve özkaynak karlılıkları üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Panel veri analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre süreç inovasyonunun sektörün özkaynak karlılığı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu, diğer inovasyon türlerinin ise (ürün, organizasyonel ve pazarlama) bu etkiyi göstermediğini ortaya koymuştur. Süreç inovasyonlarının özellikle özkaynak kârlılığı üzerindeki olumlu etkisi, pandemi sonrası dönemde dijitalleşme ve süreç yeniliklerine odaklanmanın önemini vurgulamaktadır. Bu sonuç, Grisseman ve arkadaşları (2013) ile Martínez-Román ve arkadaşlarının (2015) çalışmalarında da belirtildiği gibi, inovasyonun otel performansı üzerindeki olumlu etkileriyle paralellik göstermektedir. Türkiye'de turizm işletmelerinin genellikle süreç ve ürün inovasyonlarına odaklandığı, ancak pazarlama ve organizasyonel inovasyonların daha sınırlı etki gösterdiği görülmektedir. Bu bulgu, Hu ve arkadaşlarının (2020) Gana'daki otellerde farklı inovasyon

türlerinin etkilerini inceledikleri ve süreç inovasyonlarının diğer inovasyon türlerinden daha güçlü bir etki yarattığını belirttikleri çalışmaları ile örtüşmektedir. Ancak, Türkiye'deki turizm işletmelerinde pazarlama ve organizasyonel inovasyonların finansal performansa anlamlı bir katkı sunmaması, bu inovasyonların uygulanmasındaki zorluklara ve sektörel sınırlamalara işaret etmektedir. Örneğin, Rosli ve Sidek'in (2013) Malezya'daki KOBİ'ler üzerinde yaptıkları çalışmada da pazarlama inovasyonunun etkisinin sınırlı olduğu, ancak süreç ve ürün inovasyonlarının önemli performans artışları sağladığı belirtilmiştir. Literatürde Chen ve Ling (2024) gibi çalışmalar, dijitalleşmenin ve kaynak paylaşımının turizm sektöründeki inovasyon faaliyetlerine anlamlı bir katkı sağladığını vurgulamaktadır. Türkiye'deki turizm işletmelerinin, COVID-19 pandemisi sonrası süreç inovasyonlarına yoğunlaşarak dijitalleşme ve müşteri odaklı çözümler geliştirmeleri, sektördeki rekabet avantajını ve sürdürülebilir büyümeyi sağlama stratejilerini ön plana çıkarmaktadır. Ancak, organizasyonel ve pazarlama inovasyonlarının sınırlı etkisi, bu alanlarda daha fazla yatırım ve stratejik değişim ihtiyacını gündeme getirmektedir.

Araştırma ayrıca, artan kaldıraç oranlarının işletmelerin finansal performansı üzerinde olumsuz bir etki yarattığını ortaya koymuştur. Bu sonuç, literatürdeki diğer çalışmalarda da vurgulanan, yüksek borçluluk oranlarının işletme performansını baskılayıcı etkisini desteklemektedir. Sandvik ve arkadaşlarının (2014) belirttiği gibi, inovasyonun kârlılık üzerindeki etkisi genellikle dolaylı faktörler, rekabet avantajı ve kapasite kullanımı aracılığıyla ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de turizm sektörünün rekabet gücünü artırmak ve sürdürülebilir finansal performans elde etmek için süreç inovasyonlarına yapılan yatırımların teşvik edilmesi önem arz etmektedir. Bununla birlikte, literatürde de belirtildiği gibi (Mattsson ve Orfila-Sintes, 2009; Tugores ve Valle, 2016), inovasyonun farklı türlerinin entegrasyonu ve sinerji yaratacak stratejilerin benimsenmesi, performans artışını daha da destekleyebilir. Diğer inovasyon

türlerinin etkisinin sınırlı kalması, bu tür inovasyonların uygulanmasındaki zorluklara ve turizm sektörünün yapısal özelliklerine atfedilebilir. Araştırmanın sonuçları, turizm işletmelerine dijitalleşme ve süreç iyileştirme odaklı stratejiler geliştirmeleri gerektiğini önermektedir. Akıllı otel odaları, sürdürülebilirlik uygulamaları, çevrimiçi rezervasyon sistemlerinin iyileştirilmesi ve dijital uygulamaların artması gibi süreç inovasyonları, işletmenin finansal performansını artırabilmektedir. Bu sonuçlar, turizm sektöründe inovasyon stratejilerinin yeniden değerlendirilmesini ve literatürdeki benzer bulgularla karşılaştırılmasını teşvik etmektedir. Bununla birlikte düzenleyici kurumların, turizm işletmelerine inovasyon faaliyetlerini (özellikle süreç inovasyonunun) arttırmalarını sağlayacak teşvikler vermeleri veya bu faaliyetlerin işletme performansına etkisinin tartışılacağı seminerler ve çalıştaylar düzenleyerek, akademik bilgilerin uygulamacılarla paylaşılmasını sağlamaları ülke ekonomisi ve turizm işletmelerinin sürdürülebilirliği açısından faydalı olacaktır. Bununla birlikte bu çalışmanın bazı kısıtları da mevcuttur. Çalışmada işletmelerin gerçekleştirdikleri inovasyon türleri faaliyet raporlarından tespit edilmiştir. Her ne kadar süreç içinde titizlikle davranılmış olsa da raporlanmayan hususlar bulunabilmektedir. Ayrıca ilerleyen süreçte bu çalışmanın farklı sektörlerde uygulanması ve inovasyonun finansal performans üzerindeki gecikmeli etkisinin de araştırılması faydalı olacaktır.

BEYANLAR / DECLARATIONS***Çıkar Çatışması Beyanı***

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışmaları olmadığını beyan ederler.

Declaration of Conflict of Interest

The authors declare that they have no conflicts of interest.

Etik İlkelerine Uygunluk Beyanı

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

“Bu çalışmanın yazarı bu çalışma için Etik Kurul onayı gerekmediğini beyan etmiştir.

Declaration of Compliance with the Ethical Principles

In line with the “COPE-Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors” the following statements are included: The author of this study declared that the Ethics Committee approval is not required for this study.

Finansal Destek Beyanı

Bu çalışma Avrupa Birliği’nin Horizon Europe Araştırma ve Yenilik Programı tarafından finanse edilen REMODEL projesi kapsamında yapılmıştır. Burada ifade edilen görüş ve fikirler sadece yazar(lar)a aittir ve Avrupa Birliği’nin veya Avrupa Araştırma Yürütme Ajansı’nın görüş ve fikirlerini yansıtmaz. Bunlardan Avrupa Birliği ve Avrupa Araştırma Yürütme Ajansı sorumlu tutulamaz.

Destekleyen Kurum: Avrupa Birliği - Horizon Europe

Proje Numarası: 101079203

Declaration of Financial Support

This study has been conducted within the scope of the REMODEL project, funded by the European Union’s Horizon Europe Research and Innovation Program. The views and opinions expressed herein are solely those of the author(s) and do not reflect the views and opinions of the European Union or the European Research Executive Agency. The European Union and the European Research Executive Agency cannot be held responsible for them.

Supporting Institution: European Union - Horizon Europe

Project Number: 101079203

Katkı Oranı Beyanı

1. yazar çalışmaya %60, 2.yazar çalışmaya %40 oranında katkı vermiştir.

Declaration of Contribution

Author 1 contributed 60% to the study, and Author 2 contributed 40% to the study.

KAYNAKÇA

- Alam, A., Uddin, M., Yazdifar, H., Shafique, S., & Lartey T. (2020). R&D investment, firm performance and moderating role of system and safeguard: Evidence from emerging markets. *Journal of Business Research*, 106, 94–105. <https://doi.org/1.1016/j.jbusres.2019.09.018>
- Avcı, P., Sarıgül, S. S., Karataşer, B., Çetin, M., & Aslan, A. (2024). Analysis of the relationship between tourism, green technological innovation and environmental quality in the top 15 most visited countries: Evidence from method of moments quantile regression. *Clean Techn Environ Policy*, 26, 2337–2355. <https://doi.org/1.1007/s10098-023-02708-8>
- Bhattacharyya, A., & Rahman, M. D. (2019). Mandatory CSR expenditure and firm performance, *Journal of Contemporary Accounting & Economics*, 15(3), 100163–10018. <https://doi.org/1.1016/j.jcae.2019.100163>
- Bianchi, C. (2024). COVID-19 and service innovation strategies of tourism and hospitality SMEs in an emerging country, *International Journal of Emerging Markets*, 19(7), 1839–1859. <https://doi.org/1.1108/IJOEM-07-2021-1102>
- Breier, M., Kallmuenzer, A., Clauss, T., Gast, J., Kraus, S., & Tiberius, V. (2021). The role of business model innovation in the hospitality industry during the COVID-19 crisis. *International Journal of Hospitality Management*, 92, 102723–102735. <https://doi.org/1.1016/j.ijhm.202.102723>
- Cardoso, R. C., Sohn, A. P. L., Ferasso, M., & Júnior, S. P. (2024). Open innovation in the tourism field: A systematic literature review, *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 10(3), 100359–100373. <https://doi.org/1.1016/j.joitmc.2024.100359>
- Chau, K. Y., Lin, C. H., Tufail, B., Tran, T. K., Van, L., & Nguyen, T. T. H. (2023). Impact of eco-innovation and sustainable tourism growth on the environmental degradation: The case of China. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36(3), 1–25. <https://doi.org/1.1080/1331677X.2022.2150258>
- Chen, X., & Ling, X. (2024). The influence mechanism of resource sharing on tourism industry innovation, *Heliyon*, 10(4), 1–14. <https://doi.org/1.1016/j.heliyon.2024.e25855>
- Chen, Z. S., Wong, A. K. Y., Cheng, T. C., Koon, A. C., & Chan, H. Y. E. (2019). Overdosage of balanced protein complexes reduces proliferation rate in aneuploid Cells. *Cell Systems* 9(2), 129–142. <https://doi.org/1.1016/j.cels.2019.06.007>
- Chung, W., & Kalnins, A. (2001). Agglomeration effects and performance: A test of the Texas lodging industry. *Strategic Management Journal*, 22, 969–988. <https://doi.org/1.1002/smj.178>
- Cooper, R. G. (1990). Stage-gate systems: A new tool for managing new products. *Business Horizons*, 33(3), 44–54. [https://doi.org/1.1016/0007-6813\(90\)90040-I](https://doi.org/1.1016/0007-6813(90)90040-I)

- Ettlie, J. E., & Reza, E. M. (2017). Organizational integration and process innovation. *Academy of Management Journal*, 35(4), 795–827. <https://doi.org/1.5465/256316>
- Fagerberg, J., & Mowery, D. C. (2006). *The oxford handbook of innovation*. Oxford: Oxford University Press.
- Forker, L. B., Vickery, S. K., & Droge, C. L. M. (1996). The contribution of quality to business performance. *International Journal of Operations and Production Management*, 16(8), 44-62. <https://doi.org/1.1108/01443579610125778>
- Garvin, D. A. (1987). Competing on the eight dimensions of quality. *Harvard Business Review*, 65(6), 101-109.
- Grissemann, U., Plank, A., & Brunner-Sperdin, A. (2013). Enhancing business performance of hotels: The role of innovation and customer orientation. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 347–356. <https://doi.org/1.1016/j.ijhm.2012.1.005>
- Griliches, Z. (1990). Patent statistics as economic indicators: A survey. *Journal of Economic Literature*, 28(4), 1661-1707. <https://www.jstor.org/stable/2727442>
- Guan, C., Rani, T., Yueqiang, Z., Ajaz, T., & Haseki, M. I. (2022). Impact of tourism industry, globalization, and technology innovation on ecological footprints in G-10 countries. *Economic Research – Ekonomska Istraživanja*, 35(1), 6688–6704. <https://doi.org/1.1080/1331677X.2022.2052337>
- Hall, B. H., & Lerner, J. (2010). The financing of R&D and innovation. *Handbook of the Economics of Innovation*, 1, 609-639. [https://doi.org/1.1016/S0169-7218\(10\)01014-2](https://doi.org/1.1016/S0169-7218(10)01014-2)
- Helfat, C. E., & Margaret, A. P. (2003). The dynamic resource - based view: Capability lifecycles. *Strategic Management Journal*. (24), 997 – 101. <https://doi.org/1.2139/ssrn.386620>
- Hu X., Danso B. A., Mensah I. A., & Addai M. (2020). Does innovation type influence firm performance? A dilemma of star-rated hotels in Ghana. *Sustainability*. 12(23), 9912. <https://doi.org/1.3390/su12239912>
- Huang, C. J., & Lui, C. J. (2005). Exploration for the relationship between innovation, IT and performance. *Journal of Intellectual Capital*, 6(2), 237–252. <https://doi.org/1.1108/14691930510592825>
- Hult, G., Hurley, R., & Knight, G. (2004). Innovativeness: Its antecedents and impact on business performance. *Industrial Marketing Management* 33, 429–438. <https://doi.org/1.1016/j.indmarman.2003.08.015>
- Hussein, H., Albadry, O. M., Mathew, V., Al-Romeedy B. S., Alsetoohy, O., Abou Kamar M., & Khair, H. A. (2024). Digital leadership and sustainable competitive advantage: Leveraging green absorptive capability and eco-innovation in tourism and hospitality businesses. *Sustainability*. 16(13), 5371. <https://doi.org/1.3390/su16135371>
- Johne, A., & Davies, R. (2000). Innovation in medium-sized insurance companies: How marketing adds value. *International Journal of Bank Marketing*, 18(1), 6-14. <https://doi.org/1.1108/02652320010315316>

- Kao, J. J. (1989). *Entrepreneurship, creativity and organization: Text, cases and readings*. Prentice Hall, New Jersey.
- Klomp, L., & Van Leeuwen, G. (2001). Linking innovation and firm performance: A new approach. *International Journal of the Economics of Business*, 8(3), 343–364. <https://doi.org/1.1080/13571510110079612>
- Lim, S. E., Ok, C. M., & Yang, Y. (2024). A meta-analytic investigation of innovation predictors in tourism and hospitality organizations. *Tourism Management*, 105, 104965-104981. <https://doi.org/1.1016/j.tourman.2024.104965>
- Lumpkin, G. T., & Dess, G. G. (2001). Linking two dimensions of entrepreneurial orientation to firm performance: The moderating role of environment and industry life cycle. *Journal of Business Venturing*, 16(5), 429-451. [https://doi.org/1.1016/S0883-9026\(00\)00048-3](https://doi.org/1.1016/S0883-9026(00)00048-3)
- Martínez-Román, J. A., Tamayo, J. A., Gamero, J., & Romero, J. E. (2015). Innovativeness and business performances in tourism SMEs. *Annals of Tourism Research*, 54, 118-135. <https://doi.org/1.1016/j.annals.2015.07.004>
- Mattsson, J., & Orfila-Sintes, F. (2014). Hotel innovation and its effect on business performance. *International Journal of Tourism Research*, 16(4), 388-398. <https://doi.org/1.1002/jtr.1933>
- Molina-Castillo, F.C. & Meroño-Cerdán, A.L. & Lopez-Nicolas, C. & Fernandez-Espinar, E. (2023). Innovation and technology in hospitality sector: outcome and performance. *Businesses*, MDPI, 3(1), 198-219, <https://doi.org/1.3390/businesses3010014>
- Montañés-Del-Río M. Á., & Medina-Garrido, J. A. (2020). Determinants of the propensity for innovation among entrepreneurs in the tourism industry. *Sustainability*, 12(12), 5003-5021. <https://doi.org/1.3390/su12125003>
- OECD. (2005). *Oslo Manual: Guidelines for collecting and interpreting innovation data* (3rd ed.). Paris: OECD Publishing.
- Orfila-Sintes, F., & Mattsson, J. (2009). Innovation behavior in the hotel industry. *OMEGA The International Journal of Management Science*, 37(2), 380–394. <https://doi.org/1.1016/j.omega.2007.04.002>
- Otero-Neira, C., Lindman, M. T. & Fernández, M. J. (2009). Innovation and performance in SME furniture industries: An international comparative case study. *Marketing Intelligence & Planning*, 27(2), 216-232. <https://doi.org/1.1108/02634500910944995>
- Owino, G. A. (2018). *The effect of product and process innovation on financial performance of hotels and restaurants in Nairobi county* [Araştırma Projesi, University of Nairobi]. University of Nairobi Research Archive.
- Rennings, K. (2000). Redefining innovation - eco-innovation research and the contribution from ecological economics. *Ecological Economics*, 32(2), 319-332. [https://doi.org/1.1016/S0921-8009\(99\)00112-3](https://doi.org/1.1016/S0921-8009(99)00112-3)

- Rhee, J., Park, T., & Lee, D. H. (2010). Drivers of innovativeness and performance for innovative SMEs in South Korea: Mediation of learning orientation. *Technovation*, 30(1), 65–75. <https://doi.org/1.1016/j.technovation.2009.04.008>
- Roberts, P. W., & Amit, R. (2003). The dynamics of innovative activity and competitive advantage: The case of Australian retail banking, 1981 to 1995. *Organization Science*, 14(2), 107-122. <https://doi.org/1.1287/orsc.14.2.107.14990>
- Rosli, M. M., & Sidek, S. (2013). The impact of innovation on the performance of small and medium manufacturing enterprises: Evidence from Malaysia. *Journal of Innovation Management in Small and Medium Enterprise*, (2013), 1–16. <https://doi.org/1.5171/2013.885666>
- Sandvik, I. L., Duhan, D. F., & Sandvik, K. (2014). Innovativeness and profitability: An empirical investigation in the Norwegian hotel industry. *Cornell Hospitality Quarterly*, 55(2), 165–185. <https://doi.org/1.1177/1938965514520963>
- Sandvik, I. L. & Sandvik, K. (2003). The impact of market orientation on product innovativeness and business performance. *Journal of Product Innovation Management* 20(4), 355–376. <https://doi.org/1.1016/j.ijresmar.2003.02.00>
- Santarsiero, F., Carlucci, D., & Schiuma, G. (2024). Driving digital transformation and business model innovation in tourism through innovation labs: An empirical study. *Journal of Engineering and Technology Management*, 74, 101841 – 101855. <https://doi.org/1.1016/j.jengtecman.2024.101841>
- Schmidt, T., & Rammer, C. (2007). Non-Technological and technological innovation: Strange bedfellows? *ZEW - Centre for European Economic Research Discussion Paper No. 07-052*. <https://doi.org/1.2139/ssrn.1010301>
- Shan, S., Shi, D., & Xu, S. (2024). Do imprinting effects on CEOs affect tourism and hospitality enterprises' corporate innovation. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 36(10), 3517-3535. <https://doi.org/1.1108/IJCHM-05-2023-0707>
- Thornhill, S. (2006). Knowledge, innovation and firm performance in high and low- technology regimes. *Journal of Business Venturing*, 21, 687-703. <https://doi.org/1.1016/j.jbusvent.2005.06.001>
- Tugores, M. & Valle, E. (2016). Innovation, hotel occupancy, and regional growth. *Tourism Economics*, 22(4), 749–762. <https://doi.org/1.1177/1354816616654246>
- Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118-144. <https://doi.org/1.1016/j.jsis.2019.01.003>
- Wang, C. H. (2011). Clarifying the effects of R&D on performance: Evidence from the high technology industries. *Asia Pacific Management Review*, 16(1), 51–64. <https://doi.org/1.6126/APMR.2011.16.1.04>
- Wang, C. H., Chen, K. Y., & Chen, S. C. (2012). Total quality management, market orientation and hotel performance: The moderating effects of external environmental factors.

International Journal of Hospitality Management, 31(1), 119–129.
<https://doi.org/1.1016/j.ijhm.2011.03.013>

Yang, Y., & Yue, Y. (2024). Exploring digital economy influence towards tourism innovation: An empirical research based on Chinese tourism industry. *International Journal of Tourism Research*, 26(4), 2715-2728. <https://doi.org/1.1002/jtr.2715>

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

**2000'LER TÜRKİYE'SİNDE HUKUK, İKTİDAR VE TOPLUMSAL HAREKETLER:
BİR EYLEM VE OLAĞANÜSTÜ HAL MEKANİ OLARAK ADLİYELER¹**Rüya YÜKSEL¹¹Bağımsız Araştırmacı,ruyayuksel0@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8628-9682**GELİŞ TARİHİ/RECEIVED DATE: 21.01.2025****KABUL TARİHİ/ACCEPTED DATE: 04.03.2025**

Yüksel, R. (2025). 2000'ler Türkiye'sinde hukuk, iktidar ve toplumsal hareketler: Bir eylem ve olağanüstü hal mekanı olarak adliyeler. *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 97-135.

¹ Bu çalışma 2015 yılında Galatasaray Üniversitesi'nde tamamladığım yüksek lisans tezime dayanmaktadır.

2000’ler Türkiye’sinde Hukuk, İktidar ve Toplumsal Hareketler: Bir Eylem ve Olağanüstü Hal Mekanı Olarak Adliyeler

Öz

Bu çalışmada, hukuk, iktidar ve toplumsal hareketler arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Bu bağlamda adliye önü bir eylem ve protesto alanı olarak analiz edilmektedir. Hukuk ya da yargı kurumunu eleştiren ve bu kurumlara güvenmediklerini dile getiren adliye önü eylemcilerinin aynı kurumlardan adalet talep etmekten neden vazgeçmedikleri sorusu araştırılmaktadır. Adliye önlerinde eylem düzenlendiği gözlenen kadın cinayeti, iş cinayeti ve siyasi davalar için toplanan bu eylemcilerin Bourdieu’cü anlamda “yargısal alanın” kendilerine özgü sermayeleri olan yeni “oyuncuları” oldukları gözlemlenmiştir. Eylemciler aynı zamanda, yargısal alanın dönüşümünde önemli bir rol oynama ve hukuku daha toplumsal kılma potansiyeli taşımaktadırlar. Protestolara sahne olan adliyeler Agamben’in “kamp” kavramı çerçevesinde yasanın askıya alındığı bir olağanüstü hal mekanı olarak analiz edilmektedir. Agamben’in Antik Roma Hukuku’ndan ödünç aldığı “Homo Sacer”, kamp olarak kavramsallaştırılan mekanın “kurban edilemeyen fakat öldürülmesi ceza gerektirmeyen” sakinlerini tanımlamaktadır. Adliye önü eylemcileri ve protestolara konu olan davaların özneleri de bu çerçevede “Homo Sacer” olarak analiz edilmektedir. Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemleri kullanılmış, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler ve katılımcı gözlemler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, eylemcilerin yasaların uygulanmasının önemine vurgu yaptığı, yasanın uygulanmasındaki çeşitli aşamalara dahil olarak yargısal alanın aktör, özne ve oyuncularına dönüştüğü, davaların prosedürü ifade eden bir “kağıt” işleminden ya da “tiyatro”dan ibaret kalmaması için davaların toplumsal ve siyasal yönlerinin altını çizmeye çalıştıkları gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hukuk Sosyolojisi, Toplumsal Hareketler, İktidar, Agamben, Bourdieu

Law, Power and Social Movements in Turkey in the 2000s: Courthouses as Sites of Protest and the State of Exception

Abstract

This study examines the relations between law, power and social movements. In this context, the outside of the courthouse is analyzed as a space of manifestation and protest. The question of why the protesters outside the courthouse, who criticize the institutions of law or the judiciary and express that they do not trust these institutions, do not give up demanding justice from the same institutions is investigated. It has been observed that these protesters, who gather outside the courthouses for femicide, occupational homicide and political cases, are new “players” of the “juridical field” with their own specific capitals in the Bourdieuan sense. They also have the potential to play an important role in the transformation of the juridical field and to make law more social. The courthouses that are the scene of protests are analyzed as a space for state of exception where the law is suspended within the framework of Agamben’s concept of “camp”. “Homo Sacer”, which Agamben borrows from Ancient Roman Law, defines the inhabitants of the space conceptualized as a camp who “cannot be sacrificed but whose killing is not punishable”. The activists in front of the courthouse and the subjects of the cases subject to protests are also analyzed as “Homo Sacer” within this framework. Within the scope of the study, qualitative research methods were used, and semi-structured in-depth interviews and participant observations were conducted. In the research, it was observed that the protesters emphasized the importance of the implementation of the law, became actors, subjects and players of the juridical field by participating in various stages of the implementation of the law, and tried to underline the social and political aspects of the trials so that the trials would not be reduced to a procedural “paper” process or “theater”.

Keywords: Sociology of Law, Social Movements, Power, Agamben, Bourdieu

1. Giriş

Hukuk, toplumsal mücadelelerde ve sosyal değişim taleplerinde sıklıkla başvurulmuş bir yol ve aynı zamanda bir mücadele alanıdır. Bir yanı sıra bir devletin varlığının temel taşlarından biri olan hukukun, diğ er yanı sıra toplumsal adaleti sağlama işlevi görmesi beklenir. Hukuk tüm bu işlevleri ve yönleriyle, toplumsal sınıflar ve siyasi güçler arasında bir mücadele aracı olmanın ötesinde, tüm bu taraflarca (yeniden) inşa edilen bir iktidar ve hegemonya alanıdır. Hukuk hem bir hak arama hem de bir baskı aracı ve alanı olarak işlev görür. Bu alanın inşası ve işleyişinin nasıl olacağı da bu mücadelelerin önemli ayaklarından biridir. Adliyeler ve adliye önlerindeki eylemler ve protestolar, bu mücadelelerin kristalize olduğu mekanlar ve anlardır.

Bu çerçevede bu çalışma, Türkiye’de 2000’li yılların ikinci yarısı itibarıyla kitlesel siyasi davaların damgasını vurduğu bir süreçle görünürlükleri artan ve süre giden adliye önlerindeki eylem ve protestoları incelemektedir. Toplumsal hareketler tarafından giderek daha fazla dava açılmakta, bu davalar kamuoyunun dikkatine sunulmakta ve bir protesto alanına dönüşmektedir. Devlete karşı işlenen suçlar ve kolluk kuvvetinin şiddetinin söz konusu olduğu siyasi davalar da adliyelerin protesto alanına döndüğü madalyonun diğ er yüzüdür. Her iki durumda da örnekleri inceleneceği üzere, toplumsal hareketler hukuk ve yargının tutumunu eleştirmekte ve protesto etmektedir. Hukuka ve yargıya güvenmediklerini, kanunların gerektiği şekilde uygulanmadığını ve adaletsizlik yarattığını sıklıkla dile getirmekle birlikte aynı kurumlardan adalet talebinde bulunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma adliye önü eylemcilerinin, sıklıkla hayal kırıklığı yaşadıkları ve güvenmediklerini ifade ettikleri ve eleştirdikleri kurumlardan adalet talep etmekten neden vazgeçmediklerini araştırmaktadır. Bir yönüyle, sorunun cevabı sorunun içindedir. Adliye önü eylemcileri, hukuk ve yargı kurumundan adalet talep etmenin ötesinde hukuku protesto etmektedirler. Ancak bu iki amacın birinin diğ erinden daha önemli ya da öncelikli olduğunu söylemek mümkün değildir. Dahası, bir iktidar alanı olarak hukuk aracılığıyla egemen gücün (devletler ya da hükümetler) toplumsal

alanı dizayn edebildiği ve bir mücadele alanı olarak hukuku yeniden şekillendiren toplumsal hareketlerin bu alanın aktörlerine dönüşümünü görmek mümkündür. Bu çerçevede bu çalışma, Giorgio Agamben'in "kamp", "istisna hali" ve "kutsal insan" kavramlarıyla adliyelerin bir iktidar alanı olarak işlev gördüğünü ve Pierre Bourdieu'nün "yargısal alan" kavramsallaştırmasıyla toplumsal hareketlerin hukuk alanının aktörlerine dönüşümünü inceleyecektir. Her iki düşünür hukuku iktidar kavramsallaştırmaları içerisinde ele almaktadır. Bu iki düşünürün kavramlarına başvurulmasının nedeni ise Agamben'in çerçevesinin hukukun işleyişini ve adliye önü eylemcilerini konumlandırmasını açıklaması yönünden uygunluğu, Bourdieu'nün çerçevesinin ise eylemcilerin hukuk alanındaki konumlarının ve tutumlarının açıklanması açısından elverişli olmasıdır.

Türkiye'de hukuk ve toplum çalışmaları ya da sosyo-hukuki çalışmalar görece az ilgi görmüş ve çalışmış bir alandır. Bu çalışmanın teorik çerçevesiyle birlikte detaylandırılacağı üzere, toplumsal hareketler üzerine gerek dünya genelinde gerek Türkiye bağlamında zengin bir literatür söz konusudur ancak hukuk ve toplumsal hareketler ilişkisi üzerine çalışmalar Türkiye'de son derece sınırlı kalmıştır. Bu çerçevede bu çalışma literatüre bu yönüyle katkı sunmayı hedeflemektedir.

Dipnotta ifade edildiği gibi, yüksek lisans tezime dayanan bu araştırma nitel araştırma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla yarı yapılandırılmış görüşmeler ve gözlemler yapılmıştır. Araştırmanın tasarlanması aşamasındaki gözlemler doğrultusunda medyadaki görünürlüklerinin sıklığı ve eylemlerin yoğunluğuna göre eylemleri kategorize etmek mümkün olmuştur. Toplumsal hareketlerin hukuka başvurduğu davalarda kadın cinayetleri ve iş cinayetleri davaları öne çıkmıştır. Araştırma sürecine dahil olmasa da çevre davaları da bu tür davaların örnekleri arasındadır. Yine araştırmanın dışında kalan ancak bu kategoriye örnek oluşturan Çorlu tren kazası ya da Aladağ'daki yurt yangını gibi davalar da toplumsal ve siyasi yönleriyle öne çıkmış ve toplumsal muhalefetin gündeminde yer eden

davalar olmuşlardır.² Hukukun toplumsal hareketler ve muhalif gruplar üzerinde bir baskı aracına dönüştüğü örnekler ise devletin veya bir devlet görevlisinin taraf olduğu siyasi davalar olarak adlandırılabilir. Bu davalar genel olarak, devlete karşı işlenen suçlar, devlet yöneticilerine hakaret ve kolluk kuvveti şiddetinin konu olduğu davalardan oluşmaktadır. Örneğin, KCK, Ergenekon ve Oda TV davaları ile Hrant Dink ve Ali İsmail Korkmaz cinayetleri davaları bu kategorinin örneklerindendir.

Bu çerçevede en sık eylem düzenlendiği gözlemlenen kadın cinayetleri, iş cinayetleri davaları ve siyasi davalar bu şekilde öne çıkmış olmaları nedeniyle bu çalışmanın odaklandığı üç kategori olmuştur. Bu davaların duruşmalarına ve adliye önlerindeki protestolara eylemci, avukat ya da gazeteci olarak katılan 15 kişiyle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeciler kategorileri geçişkendir. Örneğin bir gazeteci ya da avukat aynı zamanda eylemcidir. Görüşmelere ek olarak siyasi davaların 6 duruşması, kadın cinayeti davalarının 3 duruşması ve işçi cinayeti davalarının 2 duruşmasında katılımcı gözlem gerçekleştirilmiştir. Bu duruşmalar öncesinde ve sonrasında adliye dışında yapılan gösteriler de gözlemlenmiştir. Ayrıca, sosyal medyada bu davalar hakkında paylaşılan gönderiler incelenmiştir. Görüşmeler ve gözlemler Temmuz 2014 ve Mart 2015 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, adliyeleri bir gösteri ve protesto mekânı olarak inceleyerek Türkiye’de toplumsal hareketler, hukuk ve iktidar arasındaki ilişkilere dair bir değerlendirme sunmaktır. Bu amaçla, çalışmanın araştırma sorusu yukarıda ifade edildiği şekliyle “adliye ölü eylemcilerinin, sıklıkla hayal kırıklığı yaşadıkları ve güvenmediklerini ifade ettikleri ve eleştirdikleri kurumlardan adalet talep etmekten neden vazgeçmedikleri” şeklinde formüle edilmiştir. Çalışmanın odaklandığı zaman dilimi, Ergenekon, KCK ve Balyoz gibi büyük çaplı

² Buradaki olaylar ve davalar, çalışmanın gerçekleştirildiği dönemden sonra ortaya çıkmıştır ve bu nedenle çalışmaya dahil değildir. Yani sıra, eylemlerin yoğunluğu ve sıklığı göz önüne alındığında diğer kategorilere göre bu tür davalar daha az sayıdadır.

davaların açıldığı ve ‘siyasi davalar furyası’ olarak adlandırılabilen 2000’li yılların ikinci yarısıyla başlayan dönem ile araştırmanın saha çalışmasının tamamlandığı 2015 arasında sınırlandırılmıştır. Bu zaman seçiminin nedeni, bu dönemde büyük çaplı tutuklamalar ve polis operasyonları sıkça gerçekleştiği için adliye önlerindeki gösterilerin artmış olması, hemen her gün davalarla ilgili bir gelişmenin medyada yer alması ve bu davalarda çok sayıda sanık olduğu için duruşmaların da davaların önemli bir yönünü oluşturmasıdır. Gazeteci olan bir görüşmeci, durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“KCK Basın ve Oda TV gibi davalarda meslektaşlarımız tutuklanırken adliye önünde saatlerce beklemeye ve sabaha kadar uyumamaya başladık. Doğrusu ben adliye muhabiri değilim, adliyeye çok sık gitmiyorum. Ama bir kuşağın gazeteciliği adliye önlerinde öğrenmiş olduğuna katılıyorum ve öğrenmeye de devam edecekler gibi görünüyor.”

Bu dönemde, “tutuklu öğrenciler”, “tutuklu gazeteciler”, “tutuklu avukatlar” gibi ifadeler medyada ve toplumsal hareketlerin gündeminde neredeyse gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir ve 2013’teki Gezi Parkı eylemlerinden sonra bu tür ifadelere “Gezi’ci doktorlar”, “Gezi’ci futbol kulübü taraftarları” gibi başka bir biçimler eklenmiştir. Bu bağlamda bu dönem, Türkiye’de yargı sisteminin, hukuk ve siyaset arasındaki ilişkilerin dönüşümünde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

Bu çerçevede, ilk olarak hukuk, toplum ve iktidar arasındaki ilişkilere dair bir değerlendirme sunulacaktır. Çalışmanın kavramsal çerçevesinin detaylandırılmasının ardından, araştırmanın bulguları Agamben’in “kamp” ve “kutsal insan” ve Bourdieu’nün “yargısal alan” kavramları çerçevesinde tartışılacaktır.

2. Hukuk, Toplum ve İktidar İlişkilerine Bir Bakış

2.1. Hukuka Teorik ve Siyasi Yaklaşımlar

Bu çalışmada hukuk, araçsal ve pozitivist yaklaşımlardan farklı olarak eleştirel hukuk çalışmaları (Eleştireller), Pierre Bourdieu'nün (1986) “yargısal alan” ve Antonio Gramsci'nin (1992) “hegemonya” yaklaşımları çerçevesinde ele alınmaktadır.

Eleştireller hukukun politik ve ideolojik yönünü vurgular. Bourdieu'nün düşüncesinde hukuk, hukukçulardan farklı aktör ve öznelerin de yer aldığı, kendi içinde özerkliği olan bir “alandır”. Gramsci'nin düşüncesinde ise hukuk vadettiği eşitlik ve adalet olgularıyla rıza üreterek ve koyduğu kurallarla kontrol aracına dönüşerek toplumdaki eşitsiz ilişkilerin yeniden üretiminde rol oynayan bir hegemonyadır.

Hukuka sosyolojik bir perspektifle yaklaşan Dragan Milovanovic (2003) “Hukuk nedir?” sorusunu “toplumun örgütlenme biçimi” olarak yanıtlar ve hukukun incelenmesine yönelik iki temel yaklaşımı “hukuk ya da içtihat bilimi” ve “hukuk sosyolojisi” olarak tanımlar (Milovanovic, 2003, s. 1). Devlet tarafından kodifiye edilmiş bir şekilde oluşturulan yazılı yasalar sisteminin incelenmesine dayanan hukuk bilimi yaklaşımında “Hakikat söylemden, siyasetten ve öznel değerlendirmelerden bağımsız olarak” ele alınmaktadır (Milovanovic, 2003, s. 2-3). Hukuk sosyolojisi ise;

“...yasaları, hukuk biçimlerini, hakları ve soyut ‘hukuki özne’ kavramını halihazırda verili olgular olarak ele almaz; bu biçimlerin evrimini ve nasıl hukuki muhakemede ve toplumdaki çatışmaların çözümünde baskın faktörler haline geldiklerini inceler. (...) bu yaklaşım hukukun biçimi ile siyasi ve ekonomik alanlar arasındaki bağlantıyı inceler” (Milovanovic, 2003, s. 4-5).

Alan Hunt (1993), hukuk sosyolojisinin iki sorunsalını “sosyolojik hukuk sorunsalı” ve “sosyal kontrol aracı olarak hukuk” şeklinde tanımlar. Birincisi, hukukun merkeziliği varsayımına

dayanır ve “hukuk, üzerinde etkili olan ve eylemleri içsel değişikliklere yol açan dış güçlere (sosyal, ekonomik vb.) tabi olarak düşünülür” (Hunt, 1993, s. 39). Hunt, “sosyal kontrol aracı olarak hukuk” sorunsalında hukukun öneminin, hukukun kendisine içkin bir şeyden değil, daha geniş bir referans çerçevesinin parçası olarak sınıflandırılmasından kaynaklandığını açıklar. Bu şekilde hukuk kendi başına önemli değildir, ancak sosyal kontrol biçimlerinden biri olduğu için önemlidir (Hunt, 1993, s. 39).

Öte yandan hukuku özgürlükler ve haklarla olan ilişkisiyle ele alan Henri Lévy-Bruhl (1961), hukukun temel amacını “bireyi korumak, refah ve azami özgürlük sağlamak, kısacası bireyin haklarından yararlanmasını sağlamak” olarak görür. Lévy-Bruhl hukukun üç ana yönünü şöyle tanımlar: hukuk bağlayıcı kurallardan oluşur; sosyal grup tarafından empoze edilir ve sürekli değişir. Katı bir sistem olmaktan uzak olan hukuk, esasen akışkandır (Lévy-Bruhl, 1961, s. 15). Benzer şekilde Luhmann’a göre hukuk, beklentilerin genelleştirilmesidir ve esasen baskıcı değildir. Luhmann hukuku “normatif davranış beklentilerinin uyumlu bir şekilde genelleştirilmesine dayanan bir sosyal sistemin yapısıdır” şeklinde tanımlar. (Milovanovic, 2003, s. 12-13).

Milovanovic “baskıcı, “kolaylaştırıcı” ve “ideolojik” olmak üzere hukukun üç işlevinden bahseder (Milovanovic, 2003, s. 14); Hunt ise hukukun baskıcı ve ideolojik tahakkümüne vurgu yapar (Hunt, 1993, s. 54). Milovanovic, hukukun özgürlükler ve haklar açısından önemi ve kolaylaştırıcı yönüne dikkat çekerken “...biçim özgürlükleri garanti altına alıyor gibi görünebilirken, içeriğin tahakküm üretebileceğinin” altını çizer (Hunt, 1993, s. 10-11). Hukukun ideolojik işlevi üzerine Milovanovic, hukukun bazı insanların değerlerini sistematik bir şekilde somutlaştırdığını, ancak diğerlerinin değerlerini dikkate almadığını belirtmektedir (Milovanovic, 2003, s. 14). Hunt, egemen hukuk sosyolojisi geleneğinde ‘sembolik’ ve ‘meşrulaştırma’ gibi kavramların ‘ideoloji’ kavramına yakın alternatifler olarak kullanıldığına işaret eder ve (Hunt, 1993, s. 117) ve “Hukuk önemli ideolojik sembolleri harekete geçirir.

Yasallaştırma ve meşrulaştırma süreci belirli toplumsal güçler için avantaj ve teşvik sağlarken, buna karşılık gayri meşrulaştırma ve cezalandırma süreci diğer toplumsal güçleri engeller, cezalandırır ya da cesaretlerini kırar” der (Hunt, 1993, s. 91).

Her iki düşünür de Gramsci’nin (1992) yaklaşımına atıfla toplumdaki öznelerin sosyal kontrolüne varan, yasal ve ideolojik olan sosyal ve politik düzenin sürdürülmesine rıza üretimi yoluyla katkıda bulunduğu “hegemonya” sürecinin önemine dikkat çeker. Hunt, bu süreçte “tahakkümün” “baskı ya da zorlama” ile eş anlamlı olmadığına ve “zorlama” ve “rıza”nın birbirine zıt düşünülmemesi gerektiğine dikkat çeker. Burada önemli olan mutabakat olgusuna değil mutabakatın üretildiği süreçlere odaklanmaktır (Hunt, 1993, s. 54). Bu nedenle Hunt, hukuku ‘yeniden üretim’ ve ‘toplumsal düzen’ gibi sosyolojik kavramlarla ele alır. Bu şekilde, hukuk basitçe bir kurum ya da yasalar sistemi değil, diğer toplumsal süreçlerin işleyişine dayanan toplumsal bir süreçtir. Ancak hukukun yeniden üretimi aynı zamanda hukukun “daha geniş bir toplumsal süreçler kümesi içinde aynı anda hem belirlendiği hem de belirleyici olduğu” anlamına gelir (Hunt, 1993, s. 47-48).

Hukukun ideolojik yanına odaklanan ve 1970’lerde yükselen Eleştireller’in temel argümanı ise hukukun politik olduğudur. Biçimciliği eleştirmekte ve hukukun mantıksal akıl yürütme, tarafsızlık, nesnellik, öngörülebilirlik, kesinlik ve istikrar gibi kavramlara dayandığı fikrine itiraz etmektedirler. Siyaset, kararların ana belirleyicisi olarak görülmektedir. Hukukun oluşumu, yasaların hazırlanması, yasal süreçler, yasaların uygulanması, yasaların yorumlanması ve hukukun toplumsal işlevi, yasal alandaki aktörlerden ve sistemdeki kapsayıcı siyasi zihniyetten (ideoloji) bağımsız değildir. Hukuki süreçleri siyasi, tarihi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları dikkate alarak ve sosyolojik olarak analiz etmekte ve hukukun diğerlerinden ayrı ve üstün, yarı kutsal bir normlar sistemi olduğu yönündeki varsayımları reddetmektedirler (Stone vd., 2014 & Akman, 2012). Eleştireller’in çalışmalarının ele aldığı üç temel mesele hukukun “belirsiz”, “tarafli” ve “ideoloji” olduğu iddialarıdır ve bu argümanlar temelde

Eleştireller'in hukuksal ve siyasi liberalizm eleştirisini oluşturmaktadır (Akbaş, 2015, s. 15). Pozitivist hukuk kuramının öncülerinden Hans Kelsen'in hukuku psikoloji, sosyoloji gibi bilimlerden ayrı bir bilim olarak değerlendiren, hukuk "biliminin" bilimsel olarak gözlemlenemeyen ve nesnel bir şekilde açıklanamayan etik, adalet ve ahlak kavramlarından ayrı tutulması gerektiğini savunan ve hukukun sosyolojik bir bakışla ele alınmasını reddeden yaklaşımı, Eleştireller'le taban tabana zıttır (Kelsen, 1960; Arıkan, 2020). Öte yandan, yargıçların perspektifine, etik-adalet-hukuk ilişkisinin önemine ve yargısal kararlara yalnızca anayasa ve yasalarla ulaşılamayacağına odaklanma açısından Ronald Dworkin'in pozitivizm eleştirisinde ortaklaşsalar da, Eleştireller Marksizm ve eleştirel kuramın çerçevesi dışında kalan yaklaşımları liberal olarak nitelendirmektedirler (Akbaş, 2015, s.75-76; Dworkin, s. 440). Dworkin bir normlar ve ilkeler bütünü olarak gördüğü hukuk pratiğine ve yargıçların kararlarının hukuki argümantasyonuna içeriden bir bakış açısıyla vurgu yapar, sosyal bir hukuk teorisinin her şeyden önce hukuksal olması gerektiğini savunur ve hukuka ele alışı tarihselliği ikinci plana atar (Dworkin, s. 13-14). Eleştireller'in vurgusu ise Marksist bir perspektiften tam da bu tarihsellik üzerinedir ve hukukun toplumdaki mevcut statükoyu yansıttığının altını çizerler (Akbaş, 2015, s.76). Öte yandan, pozitivist hukuk eleştirisinde Dworkin'le benzeşse de, Dworkin'in aksine Habermas'ın yaklaşımında yurttaşların yasa yapım sürecine, hukukun üretilmesine ve haklılaştırılmasına katılımı önemlidir ve hukukun meşruluğu ancak kapsamlı bir katılımcı demokrasi sürecinden geçebilmesiyle mümkündür (Habermas, 1996, s. 461; Çalıcı, 2020, s. 178 ve 181).

Bu yaklaşımlar arasında, Milovanovic ve Hunt'ın da vurguladığı hukukun ideolojik işlevi Eleştirellerin de temel argümanlarından biri olarak bu çalışmanın ana aksıyla örtüşmektedir. Yanı sıra, bu çalışmanın bulgularında da görüleceği üzere, yasanın içeriğinin ve yargıçların perspektifinin ötesinde, toplumsal hareketlerin hukuk perspektifi de yasanın uygulanışında önem kazanmaktadır ve hukukun ideolojik işlevini ortaya koymaktadır.

Öte yandan Bourdieu ise hem hukuki formun sosyal dünya karşısında mutlak özerkliğini savunan biçimciliğe hem de hukuku egemen gruplara hizmet eden bir yansıma ya da araç olarak gören araçsalcılığa karşı çıkmaktadır (Koğacıoğlu, 2009).

Pierre Guibentif, Bourdieu'nün sosyolojik hukuk teorisinin onun alanlar teorisinden ayrı tutulmaması gerektiğini ve “hukuka kendi adına değil, diğerleri arasında bir sosyal alan olarak yaklaştığını” vurgular (Guibentif, 2010, s. 273). Bourdieu, alan açısından düşünmenin ilişkisel düşünmek olduğunu söyler ve şöyle açıklar: “...toplumsal dünyada var olan şey ilişkilerdir, - aktörler arasındaki etkileşimler ya da özneler arası bağlantılar değil, Marx'ın dediği gibi ‘bireysel bilinçlerden ve iradelerden bağımsız olarak’ var olan nesnel ilişkilerdir” (Bourdieu ve Wacquant, 1992, s. 72-73). Alanı, konumlar arasındaki nesnel ilişkilerin bir ağı ya da konfigürasyonu olarak tanımlar. Bu konumlar nesnel olarak, güç ya da sermaye türlerinin dağılımının yapısındaki fiili ve potansiyel durumlarıyla ve ayrıca diğer konumlarla olan nesnel ilişkileriyle tanımlanır (Bourdieu ve Wacquant, 1992, s. 72-73). Bu çerçevede, hukuk, okul, devlet, dini kurumlar, kültür, medya, siyasi partiler gibi örneklerin her biri bahsi geçen ilişkilerle örülen birer alandır. Bu bağlamda, Bourdieu hukuku şöyle tanımlar: “...içinde yasal otoritenin üretildiği ve uygulandığı, tekeli devlete ait olan ve fiziksel güç kullanımının eşlik edebileceği meşru sembolik şiddetten oluşan, dış taleplerden nispeten bağımsız bir sosyal evren” (Bourdieu, 1986, s. 3). Diğer alanlar gibi hukuk alanı da bir mücadele ve “oyun” alanıdır ve şöyle tanımlanır:

“(...) aktörler ve kurumlar, bu oyun alanını oluşturan düzenliliklere ve kurallara göre (...) değişen güç dereceleri ve dolayısıyla değişen başarı olasılıklarıyla, oyunda söz konusu olan belirli kazançları kendilerine mal etmek için mücadele ederler. Belirli bir alana hakim olanlar, bu alanı kendi çıkarlarına uygun hale getirebilecek konumdadırlar, ancak her zaman hakim olunanların direnişini, çekişmesini, ‘siyasi’ ya da başka türlü iddialarını hesaba katmak zorundadırlar” (Bourdieu ve Wacquant, 1992, s. 78).

Benzer şekilde Hunt da hukuku farklı sınıfların ve farklı siyasi pozisyonların dahil olduğu bir “mücadele alanı” olarak görmenin önemini vurgular. Hukuku egemen bir grup ya da sınıfın hizmetinde bir araç olarak sunan araçsalcı teorileri reddeder, ancak aynı zamanda hukukun tüm siyasi ya da toplumsal güçlere açık olmadığını savunur. Siyasi kaygıların hukuka müdahalenin sınırlarını oluşturduğunu ve bunların mücadelenin sonuçları olarak belirlendiğini açıklar. Hunt ayrıca siyasi ve hukuki dilin birbirini beslediğine dikkat çeker ve “haklar”, “adalet”, “eşitlik” gibi kavramların hem siyasi hem de hukuki terimler olduğunu vurgular (Hunt, 1993, s. 90-92). Haluk İnancı da ceza hukukunun aynı zamanda bir iktidar alanı olduğunu savunmaktadır ve şöyle açıklamaktadır:

“Toplumsal mücadelede kazançlı çıkan kesimlerin lehine düzenlemeler ilk etkisini ceza ve ceza muhakeme hukuku alanında gösterir. (...) Bu açıdan normatif yapısıyla/uygulamasıyla bir ülke hukuku; ezilenlerle, yönetilenlerle yönetenler arasındaki iktidar savaşının kurallarının konulduğu bir alan olduğu kadar, bu mücadelenin sonucunun da yazılı olduğu yerdir” (İnancı, 2011, s 8).

Tüm bu yaklaşımlar hukuk ve toplumsal hareketler arasındaki alanı belirleyen mücadele dinamiklerine işaret etmektedir. Bu bağlamda, anayasalarda yazılı yasaların yalnızca devlet hegemonyasının kurulmasının değil aynı zamanda toplumsal mücadelelerin ürünü olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. Hukuk ve Toplumsal Hareketler

Hukuk ve toplumsal hareketler arasındaki ilişkiler 1950’lerden bu yana çalışılmaktadır, ancak son yirmi yıldır daha fazla dikkat çekmekte ve kendine özgü bir akademik alan olarak kabul edilmektedir (Cummings, 2017). Bu literatürde hukukun mobilizasyonu (*legal mobilization*), hukuk bilinci (*legal consciousness*), gaye/dava avukatlığı (*cause lawyering*) veya stratejik

davalama (*strategic litigation*) gibi kavramlar kadın hakları, ırkçılıkla mücadele veya göçmen hakları gibi farklı ülke, bağlam ve konulardan örnekleri analiz etmek için kullanılmıştır (Sarat & Scheingold, 2010; Elveriş, 2016; Hajjar, 1997; Ellmann, 1998; Jacquot & Vitale, 2014; Lemaitre & Sandvik, 2015; Grobelski, 2016, Fritsvold, 2009, Vanhala, 2012; Boutcher, 2013). Toplumsal hareketler literatürü, 1960’larda ortaya çıkışından bu yana yeni toplumsal hareketler, kolektif davranış, kaynak mobilizasyonu ve siyasi süreç olmak üzere dört ana teorik yaklaşımla şekillenmiştir (della Porta & Diani, 2006, s. 29). Hukuk ve toplumsal hareketler çalışmaları, toplumsal hareketlere yol açan koşulların anlaşılması ve tanımlanmasında yapısal ve siyasi faktörlere daha fazla vurgu yaptıkları için genel olarak kaynak mobilizasyonu ve siyasi süreç teorileriyle ilişkilendirilmektedir. Kaynak mobilizasyonu yaklaşımı, kurumsal ve sosyal yapısal değişime ve hareketin kaynaklarının başarıdaki belirleyici rolüne odaklandığı için bu çalışmalarla oldukça ilişkilidir (Jenkins, 1983). Siyasi süreç teorisi, bir hareketin başarısında en önemli faktör olarak kabul edilen siyasi fırsat yapısı üzerine bir analiz sunmaktadır (Giugni, 2009). Bu yaklaşımlarda hukukun toplumsal hareketlere dışsal bir faktör veya kurum olarak ele alındığı söylenebilir.

Toplumsal hareketler ve hukuk çalışmaları, genel olarak hukukun toplumsal değişim getirmedeki rolüne odaklanmaktadır. Bir kısım düşünür, kendi içlerindeki farklı yaklaşımlara sahip olmakla birlikte, hukuka başvurmanın toplumsal değişimi getirebileceğini savunurken (Neier, 1982) bir kısım çalışma ise hukuk sisteminin her zaman daha güçlü olanın lehine işlediğine dikkat çekmekte (Galanter, 1974) ve hatta dava açma çabalarının “sahte umut” ürettiğini öne sürmektedir (Rosenberg, 1991). Hukukun toplumsal değişim yaratabileceği fikrini savunan yaklaşım içinde de değerlendirilen ancak bu ayrımın dışında da görülebilecek olan, yalnızca davalara odaklanmanın ötesine geçerek hukuk normlarının protestocu gruplar arasında aracılık eden özneler arası bir güç olarak görülmesi gerektiğini vurgulayan Michael W. McCann’e göre aktivistler “yukarıdan gelen hukukun tüketicileri ve alıcıları” olarak değil,

yasal aktörler olarak görülmelidir (McCann, 1998, s. 82). McCann’ın, “hukukun mobilizasyonu” yaklaşımı araçsal ve realist yaklaşımdan farklı olarak “süreç yaklaşımı”nı önerir (McCann, 1994; McCann, 2006). Toplumsal hareketlerin hukuku değiştirme ve etkileme potansiyeline ve hukukun bir toplumsal hareketin mücadele araçlarından biri olarak ele alınmasına vurgu yapar (Cummings S., 2017, s. 234). Hukuk mücadelesi, toplumsal hareketlerin “sokaktaki siyaseti”inin dışında bir süreç olarak değil, bu sürece eklemlenen bir parça olarak değerlendirilmektedir (Burstein, 1991, s. 1203). Bu çalışma da toplumsal hareketlerin hukuk mücadelesini genel mücadelelerinin bir uzantısı olarak ele alacaktır. Ancak McCann’ın yaklaşımından, hegemonya ve Bourdieu’nün alan kavramlarına odaklanılarak farklılaşmaktadır. Bu çalışmada, hukukun, hukuksal kazanımların ya da hukuksal reformların değil, toplumsal mücadelelerin değişim getirmede belirleyici rol oynadığı savunulmaktadır. Toplumsal mücadelelerin hukuk alanını da dönüştüren mücadeleleri ile hukuksal reformlar toplumsal dönüşüme etki etmektedir. Bir başka deyişle, mücadele hukuku incelemektedir.

2.3. Türkiye’de Hukuk ve Toplum Çalışmalarına Bir Bakış

Türkiye’de hukuk ve toplum çalışmaları görece sınırlı bir ilgi görmektedir. Dicle Koğacıoğlu’nun (2009) “Bir İstanbul Adliyesinde Davranış Kalıpları, Anlamlandırma Biçimleri ve Eşitsizlik” başlıklı araştırması bu alanda öne çıkan az sayıda çalışmadan biridir. Hukukçular, avukatlar, adliyede çalışanlar ve kendilerini hukuki bir mesele için adliyede bulan İstanbul’un bir gecekondu mahallesinden sıradan insanlar arasındaki tutum ve diyalogları incelediği çalışmasında mahkemeye erişimdeki sınırlılıkları ve eşitsizlikleri ortaya koymaktadır.

Öne çıkan diğer çalışmalar ise yargılama süreçlerine sanıklar ve davacılar açısından odaklanan İdil Elveriş, Galma Jahic ve Seda Kalem (2007; 2009) tarafından kaleme alınan “Mahkemede Tek Başına: İstanbul Mahkemelerinde Müdafiliğin Erişilebilirliği ve Etkisi” ve “İstanbul

Asliye Hukuk Mahkemelerinde Yargılama Süreci: Taraflar, Davalar ve İşleyiş” adlı çalışmalardır. Seda Kalem’in (2009) yönetiminde hazırlanan “Adalet Gözet: Yargı Sistemi Üzerine Bir İnceleme” adlı bir başka çalışma da yurttaşların bakış açısından yargı hizmetine erişime odaklanmaktadır.

Fevzi Özlüer (2022), Defne Gönenç (2021) ve Kutay Kutlu’nun (2024) çevre hareketlerinin hukuk mücadelelerine, Fulya Pınar’ın (2016) feministlik avukatlara, Verda İrtiş’in (1996) çocuk ceza-adaletine, Yalçın Özkan’ın (2023) iş cinayeti davalarına, Gözde Aytemur Nüfusçu’nun (2013) çocuk ve gençlik ceza adaletine, Arda İbikoğlu’nun (2010) cezalandırmanın dönüşümüne, Eylem Ümit Atılgan’ın (2024) kadın cinayeti davalarına, Gülriz Uygur ve Nadire Özdemir’in (2022) hukuk ve toplumsal cinsiyet çalışmalarına ve Umut Türem’in (2011) avukatlara odaklanan çalışmaları hukuk ve toplum ya da sosyo-hukuki çalışmalar olarak adlandırılan alanın farklı dallarında üretilen kapsamlı ve zengin çalışmaların örneklerindendir. Bu çalışma da toplumsal hareketler, hukuk ve iktidar arasındaki ilişkiler açısından bu literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Hukuk ve toplum çalışmaları alanındaki bu literatürde bu çalışmanın örtüştüğü çalışmalar çoğunlukla adalet erişim üzerinden hukukun toplumsal ve sınıfsal yönlerine odaklanmıştır. Bu çalışma ise, hukuk ve toplumsal hareketler arasındaki ilişkileri hukukun politik ve ideolojik işlevleri ve boyutlarına odaklanarak ele almaktadır. Öte yandan gerek Türkiye’de gerek dünya literatüründe “olağanüstü hal” kavramı üzerine zengin bir literatür ve tartışma söz konusudur. Bu çalışmaların da büyük çoğunluğu Türkiye’deki darbe dönemlerine ve devletin olağanüstü hal ilan etme pratiklerinde “norm” ve “istisna” olan arasındaki ayrımın muğlaklaşmasına odaklanmaktadır (Gökarıksel ve Türem, 2019; Üskül, 2003, Öztan ve Bezci, 2015). Bu çalışma da norm-istisna arasındaki muğlaklığı merkeze almaktadır ancak daha ziyade siyaset bilimi alanında kalan bu literatüre sosyolojik bir bakış açısıyla birer aktör ve özne olarak toplumsal hareketlerin adliyelerdeki deneyimleri üzerinden katkı sunmaktadır.

3. Olağanüstü Hal Mekanı ve “Kamp” Olarak Adliye

Bu çalışmanın odaklandığı protestolara konu olan davalar kadın cinayetleri, iş cinayetleri ve siyasi davalardır. Bu davalardaki protestolarda sıklıkla hukukun işlemediğinden ve yasaların uygulanmadığından bahsedilmekte, faillerin cezasız kalmasının bir rutine dönüşmesi eleştirilmektedir. Bu davaların ortak yönü yalnızca adliye önlerinde protestolara konu olmaları değildir. Aynı zamanda her bir davanın öznesi olan kişiler Agamben’in tanımladığı şekliyle sosyal politik kimliklerinden ayrıştırılarak “çıplak hayata” indirgenmiş “Homo Sacer”e (kutsal insan) dönüşmektedirler. Yine Agamben’in tanımıyla bu kişilerin bulunduğu adliyelerin hukuki-siyasi yapısı “egemenin” inisiyatifıyla şekillenen “istisna hali” ya da “olağanüstü hal” çerçevesinde birer “kampa” dönüşmektedir. İleriki bölümlerde bu çerçeve detaylandırılacak ve saha çalışmasının bulguları bu çerçeve içerisinde tartışılacaktır.

Bahsi geçen kavramsal çerçevenin ilk ayağı istisna kavramıdır. Schmitt egemenliği, düzen ve istikrarı tesis etmek için gerektiğinde düzeni askıya alma iradesi olarak tanımlar. Egemen, durumun bir istisna olduğuna karar veren kişidir (Çelebi, 2001, s. 120-121). İstisna hali, savaş hakkı gibi özel bir hak değil, hukuk düzeninin kendisinin askıya alınması olduğu için bir eşik ya da sınır-kavram olarak tanımlanabilir (Agamben, 2003a, s.15). Sınır-kavram, aynı anda hem içerme hem de dışlama gücüne işaret eder. Başka bir deyişle, hukuki-siyasi düzen sayesinde meşru olan egemen, kendisini bu düzenin dışında tutabilmesi anlamında bu niteliğe bürünür. Buradan istisna ve kararın egemeni kuran iki unsur olduğu sonucu çıkar.

Agamben ise istisna halinin kural haline geldiği durumu vurgular: “İstisna hali bir kez kural haline geldiğinde, kendisini istisnai bir önlemden çok bir yönetim tekniği olarak sunmakla kalmaz, aynı zamanda hukuksal düzenin kurucu paradigması olarak doğasını da açığa çıkarır” (Agamben, 2003a, s.18). Agamben’in çıkış noktası Auschwitz gibi toplama kamplarının hukuki-siyasi arka planını ve yapısını anlamaktır. Kamp olgusunu istisna hali kavramı içinde

görmeye çalışır. Kampı, kamplarda meydana gelen korkunç olaylar temelinde tanımlamayıp, kampın siyasi-hukuki yapısını göstermeye çalışmaktadır ve buradan kampın bir anomali değil, daha ziyade “hala içinde yaşadığımız siyasi alanın gizli matrisi ve nomosu” (Agamben, 2003b, s. 252) olduğu sonucuna varmaktadır. Agamben kampı şu sözlerle tanımlar: “Kamp, istisna hali kural haline gelmeye başladığında açılan alandır. Esasen sistemin zamansal bir askıya alınması olan istisna hali, şimdi orada kalıcı bir mekansal örgütlenme kazanır ve bu haliyle yine de sürekli olarak normal sistemin dışında kalır” (Agamben, 2003b, s. 253).

Bir istisna mekanı olarak kamp bağlamındaki paradoksal durumu burada da görüyoruz. Agamben, “kampın normal hukuk sisteminin dışına yerleştirilmiş bir toprak parçası olduğunu, ancak basitçe bir dış mekan olmadığını; tüm yasal korumanın ortadan kalktığı, dış ve iç, istisna ve kural arasında ayırım yapılmayan bir bölge oluşturduğunu” belirtmektedir (Agamben, 2003b, s. 254-255).

Kampın bir başka yönü de biyopolitik bir mekân olarak kendini ortaya koymasıdır. İktidarın çıplak hayatla doğrudan yüzleştiği en mutlak biyopolitik alan olan kampın sakinleri, kendilerini politik statüleri ortadan kalkan “çıplak hayatlar” olarak bulurlar (Agamben, 2003b, s. 255). Burası kutsal insan, yani “Homo Sacer” ile yurttaşı birbirinden ayırmanın imkânsız olduğu alandır. Agamben’in Antik Roma Hukuku’ndan ödünç aldığı “Homo Sacer” kavramı herkes tarafından öldürülebilen, öldürülmesi ceza gerektirmeyen ama kurban da edilemeyen kişileri tanımlar (Agamben, 1998, s. 8). İtalya’daki bir göç geri gönderme merkezi olarak kullanılan Bari stadyumu bir kamp örneğidir. Agamben kampı şöyle tariflemektedir:

“Eğer kampın özü istisna halinin somutlaştırılmasından ve çıplak yaşam için bir alan yaratılmasından ibaretse, o zaman bu tür bir yapı ne zaman oluşturulursa oluşturulsun, orada işlenen suçların varlığına bakılmaksızın ve özel adı ve topoğrafyası ne olursa olsun, bir kampın mevcudiyetinde olduğumuzu kabul etmemiz gerekecektir” (Agamben, 2003b, s. 255).

Agamben'in kamp örneklerinde, bu mekanlarda korkunç olayların gerçekleşmiş ya da gerçekleşmemiş olmasının yasalara değil, o sırada egemen olan kolluk kuvvetinin merhametine ve etik anlayışına bağlı olduğu bir alan görüyoruz. Dolayısıyla, her böyle bir mekân söz konusu olduğunda bir kamp ortaya çıkıyorsa, adliyeler de her protesto düzenlendiğinde bir hukuki-siyasi yapı olarak bir kampa dönüşmektedir. Auschwitz'deki gibi bir soykırım mekanından söz edilmemektedir elbette. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi kampı belirleyen içinde gerçekleşmiş ya da gerçekleşebilecek olayların ağırlığından önce bu mekanı mümkün kılan hukuki-siyasi arka plandır. Yaşanabilecek olayların mahiyeti, bir hukuki düzene değil, kampta egemen gücün iradesine bağlıdır. Bu bağlamda hukuk bireyler arasında arabuluculuk yapan, onların haklarını güvence altına alan bir kurum değildir. Hem adliye önü eylemcileri hem de davalara konu olan kişiler, haklarını kaybeden ve çıplak hayata indirgenen birer Homo Sacer haline gelirler. Bu yüzden ne zaman bir Homo Sacer söz konusu olsa adliye önlerinde protestolar düzenlendiğini söylemek mümkündür. Başka bir deyişle, insanlar adliyenin önünde her toplandığında bir kamp söz konusudur.

İlerleyen bölümlerde istisna hali, çıplak hayat ve Homo Sacer açısından biyopolitik bir mekân olarak adliyenin yönleri, görüşmeler ve sahadaki gözlemlere dayanarak gösterilecektir. Görüşmecilerin sıklıkla dile getirdiği ifadeler ve gözlemler üzerinden araştırmanın ana bulgularını şu başlıklar altında toplanmıştır:

- “Uygulamanın” önemi: Hem karakollarda hem de mahkeme salonlarında “keyfi” tutumlar ve hakimlerin kararlarının ve yorumlarının rolü,
- Davaların “çıplak hayat” meselesine indirgenmesi,
- “Kağıt”: Bir yandan hakimlerin davaları “formalite” olarak görmesi, diğer yandan eylemcilerin mahkeme kararlarına atfettikleri önem
- “Tiyatro”: Yargılama sürecinin adliye önü eylemcileri tarafından bir tiyatro ya da oyun olarak tanımlanması

3.1. Egemen, İstisna İlişkisi, Karar ve Yasaların Uygulanmasının Önemi

Yukarıda değinildiği üzere, egemen istisna haline karar veren kişidir ve bu bağlamda istisna ve karar egemeni kuran iki temel unsurdur. Schmitt istisna, egemen ve hukuk düzeni arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır: “İstisna durumu, devletin otoritesinin özünü en büyük açıklıkla ortaya koyar. (...) Normal vaka hiçbir şeyi kanıtlamaz, istisna ise her şeyi kanıtlar; istisna sadece kuralı doğrulamakla kalmaz: gerçekte kural sadece istisna sayesinde yaşar” (Schmitt, 1988, s. 23-25).

Schmitt istisnanın anarşi ve kaos anlamına gelmediğini “ilan edilmiş bir acil durum ya da kuşatma hali değil, Devlet teorisinin genel bir nosyonu” anlamına geldiğini vurgulamaktadır (Schmitt, 1988, s. 15). Agamben, yukarıdaki kamp tanımında görüldüğü üzere, istisna ilişkisini şöyle tanımlar: “istisna olarak dışlanan şey, kuralla ilişkisi olmayan bir şey değildir. Aksine, istisna olarak dışlanan şey, kuralla olan ilişkisini, kuralın askıya alınması biçiminde sürdürür” (Agamben 1998, s. 17-18). Bu bağlamda egemen, yasal düzenin hem içinde hem de dışında olandır. Bu egemenliğin paradoksudur. Egemen, yasanın geçerliliğini askıya alabilecek yasal güce sahip olmakla, kendisini yasal olarak yasanın dışına yerleştirir. Bu anlamda, istisnaya ilişkin egemen karar, hukuki-siyasi yapının kökenidir. Schmitt'e göre, diğer tüm düzenler gibi, hukuk düzeni de norma değil, bir karara bağlıdır (Agamben 1998, s. 15-20).

Kararın işlevi ve rolüne ilişkin bir başka yaklaşım da Ayşegül Kars Kaynar'ın (2014) siyasetin hukuka müdahalesini kesin olarak yasaklayan bir anayasal devlette siyasi iktidar ile hukuk normlarının uygulanması arasındaki ilişkiyi inceleyen makalesinde görülebilir. Schmitt'in hukuk kavramsallaştırmasına atıfta bulunan yazar, AKP hükümetinin normları değiştirmekten ziyade normların nasıl uygulandığına vurgu yaptığını savunuyor. Ona göre AKP yargıçlara, yani hukukun üstünlüğü ilkesinde dışlanan sübjektif karara öncelik vermektedir. Normlar içeriklerini ifade ederler, ancak somut olaylara nasıl ve ne şekilde uygulanacaklarına dair

herhangi bir ipucu vermezler. Kararlar, hukuk normlarına göre tam olarak meşrulaştırılamayan bir karar içerir.

İnanıcı da uygulamanın önemini şu şekilde vurgulamaktadır: “Uygulama, savunmanın karşı karşıya olduğu ciddi sorunlardan biri olarak ağırlığını her zaman hissettirir. Uygulama sadece [yasanın] uygulanmasındaki hatalar anlamına gelmez. Nihayetinde yasal uygulama, yargıcın ve adalet sisteminin kültürünün bir sonucudur. Bu nedenle uygulama sorunlarının ideolojik bir çerçevesi vardır” (İnanıcı, 2011, s. 13-14).

Yasaları uygulamanın ve yasalara göre karar vermenin önemi bir görüşmecinin, evli olduğu kişi tarafından öldürülen bir kadını ve Türkiye’nin kadını koruyamadığı için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından mahkum edildiği davayı anlattığı aşağıdaki örnekte görülebilir:

“Sözleşme [İstanbul Sözleşmesi]³ ne kadar iyi olursa olsun sen onu uygulamadığın müddetçe hiçbir anlam ifade etmez. Aslında (...) 4320 sayılı kanuna göre ya da ceza muhakemesi kanununun sistematığına göre o kadını o şiddetten korumak mümkün. Öldürülmesini önlemek de mümkün ama sen ‘Eve git’ dersen ya da hakim olarak ‘Sen bu adama ne yaptın da seni dövdü’ dersen ya da kadını korumakla görevli polis daha karakol aşamasında adama ‘Abi tamam hadi sen sakın ol’ derse o kadının öldürülmesinin asla önüne geçemezsiniz. Buralarda çok büyük sorunlar var. Doğrudan kadına temas ederek yasayı uygulayanlarda sorun olduğu gibi bakanlıklar, valilikler de aktif olarak işin içinde. Yanlış anlıyorlar kanunu yanlış uyguluyorlar. Zaten gerçekten kadın lehine bir şey yapmak, o kadını korumak ve onun artık şiddetten bağımsız bir hayat yaşamasını sağlamak gibi bir niyetleri varsa uyguluyorlar”.

Dolayısıyla, sadece karar değil, normların uygulanması da kanunun içeriğiyle bağlantılı sorunlara katkıda bulunmaktadır.

³ Görüşme gerçekleştirildiğinde henüz İstanbul Sözleşmesi yürürlükteydi. Türkiye 20 Mart 2021 tarihinde tek tarafı olarak Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Sözleşme’den çekilmiştir (BBC Türkçe, 2021).

Agamben'in tanımladığı, hukukun askıya alındığı ve olağanüstü hal bölgesinde dönüşen kamp aynı zamanda bir “belirsizlik bölgesidir” (Agamben, 2003b). Burada yasalar belirsizleşir ve o anki koşullara bağlıdır. Araştırmanın görüşmecilerinin büyük çoğunluğu “keyfi uygulamalardan” bahsetmiştir ve sorunun yasalardan ziyade uygulamayla bağlantılı olduğunu söylemişlerdir. Kadın cinayeti davalarını takip eden bir görüşmeci karakolda yaşadığı bir örnekten şöyle bahsetmektedir: “Platforma başvuran bir kadın ile karakola şikayet etmeye gittik. İşlemlerini yapmadan göndereceklerdi neredeyse biz engel olduk. Sürekli bizim kim olduğumuzu, kadının akrabası olup olmadığını sordu polis. Bilinçli kadın istemiyorlar. Biz orada olmasaydık ne olacaktı belli değil”.

Dolayısıyla yasaların uygulanmasına ilişkin tüm aşamalarda bir belirsizlik bölgesi ortaya çıkmaktadır. İşlediği varsayılan ve işlemesi beklenen hukuki süreç, yasalarda belirlenmiş bir standarda bağlı olarak işlememektedir. Yasanın işleyip işlemeyeceği “keyfi bir duruma” bağlıdır. Örneğin evli olduğu erkek tarafından tehdit edilen ve şikayetçi olmak üzere karakola giden bir kadın, bu belirsizlik bölgesinden polis koruması alarak da çıkabilir; almadan da. Koruma talepleri karşılanmayan kadınların daha sonra öldürüldükleri pek çok örnek mevcuttur. Ve bu sonuç ya da bu bağlamda koruma kararı, hukuk mekanizmalarının adil bir şekilde harekete geçirildiği, durumun yasalar tarafından değerlendirildiği ve hukukun bir arabulucu olarak kurulduğu yasal bir sürecin sonucu değil; yasanın uygulanıp uygulanmamasının polisin inisiyatifine ve iyi niyetine bağlı olduğu bir sürecin sonucudur.

3.2. Homo Sacer'in Adliye Önündeki Çıplak Hayatı

Agamben, Yunanlıların yaşamı tanımlamak için tek bir kelimeye sahip olmadıklarına dikkat çeker. Tüm canlılarda ortak olan “basit yaşamı” ya da “çıplak hayatı”, yani insanların, hayvanların ve tanrıların yaşamını ifade etmek için “*zoe*” sözcüğünü kullanmışlardır. Öte yandan “*bios*”, bir bireyin ya da grubun yaşam biçimi anlamına gelmektedir. Bu dünyada çıplak

hayat şehirden, yani “*polis*”ten bir şekilde ayrılır ve “*oikos*” denilen “eve” kapatılır. Foucault, biyopolitika analizinde, bir toplumun biyolojik modernliğinin eşiğinin, bireyin ve türün basit, canlı bir beden, yani çıplak hayat olarak politik stratejilere dahil edilmesi olduğunu belirtir. Başka bir deyişle, *zoe*’nin *polis*’e girişi, yani çıplak yaşamın siyasallaşmasıdır (Agamben, 1998, s. 1-3).

Öte yandan Agamben, çıplak hayatın her zaman siyasetin merkezinde yer aldığını söylüyor. Bunun moderniteye özgü bir olgu olmadığını vurgular. Agamben’e göre bu olgu hala mevcuttur, ancak modern devlet iktidar ile çıplak hayat arasındaki gizli bağı ortaya çıkarmıştır. Agamben, egemen iktidarın özünü oluşturan şeyin çıplak yaşamı politik arenaya sokmak olduğunu ve egemen iktidarın ilk faaliyetinin biyopolitik bir beden yaratmak olduğunu vurgular (Agamben, 1998, s. 6).

Çıplak yaşamın siyasallaşması, yaşayan insanın insanlığına karar vermek anlamına gelir. Dolayısıyla Agamben’e göre modern siyaseti tanımlayan şey ne *zoe*’nin *polis*’e dahil edilmesi ne de çıplak hayatın devlet iktidarının temel stratejik unsurlarından biri haline gelmesidir. Tüm istisnaların kural haline geldiği süreçtir ve çıplak hayat alanı ile politika alanının örtüşmeye başladığı süreçtir. Böylece içirme ve dışlama, içerisi ve dışarı, *bios* ve *zoe* bir belirsizlik alanına girer. Tüm siyasi sistemin dayandığı arka planı oluşturan şey, çıplak hayatı siyasi düzenden dışlayan ve aynı zamanda aynı düzen içine hapseden istisna halidir. Siyasi düzenin sınırları bulanıklaşmaya başladığında, çıplak hayat siyasi düzenin çatışmalarının hem öznesi hem de nesnesi haline gelir; hem devlet iktidarının örgütlendiği alan hem de bu iktidardan kurtuluşun gerçekleştiği alan haline gelir (Agamben, 1998, s. 9).

O halde Agamben’in bakış açısına göre, tüm yurttaşlar toplumda Homo Sacer’dır ya da en azından potansiyel olarak öyledir. Adliye önü bağlamında, öldürülenlerde ve siyasi faaliyetleri nedeniyle yargılananlarda çıplak hayatın kristalleşmiş bir hali görülmektedir. Adliye önünde ya da mahkeme salonunda bulunan insanların Homo Sacer olma olasılığı toplumun diğer üyelerine

göre daha yüksek olabilmektedir. Daha önce de vurguladığımız gibi, siyasetin kendisi çıplak yaşam içinde örgütlenmiştir, ancak adliye önü çıplak yaşamın kristalleştiği, yoğunlaştığı ve cisimleştiği bir alandır ve bu nedenle istisna ilişkisinin ortaya çıktığı alandır. Adliye önü, Türkiye bağlamında Homo Sacer’ler için hukuk mekanizmasının oluşturduğu bir belirsizlik alanı olarak belirir.

Homo Sacer, “egemen” gibi bir sınır-kavramdır. Onu kurban etmek yasaktır, ancak bu kişiyi öldüren kişi suçlu sayılmaz (Agamben, 1998, s. 90). Antik Roma hukukunun özgür bir kişiye karşı kasten öldürme eylemi için tanımladığı suç, öldürülen bir Homo Sacer olduğunda geçerli değildir ve bu nedenle böyle bir kişi, kurbanın bir Homo Sacer olduğunu iddia ederek yargılamayı reddetme hakkına sahiptir. Homo Sacer kurban edilmeye uygun olmadığı için, ilahi hukukun alanına uygun olarak dışlanır. Böylece ilahi alanın ve ilahi olmayan alanın istisnası olan Homo Sacer, kendini hukuk açısından sınırlayıcı bir kavram olan egemen istisna gibi çifte bir dışlama ve çifte bir içerme içinde bulur (Agamben, 1998, s. 101-103). Böylece Homo Sacer ile egemen arasındaki benzerlikleri görürüz. Agamben şuna işaret etmektedir: “Düzenin iki uç sınırında, egemen ve Homo Sacer aynı yapıya sahip ve birbiriyle ilişkili iki simetrik figür sunar: egemen, tüm insanların potansiyel olarak *homines sacri* olduğu kişidir; Homo Sacer ise tüm insanların egemen gibi davrandığı kişidir” (Agamben, 1998, s. 53).

Dolayısıyla bu, Homo Sacer ile egemen arasında her zaman ve her durumda ortaya çıkabilecek bir istisna ilişkisidir. Örneğin, polis sokaktaki bir gösterici karşısında egemendir, oysa gösterici polis karşısında öldürülebilir ama kurban edilemeyen bir Homo Sacer’dir. Yasanın dışında olmasına rağmen yasaya tabidir. Yasanın içindedir çünkü öldürülebilir; yasanın dışındadır çünkü onu öldüren kişi ceza almamaktadır.

Örneğin egemen güç de, Gezi Parkı eylemleri sırasında sokakta polis ve sivil kişilerce öldürülen Ali İsmail Korkmaz da, evli olduğu erkek tarafından öldürülen bir kadın da, Soma’da ölen bir madenci de bu hukuk mekanizması içinde istisnadır. Hukuk bu kişiler için işlemesi gerektiği

şekilde işlememektedir. Benzer şekilde bu vakalarda egemen konumunda olan şiddet uygulayan polis için de, işçi sağlığı ve güvenliği önlemlerini almayan iş yeri sahipleri de, evli olduğu kadını öldüren erkek de sayısız örnekte görüldüğü üzere ya hiç ceza almamaktadır ya da çok az ceza almaktadır. Adliye önü protestoları tam da bu cezasızlıktan sıklıkla bahsetmektedirler.

Agamben'in ifadesiyle, çıplak hayat devletin iktidarının örgütlendiği ve bu iktidardan özgürleşmenin gerçekleştiği alan haline gelir. Bu bağlamda, adliye önündeki protestoların çıplak hayatı iktidarın tekelinden kurtarmak ve ona bios'unu geri vermek için orada olduğu iddia edilebilir. Protestoları, çıplak hayatı hukuktan ve siyasetten yoksun bırakmak isteyen egemenden özgürleştirmek olarak değerlendirilebilir. Bu yüzden açıkça "Bu bir kaza değil, cinayettir" ya da "Kadın cinayetleri politiktir" ifadelerini sıklıkla kullanmaktadırlar. Bu durum, çalışmanın teori bölümünde açıklanan hukukun ideolojik işlevinin bir yansıması olarak görülebilir. Bir başka görüşmeci bir kadının öldürülmesinin "kamu düzeni meselesi" olarak değerlendirildiği cinayet davalarını örnek vermiştir. Davalarda sıklıkla yaşanan durumun aksine, İstanbul Sözleşmesi'nin konuyu siyasi ve sosyal bir konu olarak ele aldığını söylemiştir ve aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

"2009 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) bir kararı var, çok meşhur bir karar. Nahide Opuz kararı var, Diyarbakır'da işlenen bir kadın cinayeti davası bu. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Türkiye'yi kadını, Nahide Opuz'u kocasına karşı koruyamadığı için mahkum etti. Kadın karakola gittiği zaman, polis kocasıyla barışsın diye evine gönderiyor. Çok fazla saldırı var kocası tarafından ve en sonunda gidiyor kadının annesini, kayınvalidesini öldürüyor adam. Burada önemli olan çok fazla saldırı olması ve başvuru yapılması ama adamın durdurulamaması. AİHM Türkiye'ye kadın cinayetlerinin önüne geçemeyeceğini söylüyor. Polis kadını evine gönderemez kocasıyla barışsın diye diyor. İstanbul Sözleşmesi'ne temel teşkil ediyor Nahide Opuz kararı ve çok önemli bir karar hem Türkiye hem tüm dünya için. Sonra işte 2011 yılında

bu İstanbul Sözleşmesi imzaya açıldığında Türkiye onu ilk imzalayan devlet. İstanbul Sözleşmesi yürürlüğe girdiğinde 4320 sayılı kanun onun hükümlülüklerini karşılayacak derecede değil. İstanbul Sözleşmesi çünkü böyle bir asayiş meselesi olarak ele almıyor müfredata alın diyor, eğitim verin diyor, uygulayıcılara eğitim verin diyor, bir sürü mekanizmaları var. Ondan sonra 6284 çıkıyor. Ama 6284'ün adı 'ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine dair kanun' ve ailenin dahil edildiğini görüyoruz. Burada bir çelişki var. Bazıları diyor ki, kanunun amacı kadını korumak, yasada açıkça yazıyor, isme takılmayın. Ancak ben yasa koyucunun evlilik dışı ilişkileri tanıyacak ve bunu kanuna alacak kadar cesur olmadığını düşünüyorum. 'Biz kadınlarla ilgili bir şey yapıyoruz' demeyi mubah görmüyorlar, bunu kendileriyle ilgili bir şey gibi de görmüyorlar".

Aynı görüşmeci başka bir örnek daha vermektedir:

"Yargı bence erkek egemen sistemin en önemli kalelerinden bir tanesi. Bir kere kadın cinayeti dediğin zaman gözleri fal taşı gibi açılan hakim gördüm. Savunmasında 'Avukat Hanım konuyu saptırıyorsunuz, kadın cinayeti diye bir şey yoktur, cinayet cinayettir' diyen avukat da gördüm. Kadın cinayeti lafını kullanmaktan kaçınıyorlar".

Bu örneklerde cinayetleri çıplak hayata indirgeme çabası görülmektedir. İktidar çıplak yaşamla bir "terk etme ilişkisi" içindedir, başka bir deyişle onu dışlayarak içerir. Foucault biyopolitikanın yalnızca yaşamın iyileştirilmesine dayanmadığına, aynı zamanda ölümü de yeniden dağıttığına işaret eder (Stone vd., 2014, s. 110). Egemenin belirli insanların (Homo Sacer) ölmesine izin verdiği bir iktidardır bu. Başka bir deyişle, insanların ölmesini engellemez.

3.3. “Kağıt” ve “Tiyatro”

“Bir kağıt meselesi” veya “kağıt/belge” kelimeleri ve “tiyatro” kelimesi görüşmelerde sıklıkla dile getirilmiştir. “Kağıt” ifadesi öncelikle bir sorunun hukuk alanına girmesi, devlet nezdinde resmileşmesi ve kayıtlara geçmesi anlamına gelmektedir. Görüşmecilerin anlatımlarına göre “kağıt” meselesi iki şekilde formüle edilmektedir. İlk olarak, belgelerin önemli olduğunu söylüyorlar, ancak aynı zamanda davalarının bir sonuca ulaşmadan, yalnızca yasal prosedürlerin tamamlandığı bir süreç olarak kalamayacağını da söylüyorlar. Yani yargılama sonunda adliye önündeki insanların gözünde adalet sağlanmıyor. Bu bağlamda, davaların hukuki prosedürlerin tamamlandığı ama tatmin edici bir sonuca ulaşamayan, yani adaletin sağlanamadığı davalar olarak kalmaması için adliye önlerinde protesto düzenliyorlar.

İşçi aileleriyle birlikte iş cinayetleri davalarını takip eden bir sivil toplum örgütünün üyesi olan görüşmeci, mahkemelerin çok sayıda davaya bakması ve çok yoğun olması nedeniyle hakimlerin davalara avukatlarla, yani ‘müdürlerle’ devam etmeye ve kapatmaya alışkın olduğu rutin hukuk yaklaşımından sık sık bahsetti. Hakimlerin bir davanın tüm hukuki aşamalarında eylemcilerin varlığına aşina olmadıklarını söyledi. Ailelerin kendi davalarının takipçileri olduklarını ve kuruluşun ilgili ailelere sağladığı destek ve dayanışmayı vurguladı. Burada, işçilerin ailelerinin ve örgüte bağlı kişilerin varlığının, yasal işlemlerin mekanik bir şekilde gerçekleşmesini önlediğini, ancak bilinçli bir şekilde gelişmesine katkıda bulunduğunu görebiliyoruz. Görüşmeci, ailelerin mahkeme tarafından atanan ve öğretim üyesi olan bilirkişilerle görüşmeye gittikleri bir davayı örnek vermektedir. Kadın cinayeti davalarını takip eden bir başka görüşmeci ise şunları söylemiştir:

“Bir kadınla ilgili, işçi ölümleriyle ilgili de aynı. İşçi ölümleri davalarına da çok gittim. Orayla ilgili de aynı şey. Başboş bırakmaman gerekiyor, yani her yerde takibinde olman gerekiyor. Ya da şeyi görüyorsun mesela, hakim seninle dalga geçer gibi sadece önüne yazılanlara bakıyor. Benim çok taktığım bir şey bu. Kağıt meselesi olarak görmek. Kağıt meselesi olarak görüyorlar. İşte iddianameler geldi, bilemem ne görevden alındı, o geldi mi...”

Kağıt, adliye önü eylemcileri ve davaların takipçileri için de önemli bir unsurdur. Kadın cinayeti davalarına dair gözlemlerini paylaşan bir görüşmeci, yakınlarını kaybeden ailelerin bir tür intikam arzusu taşıdıklarını, ancak bu arzuya rağmen acılarının duyulmasını istediklerini ve yasal sürece ve mahkeme kararına (yani kâğıda) bu açıdan baktıklarını vurgulamıştır: “Ailelerin ısrarla mücadele edip sonuna kadar gittiklerini ve o adaletin geleceğine gerçekten inandıklarını çok iyi biliyorum”. Aynı görüşmeci ilginç başka bir örnek vermiştir:

“Siirt’te kocası tarafından öldürülen öğretmen Esin Güneş’in ailesi elleri kolları uzun insanlar ama akıllarından hiç ‘gidelim öldürelim’ gibi bir şey geçmemiş. Hayır demiş kadın (öldürülmeden önce), dava görülecek, tutuklanacak, cezasını çekecek. Kadının tek kelimesine bakıyor aslında herkes. Ama ne kadının ne ailesinin hiçbir zaman öyle bir düşünceleri olmamış. Aile, ‘Öldürülmesini istemiyorum. Herkes duysun herkes bilsin başka kadınlar da bunu yaşamasın’ diyor.”

Öte yandan, gazeteci ve sendikacı olan bir başka görüşmeci, Gezi Parkı protestoları sırasında polis şiddetine maruz kalan meslektaşları adına şikayette bulunduklarını söylemiştir. Sadece polis şiddetini kınamak ve protesto etmek için bir basın açıklaması yayınlatabildiklerini vurgulamıştır. Dahası, hukuki bir sonuç çıkmayacağını ve hiçbir polis memurunun cezalandırılmayacağını bilmelerine rağmen protestolarını resmileştirmek istediklerini de sözlerine eklemiştir.

Bu örneklerde hukukun, mahkeme kararının ve “kağıdın” işlevini ve bu unsurların adliye önündeki insanlar için ne anlama geldiğini görmek mümkündür. Çalışmanın teori bölümünde ele alınan pozitivist hukuk yaklaşımlarının aksine, toplumsal mücadelelerinin hukuk alanında kayda geçmesi için çabalayan bir yaklaşım söz konusudur.

Özellikle siyasi davalara dair protestolarda “tiyatro” kelimesi sık sık kullanılmaktadır. Görüşmecilerin çoğu Hrant Dink cinayeti ve KCK davalarında bir “tiyatro oynandığından” sıkça bahsetmiştir. Hrant Dink’in ailesinin “Artık bu gösteride yer almıyoruz” diyerek duruşmalara katılmayacağını açıklaması ve adliye önündeki eylemde “Müsamereyi bırakın, gerçek suçluları yargılayın” yazan pankart, “tiyatro” tanımlamasının öne çıkan örneklerindendir. Bir başka örnekte, KCK davalarını takip eden bir gazeteci görüşmeci, mahkeme salonundaki süreci şu sözlerle anlatmıştır:

“Belli olan bir kalıp var. Artık öngörebiliyorsun. Hakimleri ve heyeti tanıdıkça oradan çıkacak olan kararı da biliyorsun. Mesela hakimlerden birinde şöyle bir tavır vardı; sonuna kadar dinlerdi ve o dava gece 1’de, 2’de bitse de devam ederdi. Ben dinlerim diyordu. Savunma hakkına müdahale etmezdi. Ve bunu da söylerdi. İşleyiş çok hukuki. Yoksa adil yargılama mı var diyorsun. Kararlara bir geliyorsun, bütün talepler reddedilmiş. Ve böyle kalıyorsun: çok güzel bir dava geçirmiştik oysa diye... (...) Her şey çok belliydi bu davalarda. Savunmalarda en çok söylenen şey ‘biz burada bir tiyatro izliyoruz.’ Duruşmanın sonunda da zaten önceden verilmiş kararları vermiş oluyorlar. Herkesin bildiği bir gerçektir bu.”

Öte yandan Agamben, istisna ilişkisinin aynı zamanda bir yasaklama ilişkisi olduğunu, egemen yasağın yapısının “bir hak yürürlüktedir ama anlamı yoktur” şeklinde “içeriği olmayan bir hukuk” geleneğinden geldiğine işaret etmektedir (Agamben, 1998, s. 68). Bu bağlamda, adliye önündeki protestolar ve görüşmecilerin dile getirdiği “kağıt” ve tiyatro” ifadeleri yasanın yürürlükte olduğunu ama bir anlam ifade etmediğinin göstergesidir. Yasa, hiçbir şey üretmeyen ama sürekli çalışan bir makine gibi aynı işlemleri defalarca tekrarlamaktadır. Ancak bir yandan da bu makine sürekli bozulmaktadır. Yani kağıt üzerinde anomali olarak kalması beklenen olası “arızalar” (adliye önlerindeki eylemcilerin dile getirdiği hak ihlalleri ya da hukuksuzluklar)

hukuk mekanizmasının genel işleyişi haline gelmektedir. Başka bir deyişle, istisna kurala dönüşmektedir. Bir görüşmecinin aşağıdaki sözlerinde rutine dönen hukuksuzluğun bir örneğini görmek mümkündür:

“Türkiye’de bir kuralsızlık kural içinde işletiliyor. Tersanelerde mesela peş peşe ölümler olunca denetimler, birtakım önlemler zorunlu oldu. Bunlar yasada vardı zaten. Aynı şekilde madenlerde de yasalar denetim ve önlemleri öngörüyor ama fiilen uygulayan yok. Kamuoyunun ilgisiyle bir anda denetimlere başlanıyor, sonra iş soğuyup alaka kaybolduğu zaman tekrar eski işleyişe dönülüyor.”

Agamben’in modern iktidarı tanımlayan kavramsal çerçevesi, iktidar ve hukuk karşısında adliye önü eylemcilerinin konumunu açıklamakta oldukça elverişlidir. Bir başka deyişle, adliye önü bir mikro iktidar alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu çerçevede iktidar karşısındaki direniş pratikleri geri planda kalabilmektedir. Bu çalışma ise Agamben’in çerçevesinde Homo Sacer olarak yer alan adliye önü eylemcilerini, karşı-hegemonya mücadelesi olarak da adlandırılabilir bir yaklaşımla ele almaktadır. Agamben’in çerçevesinde hukuk, toplumu ve bireyi kuşatan bir iktidar alanı olarak öne çıkarken, bu çerçevenin iktidar karşısında mücadeleye alan tanımadığı şeklinde bir yoruma da açıktır (Elliot, 2011). Bu çerçevede, bu çalışma Agamben’in bu kavramsal çerçevesine, geri planda kalmış olan karşı-hegemonya ve direniş pratikleriyle katkı sunmaktadır. Bu pratiklerin açıklanmasında ise Bourdieu’nün “yargısal alan” ve “oyun/oyuncu” kavramsallaştırmaları kapı açmaktadır.

3.4. Hukuk Alanının Yeni “Oyuncuları”

Bourdieu’nün kavramsallaştırmasında “oyun” kavramı “alan” kavramının açıklığa kavuşturulmasında özel bir rol oynamaktadır. Bourdieu, iki kavram arasında benzerlikler olduğuna işaret eder, ancak oyundan farklı olarak alanın açık ve kodlanmış olmayan yasalara

bağlı olduğunu vurgular. Öte yandan, oyunda olduğu gibi alanda da toplumun üyeleri olan, birbirleriyle rekabet halinde olan, bahisleri, yatırımları ve varlıkları olan oyuncular vardır. Bu unsurların oyundaki gücü, ellerindeki kartların değerlerine, oyun (alan) tarafından belirlenen değerlere ve sahip oldukları farklı sermaye türlerinin (ekonomik, sosyal, kültürel, sembolik) hiyerarşisine göre değişmektedir (Bourdieu ve Wacquant, 1992, s. 73-74). Hukuki bağlamda, yasalar tüm oyuncuların varlıkları ya da sermayeleridir. Adliye önü eylemcilerine gelince, bir görüşmecinin açıkladığı gibi, temel sermayeleri arasında örgütlü olmaları, örgütleri ya da “toplulukları”, söylemleri, medyada yer almaları ve siyasi ve hukuki yasalar yer almaktadır:

“Kritik karar aşamalarında yoğun bir kamuoyu çalışmasıyla farklı kesimlere, vicdanlara ulaşmak mümkün oluyor ama dava rutin seyrine girdiği zaman ancak daha politik, örgütlü motivasyonla takip edenlere kalıyor aslında. Örgütlülük önemli. Bir de o davanın konusu olan kişi ya da kişilerin kendi toplulukları önemli.”

Bu kişiler, hukuk alanının belli bir gücüne ve toplumsal değişim için bir talebi ve iradeyi harekete geçiren oyuncularına ve aktörlerine dönüşmektedir Bir başka görüşmecinin işçi cinayetleri davalarındaki soruşturma süreçlerindeki rollerini açıklayan şu sözleri bu dönüşümü ortaya koymaktadır:

“Davayı takip etmezsen avukatlar ‘aile şikayetçi değil, şu kadar para ödendi’ diyor, hakim davayı kapatıyor. Kamu davası açılıyor ama sizin takip ettiğinizdeki gibi cezalar çıkmıyor. Çünkü bu davalarda asıl hazırlık sürecinde toplanacak deliller, keşifler konusunda müdahil olabilirsiniz savcılık soruşturmasının genişlemesini ve tüm sorumlulara ulaşmasını sağlayabilirsiniz. Aile vekiliyle birlikte savcıya tazyik oluşturabiliyor. Ama savcının inisiyatifine kaldığında ve süreci takip etmediğinizde hazırlanan iddianameler de kısır oluyor. Zaten mahkemelerin üzerinde çok iş yükü var deniyor, hızlıca dava olsun bitsin istiyorlar.”

Bir diğer görüşmecenin şu sözleri de durumu açıklamaktadır:

“Soruşturmanın savcısı sen oluyorsun. Delilleri, görüntüleri bulmaya çalışıyorsun. Halbuki bunları savcının yapması gerekiyor. Sen takip edersen bir şekilde belki bir noktaya kadar getiriyorsun. Ama etmezsen savcının dosyalarının içerisinde kalıp gidiyor. Zaten roller de değişmiş. Kim savcı, kim avukat, kim mağdur belli değil. Mağdur savcının işini yapıyor adeta.”

Öte yandan, Johan Huizinga “oyun” kavramına farklı bir yorum getirmektedir. İlkel uygarlıklardan bu yana oyun ve hukuk arasında temel bir bağ olduğunu açıklar ve yargılamayı şu şekilde tanımlar:

“Adalet bir ‘mahkemede’ dağıtılır (...). Duruşmanın gerçekleştiği her alan gerçek bir ‘temenos’, sınırlı ve gündelik dünyadan ayrılmış kutsal bir alandır. Gerçek bir sihirli çember ve insanların konumları arasındaki bilinen farklılıkların belirli bir süre için askıya alındığı özgür bir alandır (...) Yargılama, neyin doğru neyin yanlış olduğunu kabul ettirmek, kimin haklı kimin haksız olduğuna karar vermek ve kimin kazanıp kimin kaybedeceğini belirlemek için verilen bir mücadeledir” (Huizinga, 2010, s. 107-109).

Özkan Agtaş (2015) da Huizinga’ya atıfta bulunarak, davaların güçlerin sınıandığı bir oyun olduğunu savunmaktadır. Agtaş, Jacques Verges’in “kopuş stratejisi” kavramına atıfta bulunarak, “uygulanmaktan vazgeçen ve yalnızca bir çalışma nesnesi olan hukukun, adalete doğru bir yol açabilecek bir şey haline gelebileceğini” de açıklar. “Kopuş stratejisi”, mahkemede yapılan bir savunmada o mahkemenin dahil olduğu hukuk sisteminin reddedilmesi stratejisi anlamına gelmektedir. Bu kavram, hukuk sisteminin ve adaletsizliklerinin

meşruiyetini tartışmaya açmaktadır. Öte yandan, “göz yumma stratejisi” hukuk sistemine ve yasalara dayalı bir savunma yapmak anlamına gelmektedir (Vergès, 1988, s. 14-16).

Bu çalışmada, adliye önlerindeki eylemcilerin, bir kopuş stratejisi benimsediklerini söyleyemeyiz. Ancak, bir göz yumma stratejisi benimsedikleri de söylenemez zira mevcut göz yummayı protesto etmektedirler. Hukuk sisteminin işleyişinde sıradanlaşan adaletsizlikleri reddetmektedirler ve davalar cezasızlıkla sonuçlansa bile eylemlerin önemini görüşmecilerden birinin şu sözlerinde görmek mümkündür:

“İnsanlar bu kadar ses çıkardıkları, davaların peşine düştükleri halde bu sonuçlar çıkıyorsa demek ki düşmedikleri durumda hiç ceza çıkmayacaktı. Ki bunun da sayısız örneği mevcut”.

Bu bağlamda, adliye önlerindeki eylemler, “yasanın yürürlükte olduğu ancak bir anlam ifade etmediğini” gösteren bir olgu olarak değerlendirilebilir. Başka bir deyişle, bu eylemler hukukun işleyişindeki adaletsizlikleri bilinçli ya da bilinçsiz olarak yeniden üreten bir mekanizma oluşturmaz; aksine, hukuk sistemindeki adaletsizliklerin yeniden üretimini görünür ve somut hale getiren bir mekanizma oluşturur. Bu nedenle hukuk bir mücadele aracı olmasının yanı sıra adliye önlerindeki insanların da aktörü olduğu mücadele alanıdır.

Öte yandan, adliye önü eylemlerinin güçlü ve etkili olduğu, ancak aynı zamanda sınırları olduğu belirtilmelidir. Tüm görüşmeciler eylemlere katılanların sayısında zamanla düşüş olduğuna dikkat çekmiştir. Her ne kadar pek çok dava sosyal medyada yoğun ilgi görse de bu ilgi, eylemlerini sürdürmelerini sağlayacak kadar sürekli değildir. Öncelikle, bu çalışmanın odaklandığı ve saha araştırmasının gerçekleştirildiği dönemin, birbirini izleyen siyasi davalar, Gezi Parkı eylemleri, Soma’daki maden kazası ve yolsuzluk operasyonları gibi bir dizi görece olağanüstü olaya sahne olduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda, münferit bir olaya verilen kolektif tepki, başka bir olayın ortaya çıkmasıyla zayıflayabilmektedir. Öte yandan,

adliyelerdeki bu toplanmalara karşı yetkililerin aldığı caydırıcı önlemler de eylemlere katılanların sayısında düşüşe neden olan bir faktördür. Bir görüşmeci bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

“Genel olarak ilk duruşmalar kalabalık olur ve sonra azalmaya başlar. Ama bunu sadece katılımcıların sorumsuzluğuyla ya da ilgisizliğiyle açıklayamayız. Çünkü duruşma salonlarında yer yok. Eskiden, DGM [Devlet Güvenlik Mahkemeleri] zamanında bile çok küçük bir adliyede küçük salonlarda görülürdü duruşmalar ama izleyici sayısı kısıtlanmıyordu. Kalabalık da olsak mahkeme bunu kısıtlamıyordu. Ama şimdi bir turnike sistemi geliştirildi. Özel güvenlik ‘Giremezsin, mahkeme heyetinin talimatı var’ diyor. Bağırış çağırış kavga gürültü, hatta zaman zaman tartaklanarak ve hakaretlere maruz kalarak içeriye giriyoruz. Bu da çok etkili oluyor. İnsanlar her seferinde bunu yaşamak istemiyorlar. Bir önemli etken de insanlar kendi günlük işlerine yöneliyorlar. Hafta içi gündüz saati, nereye kadar gelebilir.”

4. Sonuç

Araştırma sorusundaki eylemcilerin eleştirdikleri bir kurumdan adalet talep etmelerindeki paradoksa ilişkin bu çalışmanın önermesi, eylemcilerin hukuk karşısında pasif bireyler olarak değil hukuk alanını değiştirip dönüştürme potansiyeline sahip özne ve aktörler olarak yer aldığını göstermek olmuştur. Eylemcilerin bu tutumlarını görüşmecilerin şu cümleleriyle özetlemek mümkündür: “Burası terk edebileceğimiz bir alan değil”, “Biz ateşe su taşıyan karıncalar gibiyiz. Ateşi söndüremsek de tarafımız belli olsun”, ve “Bu bir hak arama çabasıdır. Kabullenip susmak da suça ortak olmaktır”.

Adliye önlerindeki eylemlerin toplumsal mücadelelerin bir devamı ve ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamak gerekir. Bu mücadelelerde hukuk önemlidir, ancak tek mücadele alanı değildir. Öte yandan, adliye binaları önündeki gösteriler hukuk alanının dönüştürülmesinde

önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda hukuku daha toplumsal hale getirme potansiyeline de sahiptir.

Şunu da belirtmek gerekir ki adliye önlerindeki eylemciler hukuk alanının oyuncularını ve aktörleridir ve Bourdieu'nün kavramsallaştırmasındaki şekliyle sermayeleri de diğer tüm oyuncular gibi hukuktur. Ancak bu sermayeye sahip olmak ile onu kullanabilmek arasında büyük bir fark vardır. Eylemciler hukuka karşı hukukla mücadele ederler. Bu sermaye (hukuk ya da yasalar) her şeyden önce hukuka aittir. Yargılamayı, tüm oyuncuların gönüllü olsun ya da olmasın belirli yasalara ya da kurallara uymayı kabul ettiği bir oyun olarak düşünürsek, yasaları yorumlama yetkisine sahip olan yargının oyunun ortasında oyunun kurallarını değiştirebileceği bir oyun gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda ise, oyunun yasaları ya da kuralları askıya alınabilir ve oyuncuların hepsi bir istisna ilişkisi (dışlayarak dahil etme), yani bir terk etme ilişkisi içinde olan, öldürülmesi ceza gerektirmeyen Homo Sacer'ler haline gelebilir. Ancak, daha önce ifade edildiği ve çalışmanın odaklandığı vakaların da gösterdiği üzere, hukuk yine de bir mücadele alanı olarak varlığını sürdürmektedir.

BEYANLAR / DECLARATIONS***Çıkar Çatışması Beyanı***

Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Declaration of Conflict of Interest

The author has no conflicts of interest to declare.

Etik İlkeler Uyumluk Beyanı

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Bu çalışmanın verisi, yazarın 2015 yılında yazdığı yüksek lisans tezi projesi kapsamında toplanmıştır. Veri toplama sürecinde, yazarın kurumu yüksek lisans tez projelerinde etik kurul onayı zorunluluğu uygulamamaktaydı, bu nedenle bu çalışma için etik kurul onayı sunulmamıştır.

Declaration of Compliance with the Ethical Principles

In line with the “COPE-Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors” the following statements are included:

The data of this study was collected as part of master’s thesis project written by the author in 2015. During data collection time, the author’s institution did not enforce ethics committee approval for master thesis projects therefore, for this study no ethics committee approval was submitted.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (1998). *Homo sacer: Sovereign power and bare life*. Stanford University Press.
- Agamben, G. (2003a). *État d'exception*. Éditions du Seuil.
- Agamben, G. (2003b). What is a camp? İçinde N. Levi ve M. Rothberg (Ed.), *The Holocaust* (ss. 252–256). Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.1515/9781474470230-040>
- Agtaş, Ö. (2013, 3 Mart). Dava: Bir hukuk oyunu mu, bir güç darbesi mi? *BirGün Kitap*. <http://birgunkitap.blogspot.com/2013/03/dava-bir-hukuk-oyunu-mu-bir-guc-darbesi.html>
- Akbaş, K. (2015). *Hukukun büyübozumu*. NotaBene.
- Akman, Ş. T. (2012). Hukuk politika ilişkisi bakımından Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(4), 1271–1306. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001690
- Arıkan, E. (2020). Kelsen'in saf hukuk kuramı ve ötesi. *YÜHFD*, 17, 417–446.
- Aytemur Nüfusçu, G. (2013). Türkiye'de gençlik ceza adaleti: Gençlere rağmen gençler için. İçinde D. Lüküslü ve H. Yücel (Ed.), *Gençlik halleri: 2000'li yıllar Türkiye'sinde genç olmak* (1. baskı, ss. 154–176). Efil.
- BBC Türkçe. (2021, Mart 21). *İstanbul Sözleşmesi: Türkiye, Cumhurbaşkanlığı kararı ile anlaşmadan çekildi*. BBC Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56465013>
- Bourdieu, P. (1986). La force du droit: Éléments pour une sociologie du champ juridique. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 64(1), 3–19. <https://doi.org/10.3406/arss.1986.2332>
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. (1992). *Réponses: Pour une anthropologie réflexive*. Éditions du Seuil.
- Boutcher, S. (2013). Lawyering for social change: Pro bono publico, cause lawyering, and the social movement society. *Mobilization: An International Quarterly*, 18(2), 179–196. <https://doi.org/10.17813/mai.18.2.p8213u5715181441>
- Burstein, P. (1991). Legal mobilization as a social movement tactic: The struggle for equal employment opportunity. *American Journal of Sociology*, 96, 1201–1225.
- Cummings, S. L. (2017). Law and social movements: An interdisciplinary analysis. İçinde C. Roggeband ve B. Klandermans (Ed.), *Handbook of social movements across disciplines* (ss. 233–270). Springer International. https://doi.org/10.1007/978-3-319-57648-0_9
- Çalıcı, E. C. (2020). Habermas'ta hukukun meşruluğunun kaynağı olarak otonomi. *ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters*, 11, 153–184.

- Çelebi, A. (2001). Kuraldışı durumlarda karar vermek: Carl Schmitt ve Walter Benjamin üzerine bir inceleme. *DeFTER*, 42, 109–146.
- Della Porta, D., & Diani, M. (2006). *Social movements: An introduction* (2. baskı). Blackwell.
- Dworkin, R. (1986). *Law's empire*. Harvard University Press.
- Elliott, B. (2011). Community and resistance in Heidegger, Nancy and Agamben. *Philosophy & Social Criticism*, 37(3), 259–271. <https://doi.org/10.1177/0191453710389436>
- Elveriş, İ. (2016). Cause lawyering when it really matters: How Istanbul lawyers reacted to events in Gezi. *International Journal of the Legal Profession*, 23(2), 131–156. <https://doi.org/10.1080/09695958.2016.1176925>
- Elveriş, İ., Jahic, G., & Kalem, S. (2007). *Mahkemede tek başına: İstanbul mahkemeleri'nde müdafiliğin erişilebilirliği ve etkisi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Elveriş, İ., Jahic, G., & Kalem, S. (2009). *İstanbul Asliye Hukuk Mahkemelerinde yargılama süreci: Taraflar, davalar ve işleyiş*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Fritsvold, E. D. (2009). Under the law: Legal consciousness and radical environmental activism. *Law & Social Inquiry*, 34(4), 799–824. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.2009.01168.x>
- Galanter, M. (1974). Why the “haves” come out ahead: Speculations on the limits of legal change. *Law & Society Review*, 9(1), 95–160. <https://doi.org/10.2307/3053023>
- Giugni, M. (2009). Political opportunities: From Tilly to Tilly. *Swiss Political Science Review*, 15(2), 361–367. <https://doi.org/10.1002/j.1662-6370.2009.tb00136.x>
- Gökarıksel, S., & Türem, Z. U. (2019). The banality of exception? Law and politics in “post-coup” Turkey. *The South Atlantic Quarterly*, 118(1), 147–166. <https://doi.org/10.1215/00382876-7281684>
- Gönenç, D. (2022). Litigation as a strategy for environmental movements questioned: An examination of Bergama and Artvin-Cerattepe struggles. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 24(2), 303–322. <https://doi.org/10.1080/19448953.2021.2006004>
- Gramsci, A. (1992). *Selections from the prison notebooks* (Q. Hoare ve G. N. Smith, Çev.). Lawrence & Wishart.
- Grobelski, T. L. (2016). *Becoming a side: Legal mobilization and environmental protection in Poland* [Doktora Tezi, University of Washington]. <http://hdl.handle.net/1773/38149>
- Guibentif, P. (2010). *Foucault, Luhmann, Habermas, Bourdieu: Une génération repense le droit*. L.G.D.J.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. The MIT Press.

- Hajjar, L. (1997). Cause lawyering in transnational perspective: National conflict and human rights in Israel/Palestine. *Law & Society Review*, 31(3), 473–504. <https://doi.org/10.2307/3054043>
- Huizinga, J. (2013). *Homo ludens: Oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme* (I. Ergüden, Ed. & M. A. Kılıçbay, Çev., 4. baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Hunt, A. (1993). *Explorations in law and society: Towards a constitutive theory of law*. Routledge.
- İbikoğlu, A. (2010). Disciplinary evolution of Turkish prisons, 1980. İçinde A. Sarat (Ed.), *Studies in law, politics, and society* (ss. 67–94). Emerald Group Publishing Limited. [https://doi.org/10.1108/S1059-4337\(2010\)0000051006](https://doi.org/10.1108/S1059-4337(2010)0000051006)
- İnanıcı, H. (Ed.). (2011). *Parçalanmış adalet: Türkiye’de özel ceza yargısı*. İletişim Yayınları.
- İrtiş, V. (1996). Çocuk ceza adaletini çifte şiddet bağlamında düşünmek. *Cogito*, 63(6–7), 46–56.
- Jacquot, S., & Vitale, T. (2014). Law as weapon of the weak? A comparative analysis of legal mobilization by Roma and women’s groups at the European level. *Journal of European Public Policy*, 21(4), 587–604. <https://doi.org/10.1080/13501763.2014.887138>
- Jenkins, J. C. (1983). Resource mobilization theory and the study of social movements. *Annual Review of Sociology*, 9(1), 527–553. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.09.080183.002523>
- Kalem, S. (Ed.). (2009). *Adalet gözet: Yargı sistemi üzerine bir inceleme*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kars Kaynar, A. (2014). Carl Schmitt, yargı kararları ve anayasal devlette siyasi iktidarın sınırı. *Kampplatz*, 5, 45–50.
- Kelsen, H. (1960). What is the pure theory of law? *Tulane Law Review*, 34, 269–276.
- Koçacıoğlu, D. (2009). Bir İstanbul adliyesinde davranış kalıpları, anlamlandırma biçimleri ve eşitsizlik. İçinde K. M. Güney (Ed.), *Türkiye’de iktidarı yeniden düşünmek* (ss. 110–157). Varlık Yayınları.
- Kutlu, K. (2024). Jeotermal enerji santrallerine ilişkin çevre adaleti mücadelelerinde Aydın ili örneği: Hukukun imkânları ve sınırlılıkları. İçinde *Çevre adaletini hukuk yoluyla aramak: Direniş imkânları, sınırlar, yeni ufuklar* (ss. 108–129). <https://mekandaadalet.org/wp-content/uploads/2024/04/TR-Pages-1.pdf>
- Lemaitre, J., & Sandvik, K. B. (2015). Shifting frames, vanishing resources, and dangerous political opportunities: Legal mobilization among displaced women in Colombia. *Law & Society Review*, 49(1), 5–38. <https://doi.org/10.1111/lasr.12119>
- Lévy-Bruhl, H. (1961). *Sociologie du droit*. Presses Universitaires de France.
- McCann, M. (1994). *Rights at work: Pay equity reform and the politics of legal mobilization* (Reprint ed.). University of Chicago Press.

- McCann, M. (1998). How does law matter for social movements? İçinde B. G. Garth & A. Sarat (Ed.), *How does law matter?* (ss. 76-108). Northwestern University Press / American Bar Foundation.
- McCann, M. (2006). Law and social movements: Contemporary perspectives. *Annual Review of Law and Social Science*, 2(1), 17–38.
<https://doi.org/10.1146/annurev.lawsocsci.2.081805.105917>
- Milovanovic, D. (2003). *An introduction to the sociology of law* (3. baskı). Criminal Justice Press.
- Neier, A. (1988). *Only judgment: The limits of litigation in social change*. Wesleyan University Press.
- Özkan, Y. (2023). Money as justice: Work-related deaths, victim workers' families, and injustice in Turkey. *Law & Social Inquiry*, 48(1), 262–291.
<https://doi.org/10.1017/lsi.2022.13>
- Özlüer, F. (2022). *Çevrenin korunmasında idari yargının rolü* [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi].
- Öztan, G. G., & Bezci, E. B. (2015). Türkiye’de olağanüstü hal: Devlet aklı, askerler ve siviller. *Mülkiye Dergisi*, 39(1), 159–186.
- Pınar, F. (2016). Feminist lawyers in Istanbul: Re-thinking the boundaries between the legal and the non-legal [Yüksek lisans tezi, Koç Üniversitesi].
- Rosenberg, G. N. (1994). *The hollow hope: Can courts bring about social change?* (Reprint ed.). University of Chicago Press.
- Sarat, A., & Scheingold, S. A. (Eds.). (2010). *Cause lawyers and social movements*. Stanford Law and Politics.
- Schmitt, C. (1988). *Théologie politique*. Gallimard.
- Stone, M., Wall, I., & Douzinas, C. (Eds.). (2012). *New critical legal thinking: Law and the political* (1st paperback ed.). Routledge.
- Türem, Z. U. (2001). *Globalization of law and the legal profession in Turkey* [Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi].
- Uygur, G., & Özdemir, N. (Eds.). (2022). *Hukuk ve toplumsal cinsiyet çalışmaları* (3. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Ümit Atılğan, E. (2024). *Haksız tahrik: Bir erkeklik hakkı*. İletişim Yayınları.
- Üskül, Z. (2003). *Olağanüstü hal üzerine yazılar*. Büke Yayınları.
- Vanhala, L. (2012). Legal opportunity structures and the paradox of legal mobilization by the environmental movement in the UK. *Law & Society Review*, 46(3), 523–556.
<https://doi.org/10.1111/j.1540-5893.2012.00505.x>
- Vergès, J. (1988). *Savunma saldırıyor*. Metis Yayınları.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

BOARD GENDER DIVERSITY AND FIRM VALUE: DO WOMEN ON BOARDS
MAKE A DIFFERENCE?Yasemin ALTINYAY¹, Muzaffer AYDEMİR², Onur TUĞMAN³¹Altınbaş University, Institute of Graduate Education, Department of Business
Administration, İstanbul,
yaseminaltinyay@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-3084-0229²Altınbaş University, Faculty of Applied Sciences, Department of Management Information
Systems, İstanbul,
muzaffer.aydemir@altinbas.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8167-3159³Altınbaş University, Institute of Graduate Education, Department of Business
Administration, İstanbul,
onur@tugman.com.tr, ORCID ID:0000-0002-3630-5952

GELİŞ TARİHİ/RECEIVED DATE: 17.04.2025

KABUL TARİHİ/ACCEPTED DATE: 20.05.2025

Altinyay, Y., Aydemir, M., & Tuğman, O. (2025). Board gender diversity and firm value: do
women on boards make a difference? *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 137-167.

Board Gender Diversity and Firm Value: Do Women on Boards Make a Difference?

Abstract

Gender diversity at the board level plays a vital role in shaping strategic decisions and governance outcomes in global corporations. As one of the most visible and measurable dimensions of diversity, gender representation has attracted increasing academic and institutional interest in recent years. This study investigates the relationship between board-level gender diversity and financial performance among global firms, focusing specifically on the financial sector. The analysis draws on cross-sectional data from 326 international financial institutions included in the 2022 Forbes Global 2000 list. Employing both correlation and multiple regression analyses, the study explores how female board representation correlates with key financial indicators, such as Return on Equity (ROE), Return on Assets (ROA), and market value. The results suggest that greater female participation on boards is positively associated with higher ROE, while the effects on ROA and market value appear to be weaker. These findings offer empirical support for enhancing gender diversity in corporate governance frameworks.

Keywords: Gender diversity, Women on boards, Corporate governance, Firm performance, Upper Echelon Theory

Yönetim Kurulu Cinsiyet Çeşitliliği ve Firma Değeri: Yönetim Kurulundaki Kadınlar Fark Yaratır mı?

Öz

Yönetim kurulu düzeyinde cinsiyet çeşitliliği, küresel şirketlerin stratejik kararlarını ve yönetim sonuçlarını şekillendirmede hayati bir rol oynamaktadır. Çeşitliliğin en görünür ve ölçülebilir boyutlarından biri olan cinsiyet temsili, son yıllarda akademik ve kurumsal düzeyde artan bir ilgi görmektedir. Bu çalışma, küresel firmalar arasında yönetim kurulundaki cinsiyet çeşitliliği ile finansal performans arasındaki ilişkiyi incelemektedir ve özellikle finans sektörüne odaklanmaktadır. Analiz, 2022 Forbes Global 2000 listesinde yer alan 326 uluslararası finans kuruluşundan elde edilen kesitsel verilere dayanmaktadır. Korelasyon ve çoklu regresyon analizleri kullanılarak, kadın yönetim kurulu üyeliği ile özkaynak kârlılığı (ROE), varlık kârlılığı (ROA) ve piyasa değeri gibi temel finansal göstergeler arasındaki ilişki incelenmiştir. Bulgular, yönetim kurullarında kadın temsiliinin ROE üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu, ancak ROA ve piyasa değeri üzerindeki etkilerin daha zayıf olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, kurumsal yönetim yapılarında cinsiyet çeşitliliğinin artırılmasına yönelik ampirik kanıtlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet çeşitliliği, Yönetim kurulunda kadınlar, Kurumsal yönetim, Firma performansı, Üst Kademeler Teorisi

1. Introduction

There is a growing body of literature stating the importance of diverse teams, especially in the context of upper management. Team diversity enhances the decision-making process by bringing in varied perspectives. This, in turn, helps minimise groupthink. This assumption raises the question of whether gender diversity impacts corporate performance in various aspects of corporate governance.

In corporate organisations, the ‘management board’ (board of directors) is an important and critical decision-making authority that operates as the top-tier organ of an organisation. The management board assumes responsibilities that shape the strategic directions of the organisation. Given its relevance, board composition plays an important role in company performance. Accordingly, numerous research studies have examined this topic in context, especially board gender diversity.

Gender diversity is one of the important pillars in the environmental, social, and governance (ESG) framework. ESG has gained growing attention in academic research to explore its impact on corporate performance. Nguten & Rahman (2023) and Al-Shaeer & Zaman (2022) have found that corporate boards with gender-diverse compositions demonstrate better financial performance and ESG outcomes.

Corporate boards bring together top-ranking executives with various cognitive skills that shape the corporate decision-making process. Demographic characteristics determine cognitive skills. Pfeffer (1985) has found that individual board members influence the decision-making processes and corporate outcomes, and that eventually organisational demographics shape corporate governance. Therefore, each board member influences corporate strategy and outcomes.

Hambrick and Mason (1984) have contributed to the academic literature with their *Upper Echelon Theory*. This theory underlines top managers’ demographic and cognitive

characteristics, forming corporate strategies and performance. Gender diversity is a key demographic factor that is researched extensively and is becoming significantly relevant in corporate governance. Garcia-Sanchez et al. (2022) have explored that board diversity increases governance quality and enhances board independence. In line with the *Upper Echelons Theory*, this study investigates gender as a key demographic factor.

The diversity of group members is best measured using homogeneity or heterogeneity indices (Pfeffer, 1985). These measures enable analysis of the impact of individual members on organisational dimensions (Wiersema & Bantel, 1992). Homogeneous teams share similar characteristics, whereas heterogeneous teams exhibit diverse attributes. In the context of gender diversity, the term refers to *management boards* composed of both female and male members. Until the 1980s, all-male boards were the predominant structure in corporate governance. However, factors such as globalisation, the evolution of ESG principles, shifting social norms, feminist movements, and regulatory reforms have contributed to a gradual shift toward more gender-diverse boards. This shift is reinforcing a diverse board structure, especially in global companies.

This study aims to analyse whether female board representation affects company performance. This research intends to prove whether board diversity plays a role in a company's performance concerning profitability, efficient use of its assets, and market value. Global companies usually have stringent corporate governance practices and demonstrate transparent reporting of board structure in terms of gender. Hence, one of the main questions that this research will answer is whether board diversity enhances company performance in global financial companies. As proposed by Hambrick and Mason (1984) in their *Upper Echelon Theory*, demographic and cognitive traits shape organisational outcomes. Thus, this research aims to find evidence that women board members increase corporate performance.

Our research focuses on companies listed in the 2022 Forbes Global 2000 within the financial sector. The dataset includes extensive board composition and financial information from these companies for the year 2022. Gender heterogeneity and female board representation serve as the primary variables of interest in this analysis.

Even though the impact of board gender diversity is extensively researched, empirical evidence on its specific financial implications, particularly on the global financial sector, remains inconclusive. This study aims to address this by focusing on gender diversity among board members and its impact on firm performance.

Tajfel & Turner's (1979) *Social Identity Theory* says that the presence of diverse group identities, such as gender, enhances group dynamics by facilitating a broader exchange of perspectives, mitigating groupthink, and enabling more balanced decision-making. In line with this theoretical framework, this study aims to offer empirical evidence supporting the hypothesis that gender-diverse boards have a positive impact on firm performance.

A recent study by Zhang & Li (2024) also explores possible effects of board gender diversity and various dimensions of firm performance, including innovation outcomes. Their findings indicate that gender-diverse boards may stimulate innovation by encouraging more balanced and deliberate approaches to risk-taking.

This study differs from previous research as it has a global perspective on the corporate performance of the world's largest financial companies that are scattered around the globe. It does not focus on one country or region. This research aims to add value to the literature by providing evidence on the relationship between the board gender diversity of the world's largest companies and company performance.

In the subsequent sections, first, we present a summary of the literature review and our hypotheses. Further on, we explain concepts of the management board and the gender gap,

followed by our model and methodology. In section 4, results are presented. In the final sections, we provide points for discussion and our conclusions.

2. Literature Review and Hypotheses

This literature review synthesises ESG-related research to validate the assumptions supporting this study, particularly regarding gender-diversity, decision-making processes, and key performance indicators for gender-diversity in ESG. It further examines the global gender gap and its key dimensions, along with core characteristics of management boards and evolving corporate governance practices.

2.1. Environmental, Social and Governance Framework

In terms of ethical business conduct and sustainability, ESG is becoming significantly important. Sustainable resource use, carbon emissions, and policies governing climate change are among the environmental components. Human rights, diversity, labour rights, and corporate social responsibility form the factors in the social pillar in ESG. Lastly, board diversity, ethical practices, transparency, and anti-corruption efforts define the governance pillar of ESG.

We can derive that former organisational theories have paved the way for ESG formulation. Freeman's *Stakeholder Theory* (1984) asserts that corporations should look out for the interests of other stakeholders (employees, customers, suppliers, society, and the environment) as well as shareholders. According to this theory, long-term corporate success is possible not only by financial performance but also by balancing the expectations of stakeholders.

The *Legitimacy Theory* underlines the expectation that companies are not only profit-seeking but also comply with both societal and legal rules. Legitimacy is critical for a company to be accepted by society and to conduct its activities accordingly. The theory is based on the principle that organisations will select the most suitable managers for their upper echelon.

Researchers have noted that companies that do not conform to the concept of legitimacy may experience financial risk (Dowling & Pfeffer, 1975).

The main idea expressed by Jensen and Meckling in the *Agency Theory* is the idea of a conflict of interest between the managers (agency) and the shareholders. Accordingly, mechanisms are required to ensure that the interests of both sides coincide (Jensen & Meckling, 1976). The ESG connection of the theory is the necessity of independent boards and transparent reporting within the framework of ESG.

As a core corporate governance perspective, there is evidence that women on boards strengthen decision-making processes. Women exhibit behaviour that is congruent with ethical leadership. This, in turn, increases shareholder trust. Those firms that have gender-diverse boards are likely to have more sustainable strategies and improve financial outcomes (Burke & Collins, 2001; Terjesen et al., 2009).

In a study done by Deloitte in 2020, it was found that more than 90% of companies listed on the Standard & Poor's 500 Index (S&P 500) have ESG reporting of gender diversity, which results in increased transparency and better financial results. There is also a positive relationship between ESG disclosures and financial performance (Pulino et al., 2022). Adams & Funk, in a recent study in 2024, found out that companies that have two or more women on the board experience higher market value after employing ESG requirements, especially when women hold top or strategically important roles.

Corporate governance structures are evolving to integrate gender diversity and ethical decision-making. Shareholder confidence is reinforced by governance reforms that promote inclusive leadership and board independence (United Nations, 2015). They are also manifested in the United Nations Sustainable Development Goals.

2.2. Gender Gap and Gender Diversity

From a general perspective, a gender gap refers to inequalities in opportunities, status, and access to resources between men and women. The World Economic Forum (WEF) has disclosed that the gender gap is apparent in economic participation, pay disparities, leadership opportunities, and career advancement. Even though females represent 50% of the world population, women are still underrepresented in the workforce, especially in executive leadership roles.

The International Labour Organisation (2023) has revealed that women earn, on average, 15–20% less than men for equivalent roles. This wage gap is a result of many factors, like unconscious biases, barriers to leadership positions, and caregiving responsibilities. Furthermore, women are explicitly underrepresented in STEM fields and executive leadership (OECD, 2022).

The WEF Global Gender Gap Report provides an annual assessment of gender disparities across 146 countries, focusing on four key areas. Gender gap scores in 2022 in these four key areas are presented below.

1. Economic participation and opportunity: 60,3%
2. Educational attainment: 94,4%
3. Health and survival: 95,8%
4. Political empowerment: 22%

As a forward-looking prognostication, achieving full gender equality in economic participation and political empowerment would take approximately 150 years. These findings emphasise the urgent need for stronger regulations, policy interventions, and diversity initiatives at both societal and organisational levels to accelerate progress toward gender equality.

The representation of female board members is a critical component of the ESG framework. It is observed that the percentage of women in leadership positions has moved up from 30% in

2016 to 36.9% in 2022 (WEF, 2022). Although this demonstrates a steady upward trend, the progress remains slow. Moreover, gender disparities vary significantly across industries. Women have the lowest representation in the infrastructure sector and the highest representation in non-governmental and membership organisations (WEF, 2022).

Globally, equal pay initiatives, corporate diversity programs, and political reforms are being adopted to promote gender equality. Additionally, an increasing number of companies are publishing gender equality indicators in financial reports as part of their ESG strategies. While these are encouraging developments, progress is still slow, highlighting the urgent need for long-term and sustainable transformations that ensure gender equality across all dimensions.

2.2.1. Key Performance Indicators for Gender Diversity in ESG

Gender diversity and inclusion efforts are measured using objective performance criteria, which provide insights into progress toward gender equality. The Diversity, Equity, and Inclusion (DEI) scores assess the level of diversity, equality, and participation across different levels of the organisation. The key pillars of DEI are described below.

- *Diversity*: Women's representation in the workforce, board, executive management, hiring practices, and promotion policies.
- *Equality*: Pay equity, access to promotion opportunities, benefits, and workplace accessibility.
- *Inclusiveness*: Inclusive corporate culture, anti-discrimination policies, prevention of sexual harassment, women's networks, and leadership training programs.

Although DEI scores represent a positive step in measuring corporate gender equality, they are not yet fully integrated into key performance indicators as a metric. To enhance the effectiveness of DEI in governance, stronger policies, increased awareness, and better integration into ESG reporting are necessary.

2.3. Management Board

The Management Board (MB) is the highest-ranking decision-making body within an organisation, responsible for strategic planning, risk management, oversight of top management, and stakeholder engagement. The MB must maintain independence and objectivity in decision-making, ensuring transparency and corporate accountability, which will in turn minimise conflicts of interest between shareholders and executives.

The corporate bankruptcies of the 1970s in the United States highlighted the critical need for independent monitoring mechanisms in corporate governance. In response, the Securities and Exchange Commission (SEC) mandated in 1978 that each New York Stock Exchange (NYSE) listed company establish audit committees composed entirely of independent directors (SEC, 1978). This regulatory reform played a pivotal role in restoring investor confidence and reinforcing governance structures. Although widely accepted, scholars argue that further refinements in governance regulations remain necessary to enhance oversight effectiveness (Baysinger & Butler, 1985).

To ensure long-term corporate stability and regulatory compliance, MBs typically establish independent board committees dedicated to specialised oversight functions. Among the most common committees are the audit, remuneration and compensation, risk management, and ESG committees. Each of these committees serves to strengthen corporate governance by promoting financial integrity, risk mitigation, and sustainable business practices (OECD, 2023).

European countries have pioneered gender quotas to support women in board diversity. For example, Norway is the first country in Europe to enact such a regulation in 2003, enforcing 40% women's representation on corporate boards (Pande & Ford, 2012). Later in 2007, Spain adopted a similar practice. The Netherlands, Iceland, and France followed suit in 2010. This is a manifestation of studies finding that gender-diverse boards have an enhanced decision-making process and better company performance (Adams & Ferreira, 2009; Terjesen et al.,

2009). Mandatory gender quota practices in Europe reveal that women on corporate boards have a positive relationship with corporate performance only if female board members are assigned to their positions through sound governance and not through voluntary or symbolic gestures.

As corporate governance frameworks continue to evolve, maintaining board independence, gender diversity, and regulatory oversight remains crucial for enhancing transparency, strengthening investor confidence, and ensuring long-term corporate success (OECD, 2023).

2.4. Hypotheses

We targeted testing board diversity and its relation to corporate performance. Gender is a key factor in defining diverse teams (Hambrick & Mason, 1985). Female board members strengthen decision-making processes, which in turn contribute to higher corporate performance. Those firms that have gender-diverse boards are likely to have more sustainable strategies and improve financial outcomes (Burke & Collins, 2001; Terjesen et al., 2009). Accordingly, this study proposes three hypotheses that are in line with the aforementioned.

H1: The presence of women on the board positively impacts company performance, measured by return on equity (ROE).

H2: The presence of women on the board positively impacts company performance, measured by return on assets (ROA).

H3: The presence of women on the board positively impacts the company market value.

3. Methodology

3.1. Sample

This study examines global companies listed in the Forbes Global 2000 ranking to conduct a comprehensive analysis. Since 2003, Forbes Global 2000 has annually ranked the world's largest publicly traded companies based on four key financial indicators: sales, profits, assets,

and market value. The overall ranking is determined by a composite score derived from these metrics (Forbes, 2022).

The sample includes banks, investment firms, asset management companies, private equity firms, wealth management firms, and securities firms. From the 2000 companies listed in the Forbes Global 2000, a total of 326 companies were selected for analysis. Since the Forbes Global 2000 exclusively comprises publicly traded companies, financial reporting standards are stringent, ensuring the reliability and consistency of the collected data. Most of the financial and corporate governance data for this study were sourced from annual reports.

While some studies utilise multi-year datasets, others rely on single-year data. Notably, Ping (2007) and Richard & Shelor (2002) have conducted analyses based on data from a single year. In line with these studies, this research employs data from 2022 to maintain comparability and consistency across firms.

3.2. Dependent Variables

Auden (2006) argues that accounting-based ratios assess a company's past performance, whereas market-based ratios offer insights into its future performance. Accounting-based ratios are derived from balance sheets and income statements, reflecting historical financial performance. In contrast, market-based ratios incorporate data from income statements, stock dividends, and price fluctuations, providing a forward-looking evaluation of a company's financial outlook. Both approaches are widely used in financial analysis. This study employs a mixed-model approach, integrating indicators based on accounting and market, ensuring a comprehensive assessment of company performance.

This study employs Return on Assets (ROA) as a financial ratio to measure company performance. ROA measures income relative to total assets, reflecting the efficiency the firm utilises firm resources to generate profits (calculated by net income over total assets).

Additionally, Return on Equity (ROE) is used as another accounting-based ratio to evaluate financial performance (calculated by net income over total equity), providing insights into how effectively a company generates income from its equity base (Jones et al., 2000).

Beyond traditional accounting-based metrics, this study integrates market value as a forward-looking indicator of firm performance. Market value, commonly referred to as market capitalisation (the total number of outstanding shares multiplied by share price). Given that this research focuses on publicly listed global firms, all financial data were available in official annual reports. In addition, 2022 market value figures were obtained from the StockAnalysis.com database.

3.3. Independent Variables

Amongst the key metrics assessing board gender diversity, the number of women board members and the total number of directors have been employed in our research. Gender heterogeneity is also considered. The percentage of women board members relative to total board size is another important factor that is considered.

To measure board gender heterogeneity, we used Blau's Index (BI). BI is calculated as $BI = 1 - \sum P_i^2$. P_i represents the ratio of each gender within the respective board.

A BI value near 0 indicates a completely homogeneous board composition in terms of gender, whereas a value close to 1 signifies high gender heterogeneity, reflecting a more diverse board structure.

3.4. Control Variables

Two control variables are, respectively, 'employee headcount' and 'company age'. Employee headcount is widely recognised in academic research. Often, firm size is proxied by employee headcount, which has significant implications for efficiency, innovation capacity, financial

stability, and competitive strength. Larger firms benefit from economies of scale, enabling them to employ specialised experts and optimise resource allocation, thus enhancing innovation and operational efficiency (Penrose, 1959). As workforce specialisation increases, so does productivity, leading to improved organisational performance. Additionally, larger firms tend to exhibit greater financial stability due to diversified revenue streams and resource buffers, reducing their vulnerability to economic fluctuations (Chandler, 1990).

Human capital represents a strategic resource. It enhances a firm's capability to remain competitive. A larger workforce fosters innovation by incorporating diverse cognitive abilities and creative problem-solving skills, a concept well-established in absorptive capacity theory (Cohen & Levinthal, 1990). Consequently, larger firms are often better positioned to set industry standards, expand market share, and sustain long-term growth. Employee headcount is often employed within academic research, as it is a significant determinant of firm size (Carpenter & Fredrickson, 2001). Larger companies have the advantage of economies of scale, which in turn influence financial results. Altogether, this makes employee headcount an important factor in corporate performance analysis. However, firm size also shapes corporate culture and employee engagement in distinct ways. While smaller firms tend to be more agile, fostering close interpersonal relationships and swift decision-making, larger firms offer structured career development opportunities but may struggle with bureaucratic inefficiencies and organisational inertia, which can hinder adaptability (Sanders & Carpenter, 1998).

Years in business since establishment is another important indicator. This serves as a proxy for organisational learning and institutional know-how. Firm age is discussed as both a strategic indicator and a determinant of strategic orientation, endurance, and effective corporate governance (Hannan & Freeman, 1984). Younger firms often enjoy greater flexibility, innovation, and responsiveness to market dynamics because they are open to trying and experimenting with breakthrough technologies, as well as agile business models (Thornhill &

Amit, 2003). Older companies have the advantage of established corporate governance structures and operational stability. These help form better financial performance (Coad et al., 2018). Rajan & Zingales (1998) state that younger firms might face some challenges like scarcity of resources and volatility, even though they enjoy risk-taking and rapid innovation. On the other side, older firms have more freedom in terms of resources, and they enjoy accumulated know-how. The downside that older companies face is organisational inertia and corporate inefficiencies (Hall, 1987). Accordingly, Coad et al. (2018) suggest that a well-balanced set of these traits is necessary. Loderer & Waelchli (2010) employed company age as a control variable. This is due to its implications on corporate governance and organisational know-how. Long-term growth and corporate endurance are indicators of company age, influencing financial outcomes.

3.5. Analysis

We first conducted a correlation analysis using Pearson's r to test out our hypotheses and derive the strength and direction of the variables. It allowed us to identify potential statistical associations and determine the significance of these relationships.

After the correlation analysis, we performed a multiple regression analysis. This was done to examine how gender diversity, board size, and other firm characteristics influence company performance. We examined the impact of the number of female board members, board gender heterogeneity, and board size on key financial performance indicators of ROE, ROA, and market value. The regression model is formulated below.

$$Y=\beta_0+\beta_1X_1+\beta_2X_2+\beta_3X_3+...+\beta_nX_n+\epsilon$$

Y= ROE, ROA, Tobin's Q

β_0 = Coefficient

β_1 = Coefficient

β_2 = Coefficient

β_3 = Coefficient

β_n = Coefficient

X1= Gender diversity (heterogeneity)

X2= Number of women on the board

X3= Size of the board

X4= Proportion of female board members within the board

X5= Staff number

X6= Company age

ϵ = Error

By incorporating firm size (proxied by employee headcount) and company age as control variables, we targeted offsetting the potential confounding factors that may influence financial performance. This regression framework allowed us to assess whether gender diversity at the board level has a statistically significant impact on company performance while controlling for firm-specific characteristics.

4. Results

As summarised in the descriptive statistics presented in Table 1, a total of 326 companies were analysed. ROA ranged from -6.08% to 18.11%, with a mean of 1.29%, indicating a moderate level of return consistent with industry expectations for the financial sector. ROE averaged

11.01%, reflecting strong profitability overall. Notably, M&G plc recorded an ROE of -42.56% in 2022, which appears to be an anomaly specific to that year. All financial figures were converted to U.S. dollars using average exchange rates for 2022.

The mean market value of the analysed firms was \$22.9 billion. However, this figure was significantly skewed due to the presence of large financial institutions such as JPMorgan Chase, which had a market value of \$393.48 billion; this outlier substantially raised the overall mean. Regarding board composition, the average number of female board members in our dataset was 2.63, while the average board size was 11.32 members. The average percentage of female board members relative to total board size was 22.83%, indicating that, despite growing awareness of gender diversity, women remain underrepresented on corporate boards. Board gender heterogeneity, calculated using Blau's Index, yields an average score of 0.31 that suggests moderate gender diversity at the board level. Although many firms have taken steps to improve representation, 32 companies in the sample still had no female board members in 2022. The number of employees varies significantly, ranging from 15 to 427,590 employees, with the latter corresponding to the Industrial and Commercial Bank of China (ICBC). The highest employee counts were observed among Chinese financial corporations, highlighting the scale of these institutions and the region's large population.

Finally, the average company age was 82.45 years, indicating that many firms in the sample are well established. European companies exhibited the highest average age at 116.19 years, followed by North American firms with an average of 113.76 years. These findings suggest that financial firms in these regions have a long history and well-developed corporate governance structures.

Table 1

Descriptive statistics of key variables (N = 326)

Variable	Min	Max	M	SD
ROA	-6.08	18.11	1.29	2.19
ROE	-42.56	92.57	11.01	10.58
Market Value (in bn USD)	0.05	393.48	22.90	40.85
Female Board Member (#)	0.00	8.00	2.63	1.79
Board Size	3.00	21.00	11.32	3.07
Board Gender Heterogeneity	0.00	0.50	0.31	0.15
Woman Board Percentage	0.00	0.60	0.23	0.14
Number of Employees	15.00	427,590.00	29,373.49	53,220.55
Company Age (years)	6.00	332.00	82.45	60.73

Note. M=Mean, SD=Standard Deviation. Market Value is expressed in billion USD. Values are rounded to two decimal places.

The correlation analysis results indicate several statistically significant relationships among board heterogeneity, company characteristics, and financial performance. The number of female board members is positively and significantly correlated with market value ($r = .242, p < .001$). Board gender heterogeneity shows a significant positive correlation with market value ($r = .175, p = .002$). Similarly, the percentage of women on the board demonstrates a significant positive correlation with market value ($r = .167, p = .002$). These findings suggest that companies with more gender-diverse boards tend to have higher market valuations. Employee headcount is strongly and positively correlated with market value ($r = .739, p < .001$), reinforcing the idea that larger firms tend to be more highly valued. Additionally, company age shows a moderate positive correlation with market value ($r = .202, p < .001$), indicating that older, more established companies generally achieve higher valuations.

In terms of financial performance, ROE is negatively correlated with board size ($r = -.110, p = .047$), suggesting that larger boards may be less efficient in generating returns on equity. However, none of the board gender diversity measures (number of women, Blau's Index, or

women on board percentage) showed significant correlations with ROE or ROA, indicating no clear linear relationship between board gender diversity and accounting-based profitability.

As expected, strong and statistically significant intercorrelations exist among the board gender diversity variables. The number of female board members is highly correlated with board gender heterogeneity ($r = .854, p < .001$) and with the percentage of women on the board ($r = .891, p < .001$), confirming consistency across different diversity indicators. Finally, company age is significantly and positively correlated with the number of women on the board ($r = .304, p < .001$), gender heterogeneity ($r = .257, p < .001$), and women percentage ($r = .293, p < .001$), suggesting that older firms are more likely to include women on their boards, potentially reflecting evolving governance practices over time.

These findings reinforce the relevance of board diversity and firm characteristics in shaping company valuation, while also highlighting the need for further investigation into the mechanisms linking gender composition to financial performance.

Table 2

Correlation analysis (N = 326)

	ROE	ROA	Market Value	Women Board Members	Board Size	Board Gender Heterogeneity	Women Percentage	Nr. Of Comp. Empl. Age
ROE	1							
ROA	.458**	1						
Market Value	.058	.057	1					
Women Board Members				1				
Board Size	-.041	-.019	.242**		1			
Board Gender Heterogeneity	-.110*	-.070	.197**	.479**		1		
Women Percentage	-.043	.017	.175**	.854**	.148**		1	
Number of Employees	-.044	-.002	.167**	.891**	.107	.941**		1
Company Age	.023	-.050	.739**	.152**	.163**	.086	.086	1
	-.032	-.103	.202**	.304**	.073	.257**	.293**	.221**

Note. Values represent Pearson's *r* coefficients. *P* < .05 is indicated by *; *p* < .01 is indicated by **. All tests were two-tailed.

This study employed multiple regression analysis to evaluate the proposed hypotheses, examining the effects of female board representation and various firm-level characteristics on company financial performance. Standardised beta (β) coefficients were used to interpret the direction and magnitude of the relationships between independent and dependent variables, whereas p-values were utilised to assess their statistical significance. The coefficient of determination (R^2) reflects the proportion of variance in the outcome variables accounted for by the model.

Table 3

Multiple regression analysis predicting ROE from board and company characteristics

Predictor	B	SE	β	t	p	95% CI [LL, UL]
Constant	25.820	4.130	—	6.250	<.001	[17.69, 33.95]
Women on Board	4.090	1.360	0.693	3.010	0.003	[1.41, 6.77]
Board Size	-1.320	0.360	-0.382	-3.620	<.001	[-2.03, -0.60]
Board Gender Heterogeneity	2.600	11.900	0.036	0.220	0.827	[-20.81, 26.02]
Women Board Percentage	-48.670	19.670	-0.645	-2.480	0.014	[-87.36, -9.98]
Number of Employees	0.000	0.000	0.043	0.750	0.454	[0.000, 0.000]
Company Age	-0.008	0.010	-0.045	-0.760	0.446	[-0.028, 0.012]

Note. CI = Confidence Interval; SE = Standard Error; B = Unstandardized coefficient; β = Standardized beta coefficient; R^2 = .043; Adjusted R^2 = .025; Std. Error of the Estimate = 10.44.

Table 4

Multiple regression analysis predicting ROA from board and company characteristics

Predictor	B	SE	β	t	p	95% CI [LL, UL]
Constant	2.595	0.863	—	3.007	0.003	[0.898, 4.293]
Women on Board	0.307	0.284	0.251	1.078	0.282	[-0.253, 0.866]
Board Size	-0.120	0.076	-0.169	-1.582	0.115	[-0.269, 0.029]
Board Gender Heterogeneity	2.494	2.485	0.169	1.004	0.316	[-2.395, 7.382]
Women Board Percentage	-5.210	4.106	-0.334	-1.269	0.205	[-13.289, 2.869]
Number of Employees	-0.000	0.000	-0.022	-0.391	0.696	[0.000, 0.000]
Company Age	-0.004	0.002	-0.108	-1.804	0.072	[-0.008, 0.000]

Note. CI = Confidence Interval; SE = Standard Error; B = Unstandardized coefficient; β = Standardized beta coefficient; R^2 = .022; Adjusted R^2 = .004; Std. Error of the Estimate = 2.18.

Table 5

Multiple regression analysis predicting market value from board and company characteristics

Predictor	B	SE	β	t	p	95% CI [LL, UL]
Constant	-0.302	10.754	—	-0.028	0.978	[-21.461, 20.856]
Women on Board	4.934	3.545	0.216	1.392	0.165	[-2.040, 11.908]
Board Size	-0.257	0.946	-0.019	-0.271	0.786	[-2.118, 1.604]
Board Gender Heterogeneity	27.242	30.965	0.099	0.880	0.38	[-33.680, 88.164]
Women Board Percentage	-52.489	51.171	-0.180	-1.026	0.306	[-153.165, 48.186]
Number of Employees	0.001	0.000	0.715	18.662	0.0	[0.000, 0.001]
Company Age	0.005	0.027	0.007	0.189	0.851	[-0.048, 0.058]

Note. CI = Confidence Interval; SE = Standard Error; B = Unstandardized coefficient; β = Standardized beta coefficient; $R^2 = .566$; Adjusted $R^2 = .557$; Std. Error of the Estimate = 27.18.

4.1. Impact on ROE

The regression model for ROE yielded an R^2 of 0.043, indicating that 4.3% of the variance in return on equity is explained by the independent variables. Among these, the number of women board members emerged as a significant and positive predictor ($\beta = 0.693, p = .003$), suggesting that greater women board member representation on the board contributes positively to profitability. In contrast, board size showed a significant negative effect on ROE ($\beta = -0.382, p < .001$), indicating that larger boards may be associated with reduced financial efficiency. Interestingly, the percentage of women on the board exhibited a strong negative relationship with ROE ($\beta = -0.645, p = .014$), suggesting that while the presence of women is beneficial, higher proportional representation may interact differently with firm performance. Our hypothesis, H1: The presence of women on the board positively impacts company performance, measured by return on equity (ROE), has been partially supported. Other variables, including gender heterogeneity, employee number, and company age, did not show statistically significant effects on ROE.

4.2. Impact on ROA

The R^2 value was 0.022, indicating a weak model fit. None of the variables were statistically significant at the 5% level. Although the number of women board members ($\beta = 0.251, p = .282$) and gender heterogeneity ($\beta = 0.169, p = .316$) were positively associated with return on assets, these relationships were not significant. The percentage of women on boards ($\beta = -0.334, p = .205$) and board size ($\beta = -0.169, p = .115$) showed negative associations; however, this is not significant. Company age had a marginally significant negative effect on ROA ($\beta = -0.108, p = .072$), which may indicate that older firms tend to exhibit slightly lower operational efficiency. Our hypothesis, H2: The presence of women on the board positively impacts company performance, measured by return on assets (ROA), is not supported.

4.3. Impact on Market Value

The model predicting market value produced an R^2 of 0.566, indicating a strong fit, with 56.6% of the variance in market capitalisation explained by the independent variables. The number of employees was the most influential and statistically significant predictor ($\beta = 0.715, p < .001$), implying that larger firms tend to have higher market valuations. While the number of women board members ($\beta = 0.216, p = .165$) showed a positive effect on market value, it was not statistically significant in this model. Similarly, the percentage of women on boards ($\beta = -0.180, p = .306$), board gender heterogeneity ($\beta = 0.099, p = .38$), and board size ($\beta = -0.019, p = .786$) did not have significant effects on market value. Company age was also found to be unrelated to firm valuation ($\beta = 0.007, p = .851$). Our hypothesis, H3: The presence of women on the board positively impacts company market value, has not been supported with these findings. Overall, the regression findings demonstrate that gender diversity on boards positively influences ROE when measured in terms of the number of female board members, while its

effects on ROA and market value are not significant. The negative relationship between board size and ROE supports the view that smaller boards may enhance decision-making efficiency. Furthermore, firm size, as captured by the number of employees, remains a critical determinant of market valuation. These insights contribute to the ongoing discussion on how board composition affects financial outcomes, emphasising the importance of considering both quantitative and qualitative aspects of diversity. Additionally, the models for ROE and ROA show low explanatory power ($R^2 = 0.043$ and 0.022 , respectively), indicating that other unobserved firm- or board-level variables may influence accounting-based performance more strongly than gender diversity.

5. Discussion

The findings of this study indicate that women on corporate boards have a strong and statistically positive impact on ROE. On the contrary, a higher percentage of female representation on boards diminishes ROE. These contrary findings reveal that if women do not hold powerful roles with meaningful participation in corporate decisions, proportional representation might not be adequate. This can be an example of tokenism, pointing to the symbolic appointment of female board members to meet formal diversity requirements. In this case, women are not given real authority; they do not participate in key committees, meaning that they do not take part in influential decisions of a company. Such appointments make the role of a female board member symbolic, which does not bring the benefits of gender diversity. Therefore, meaningful inclusion is needed. This underlines the fact that meaningful participation is more beneficial than numerical representation to benefit from diverse cognitive skills.

The Blau index was not a statistically significant determinant of company performance. This outcome supports the view that the strategic positioning and influence of individual female directors may matter more than aggregate diversity indices. While this diverges from earlier

studies suggesting a strong link between heterogeneity and performance, it aligns with more recent research that questions the effectiveness of abstract diversity measures in the absence of meaningful engagement.

Additionally, board size negatively affected ROE, suggesting that larger boards may hinder agility and decision-making efficiency. This is consistent with the literature on governance effectiveness, which highlights the drawbacks of overly large or fragmented boards. Importantly, our finding that gender diversity has a limited impact on ROA echoes results from Adams & Funk (2024), who found stronger effects of gender diversity on market valuation than on accounting-based indicators.

Firm size, as proxied by the number of employees, positively influenced market value, likely reflecting economies of scale and resource advantages. Company age showed a positive but inconsistent effect across models. The varying influence of gender diversity metrics, with the number of women showing a positive effect and the percentage showing a negative one, highlights the need to distinguish between absolute and relative representation. This nuance reinforces the Upper Echelon Theory (Hambrick & Mason, 1984), which posits that executives' demographic and cognitive traits shape organisational outcomes, but only when they influence within the firm's power structure.

From a practical perspective, the findings of this study suggest that to fully leverage gender diversity, it is crucial that women are assigned to board committees that contribute to influential and high-impact decisions. This would hinder tokenism and facilitate the effective use of the diverse cognitive skills of the board.

The limitation of this research is the fact that it is based on the data set from the year 2022. Future research that utilises multi-year datasets could neutralise year-specific effects and ensure the reflection of time series dynamics. Additionally, the inclusion of other sectors could reinforce broader implications and more universal findings.

6. Conclusion

The findings outlined above align with and extend current research. Kobayashi and Yamamoto (2024) found a negative relationship between board gender diversity and firm performance in Japan, particularly in smaller firms and regulated industries. Their study, like ours, suggests that the benefits of diversity are context-dependent and that cultural and institutional factors must be considered. Furthermore, Le et al. (2024) emphasise that female board presence improves performance only when women hold executive roles or bring relevant expertise, underscoring the importance of strategic capacity over headcount.

From a practical perspective, these findings underscore the need for policies that promote both representation and participation. Global companies that aspire to strengthen their ESG framework and improve financial performance should embrace gender diversity as a structural governance priority, not only a compliance bureaucracy. Bel-Oms et al. (2024) found that company performance improves if gender diversity is exercised amongst other components of corporate governance. This reveals the inclination of an organisation's commitment to gender diversity.

This research employed cross-sectional data belonging to the year 2022. Longitudinal or panel data could help incorporate the changes over time into the variables of the research. We also think that incorporating Hofstede's cultural dimensions or the World Bank's equality indices could help explain the differences between the geographic regions.

The findings of this research provide theoretical and practical evidence. Board gender diversity should not be treated as a compliance requirement. Board gender diversity can enhance corporate governance and company performance, especially when female board members are assigned to influential and decision-making roles. The results support Upper Echelon Theory with empirical evidence. These insights contribute to the ongoing discussion on how board

composition affects financial outcomes, emphasising the importance of considering both quantitative and qualitative aspects of diversity. This research paves the way for future studies discovering the relationship between board diversity, company performance, and corporate strategy.

BEYANLAR / DECLARATIONS***Etik İlkeler Uyumluk Beyanı***

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Bu çalışmanın yazarları bu çalışma için Etik Kurul onayı gerekmediğini beyan etmiştir.

Declaration of Compliance with the Ethical Principles

In line with the “COPE-Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors” the following statements are included:

The authors of this study declared that the Ethics Committee approval is not required for this study.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışmaları olmadığını beyan ederler.

Declaration of Conflict of Interest

The authors declare that they have no conflicts of interest.

Katkı Oranı Beyanı

1. yazar çalışmaya %75, 2. yazar çalışmaya %15 ve 3. yazar çalışmaya %10 oranında katkı vermiştir.

Declaration of Contribution

Author 1 contributed 75% to the study, Author 2 contributed 15% to the study, and Author 3 contributed 10% to the study.

REFERENCES

- Adams, R. B., & Funk, P. (2024). Gender, boards, and firm value: U.S. evidence post-ESG reporting expansion. *Journal of Financial Economics*, 155(1), 123–145.
- Al-Shaer, H., & Zaman, M. (2022). Board gender diversity and ESG performance: The mediating role of CSR reporting. *Journal of Business Ethics*, 180(3), 823–843.
- Auden, W. (2006). *Top management team and performance*. Book Surge LLC.
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120.
- Baysinger, B. D., & Butler, H. N. (1985). Corporate governance and the board of directors: Performance effects of changes in board composition. *Journal of Law, Economics, & Organization*, 1(1), 101–124.
- Bel-Oms, I., Grau-Grau, A. J., & Núñez, J. (2024). The impact of board gender diversity commitment on firm performance. *Business Strategy & Development*, 7(4), e70040.
- Carpenter, M. A., & Fredrickson, J. W. (2001). Top management teams, global strategic posture, and the moderating role of uncertainty. *Academy of Management Journal*, 44(3), 533–545.
- Chandler, A. D. (1990). *Scale and scope: The dynamics of industrial capitalism*. Harvard University Press.
- Coad, A., Holm, J. R., Krafft, J., & Quatraro, F. (2018). Firm age and performance. *Journal of Evolutionary Economics*, 28(1), 1–11.
- Coad, A., Segarra, A., & Teruel, M. (2018). Innovation and firm growth: Does firm age play a role? *Research Policy*, 45(2), 387–400.
- Cohen, W. M., & Levinthal, D. A. (1990). Absorptive capacity: A new perspective on learning and innovation. *Administrative Science Quarterly*, 35(1), 128–152.
- Deloitte. (2020). *Globally consistent ESG reporting*.
<https://www.deloitte.com/global/en/about/people/social-responsibility/globally-consistent-esg-reporting.html>
- Dowling, J., & Pfeffer, J. (1975). Organizational legitimacy: Social values and organizational behavior. *Pacific Sociological Review*, 18(1), 122–136.
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Pitman Publishing.
- García-Sánchez, I.-M., Martínez-Ferrero, J., & García-Benau, M. A. (2022). Do diverse boards improve corporate governance quality? The moderating role of board independence. *Corporate Governance: An International Review*, 30(1), 18–36.
- García-Sánchez, I. M., Hussain, N., & Martínez-Ferrero, J. (2023). Does female representation on boards improve firm performance in the EU? Evidence from mandatory gender quota

- laws. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 30(2), 689–705.
- Hall, B. H. (1987). The relationship between firm size and firm growth in the U.S. manufacturing sector. *Journal of Industrial Economics*, 35(4), 583–606.
- Hambrick, D. C., & Mason, P. A. (1984). Upper echelons: The organization as a reflection of its top managers. *Academy of Management Review*, 9(2), 193–206.
- Hannan, M. T., & Freeman, J. (1984). Structural inertia and organizational change. *American Sociological Review*, 49(2), 149–164.
- International Labour Organization. (2023). *The gender pay gap: Facts, causes, and policies*. https://www.ilo.org/global/publications/WCMS_100270/lang--en/index.htm
- Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs, and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305–360.
- Jones, H. K., Werner, L. M., Terrell, P. K., & Terrell, L. R. (2000). *Introduction to financial accounting*. Prentice Hall.
- Kobayashi, H., & Yamamoto, K. (2024). Board gender diversity and firm performance: Recent evidence from Japan. *Journal of Risk and Financial Management*, 17(1), 20.
- Le, T. D. H., Nguyen, V. K., & Tran, Q. T. (2024). Board gender diversity and firm performance: The role of female directors' attributes in an emerging economy. *International Journal of Finance & Economics*. <https://doi.org/10.1002/ijfe.3107>
- Loderer, C., & Waelchli, U. (2010). Firm age and performance. *Financial Management*, 39(2), 1115–1140.
- Nguyen, T., & Rahman, A. (2023). Board gender diversity and firm performance: Evidence from global banks. *International Review of Financial Analysis*, 86, 102617.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). *G20/OECD principles of corporate governance 2023*.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2022). *Bridging the gender divide: Inclusive growth policies*. <https://www.oecd.org/gender>
- Pande, R., & Ford, D. (2012). *Gender quotas and female leadership*. World Bank.
- Penrose, E. (1959). *The theory of the growth of the firm*. Oxford University Press.
- Pfeffer, J. (1985). Organizational demography: Implications for management. *California Management Review*, 28(1), 67–81.
- Ping, Z. (2007). Top management team heterogeneity and firm performance: Empirical research on Chinese listed companies. *Management Review*, 18(5), 54–60.
- Pulino, S. C., Ciaburri, M., Magnanelli, B. S., & Nasta, L. (2022). Does ESG disclosure influence firm performance? *Sustainability*, 14(13), 7595.

- Rajan, R. G., & Zingales, L. (1998). Financial dependence and growth. *American Economic Review*, 88(3), 559–586.
- Richard, O. C., & Shelor, R. M. (2002). Linking top management team age heterogeneity to firm performance: Juxtaposing two mid-range theories. *The International Journal of Human Resource Management*, 13(6), 958–974.
- Sanders, W. G., & Carpenter, M. A. (1998). Internationalization and firm governance: The roles of CEO compensation, top team composition, and board structure. *Academy of Management Journal*, 41(2), 158–178.
- Securities and Exchange Commission. (1978). *Commission approves NYSE rule to require independent audit committees*. SEC Release 1978_0309.
- Terjesen, S., Sealy, R., & Singh, V. (2009). Women directors on corporate boards: A review and research agenda. *Corporate Governance: An International Review*, 17(3), 320–337.
- Thornhill, S., & Amit, R. (2003). Learning about failure: Bankruptcy, firm age, and the resource-based view. *Organization Science*, 14(5), 497–509.
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- Wiersema, M. F., & Bantel, K. A. (1992). Top management team demography and corporate strategic change. *Academy of Management Journal*, 35(1), 91–121.
- World Economic Forum. (2022). *Global gender gap report 2022*. <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2022/>
- Zhang, L., & Li, H. (2024). Board gender diversity and innovation performance in Chinese manufacturing firms. *Journal of Asian Economics*. 68(105936).

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

**THE RISE OF ENTREPRENEURIAL PARTIES IN EUROPEAN POLITICS,
HLOUŠEK, V., KOPEČEK, L., & VODOVÁ, P., PALGRAVE MACMILLAN, 2020,
PP., 215, ISBN 978-3-030-41916-5**

Muhammet Ali YUNUS¹

¹Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, SBE, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Hatay,

muhammetaliyunus@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6431-789X

GELİŞ TARİHİ/RECEIVED DATE: 05.05.2025

KABUL TARİHİ/ACCEPTED DATE: 30.05.2025

Yunus, M. A. (2025). The rise of entrepreneurial parties in European politics, Hloušek, V., Kopeček, L., & Vodová, P., Palgrave Macmillan, 2020, pp., 215, ISBN 978-3-030-41916-5.

Aurum Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1), 169-172.

The Rise of Entrepreneurial Parties in European Politics (Avrupa Siyasetinde Girişimci Partilerin Yükselişi), Çekyalı siyaset bilimciler Vít Hloušek, Lubomír Kopeček ve Petra Vodová tarafından kaleme alınmış, Avrupa siyasetinde yükselen girişimci partileri karşılaştırmalı bir şekilde inceleyen bir çalışmadır. Hloušek, siyasi partiler ve sistemler üzerine uzmanlaşmış, uzun yıllar Masaryk Üniversitesi'nde görev yapmış bir akademisyendir; Kopeček, karşılaştırmalı siyaset ve Çekya politikası üzerine çalışan bir profesördür; Vodová ise parti organizasyonları ve yerel yönetimler alanında araştırmalar yürüten bir siyaset bilimcidir. Yazarların bu alandaki kolektif uzmanlığı, kitapta sunulan dikkatli kavramsallaştırmalar ve kapsamlı vaka analizlerinde görülmektedir.

"The Rise of Entrepreneurial Parties in European Politics", Avrupa'da etkili olmaya başlayan yeni bir parti tipolojisini, girişimci partileri, incelemektedir. Girişimci partiler son otuz yılda geleneksel parti yapılarına hem bir alternatif hem de rakip olarak çıkmışlardır. Girişimci partiler, kurucu liderlerin iş dünyasındaki kaynaklarını ve yöntemlerini siyasete taşımasıyla şekillenmiştir. Bu bağlamda kitap, hem Orta-Doğu Avrupa hem de Batı Avrupa hem ülkelerinden örnekler sunarak, bu yeni parti tipolojisinin farklı siyasal ve ekonomik ortamlarda nasıl formlar aldığını sistematik bir şekilde incelemektedir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, girişimci partilerin ortaya çıkış dinamiklerini, organizasyon yapısını, işleyişlerini, yükseliş ve düşüşlerini ve demokrasi üzerindeki potansiyel etkilerini hem teorik ve hem de karşılaştırmalı bir düzlemde analiz etmektir.

Kitabın ilk bölümünde girişimci partilerin tanımı yapılmakta ve bu partilerin yükselişi analiz edilmektedir. Liberal demokrasilerde iş dünyası ile politika arasındaki yakın ilişkiyi ve girişimci partilerin yükselişini ele alır. Girişimci partiler, bir siyasi girişimcinin liderliğinde kurulan, iş dünyası mantığıyla yönetilen ve merkezîyetçi yapıya sahip partiler olarak sunulmaktadır. Gerek siyasi gerek ekonomik çıkarların birleştiği bu yapıların geleneksel parti formlarından önemli ölçüde farklılaştığı vurgulanır.

İkinci bölüm, girişimci partilerin tarihsel arka planına ve kuramsal temeline odaklanmaktadır. Avrupa'da yeni siyasi partilerin (özellikle 20. yüzyıl sonrası) yerleşik partiler tarafından nasıl dışlandığı vurgulanıyor. Bu partiler, toplumsal değişimler (seçmen davranışlarındaki dönüşüm, geleneksel parti sistemlerinin çözülmesi) ve siyasi girişimcilerin liderliğinde ortaya çıkıyor. İş dünyası ile siyasetin iç içe geçmesi (örneğin Donald Trump, Petro Poroşenko gibi figürler) girişimci partilerin yükselişini kolaylaştırıyor. Girişimci partiler, klasik kadro veya

kitle partilerinden ayrılarak, işletme mantığıyla işleyen, liderin kişisel kaynak ve karizmasına dayanan yapılar olarak tanımlanmaktadır. Belirli bir ideolojiye dayanmayan bu partiler seçmen taleplerine göre esnek ve hızlı bir şekilde söylem geliştirebilmektedir. Bu partilerde klasik parti yapılarındaki gibi güçlü bir üyelik kurumu yoktur. Partinin işleyişi genellikle profesyoneller tarafından yönlendirilmektedir. Özellikle kurucu liderin sahibi olduğu şirketlerin profesyonelleri parti içerisinde de etkin olabilmektedir. Bu partiler hafif örgütlü yapılarını medya ve iletişim kampanyaları ile tolere etmektedir. Özellikle girişimci partiler, ideolojik derinlikten çok piyasa araştırmalarına ve seçmen segmentlerine odaklanan kampanya stratejileri geliştirir. Seçmenleri birer “tüketici” olarak gören bu yapıların temel hedefi, seçim pazarında başarılı bir ürün (yani lider ve vaatler) sunmaktır. Özellikle bu partilerde liderin kendisi bir vaat ve bir politika setinin temsilcisi olarak pazarlanmaktadır. Kurucuların medyatik kişilikler olmaların partilerin düşük örgütlenmesini tolere edebilmektedir. Bunu temel bir çerçeve olarak kabul etmekle beraber girişimci partiler ülkelerin yapısına göre ve siyasi dinamiklere göre yeniden şekillenmektedir. Bu partiler, liderin iş dünyasıyla olan ilişkisine göre "fırmalı" ve "fırmasız" olmak üzere ikiye ayrılırken, örgütsel yapıları da üyelik düzeyi ve yerel teşkilatlanma bakımından çeşitlilik göstermektedir. Yazarlar sonraki bölümlerde bu alt türleri örnek vaka analizleri ile incelemektedirler.

Üçüncü bölümde, büyük işletmelere sahip siyasi girişimciler tarafından kurulan ve belirli düzeyde örgütlenmeye sahip partiler analiz edilir. Vaka çalışmaları olarak Forza Italia, Public Affairs, ANO, Litvanya İşçi Partisi ve Palikot Hareketi sunulur. Bu partilerin liderlerinin sahip olduğu ekonomik imparatorlukları nasıl politik güce dönüştürdüğü anlatılır. Berlusconi'nin medya gücü, Babiş'in “devleti bir firma gibi yönetme” anlayışı ve Palikot'un provokatif tarzı gibi örnekler, girişimci partilerin stratejik çeşitliliğini gösterir.

Dördüncü bölüm, firması olan fakat yapısal ve üyelik tabanlı olmayan partilere odaklanır. Team Stronach ve OLANO örnekleri bu bağlamda incelenir. Bu partilerde liderin ekonomik kaynakları güçlü olmakla birlikte, kurumsal yapının zayıf olduğu görülmektedir. Bu da partilerin kısa ömürlü olmasına sebep olur.

Beşinci bölümde, liderin ne bir firmaya ne de güçlü bir örgütsel yapıya sahip olmadığı partiler ele alınır. Hollanda'da Geert Wilders'ın liderliğindeki Özgürlük Partisi ve Çekya'daki Doğrudan Demokrasi Şafağı partileri incelenir. Bu yapılar, tek kişilik liderlik modeli ve ideolojik radikallikleriyle öne çıkar.

Altıncı bölüm, ekonomik sermayesi kısıtlı fakat örgütsel olarak güçlü girişimci partilere odaklanır. Norveç İlerleme Partisi, Kukiz'15 ve Özgürlük ve Doğrudan Demokrasi hareketleri bu kapsamda ele alınır. Yerel örgütlenmenin gücü ve karizmatik liderliğin bu tür partilerin başarısındaki belirleyici rolü vurgulanmaktadır.

Son bölümde, girişimci partilerin uzun ömürlü olup olamayacakları ve bu partilerin demokratik sisteme etkileri değerlendirilir. Forza Italia ve ANO gibi partilerin başarılı kurumsallaşma örnekleri sunduğu, buna karşılık Public Affairs ve Palikot Hareketi gibi örneklerin lider merkezli zayıflık nedeniyle çöktüğü belirtilir. Ayrıca, girişimci partilerin demokrasiye olası tehditleri özellikle kişisel çıkarların siyasete hâkim olması eleştirel biçimde tartışılır. Bu bağlamda yazarlar girişimci partileri üzerinden siyasi sistemlerin dönüşümünü ve girişimci partilerin sistem üzerindeki potansiyel etkilerini tartışmaktadır. Bu doğrultuda toplumda artan temsil krizi ve geleneksel partilere duyulan güvensizlik, girişimci partilerin yükselmesine zemin hazırlamaktadır. Bu partiler lider merkezli yapılarıyla iç demokrasiyi zayıflatmakta, karar alma süreçlerini dar bir çevreye indirgemektedir. Ekonomi ve siyasetin doğrudan iç içe geçtiği bu modelde, siyasi partiler ticari araçlara dönüşmekte, seçmen ise bir müşteri gibi görülmektedir. Bu durum demokrasinin şeffaflık, katılım ve denge-denetim gibi temel ilkelerini aşındırmaktadır. Çözüm olarak, iç demokrasiye yönelik yasal düzenlemeler ve ekonomi-siyaset ilişkisini dengeleyici mekanizmaların geliştirilmesi önerilmektedir.

Kitabın güçlü ve zayıf yönlerine bakıldığında girişimci partiler kavramı hem kuramsal hem de ampirik olarak net bir şekilde tanımlanmış, literatürdeki boşluğu dolduracak bir model sunulmuştur. Batı ve Doğu Avrupa örneklerini karşılaştırmalı şekilde ele alarak farklı siyasi ve ekonomik bağlamlarda girişimci partilerin nasıl şekillendiğini göstermektedir. Kitabın sunduğu dört ana tipoloji (firma destekli/üyesiz, firma destekli/üyeli vs.) literatüre önemli bir katkıdır. Buna karşılık girişimci partilerin liberal demokrasinin işleyişine etkileri daha derinlemesine normatif bir analizle desteklenebilirdi. Her ne kadar kitapta sistemin işleyişindeki eksikliklerden ötürü girişimci partilerin ivme yakaladığı sonucu çıkarılabilse de bu işleyişteki eksiklikler kapsamlı bir şekilde ortaya konulmamıştır. Bununla beraber kitapta girişimci partilerin Batı Avrupa'daki örneklerine dikkat çekilse de girişimci parti tipolojisinin Orta Avrupa ülkelerinde daha yaygın ve etkili olabildikleri görülmektedir. Bu bağlamda Orta Avrupa ülkelerinin siyasi yapısına ve girişimci partilerin doğmasına sebep olan siyasi ekonomik ve toplumsal koşullarına dair kapsamlı bir analiz kitabı daha güçlü kılabilirdi.

Bu çalışma literatüre sunduğu katkı çerçevesinden değerlendirildiğinde siyasal partiler literatüründe "girişimci partiler" gibi yeni bir kavramı örnekler üzerinden somutlaştırarak daha kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle geleneksel parti tipolojilerinin artık yeni gelişmeleri tam anlamıyla açıklamakta yetersiz kaldığını göstererek, 21. yüzyıl Avrupa siyasetindeki dönüşümleri anlamak için güçlü bir araç sağlamaktadır. Ayrıca kitap farklı ülkelerde farklı partileri karşılaştırmalı analiz ederek araştırmacılara önemli bir veri sunmaktadır. Öte yandan kitap, iş dünyası ile siyaset arasındaki sınırların giderek grileştiği bir dönemde, demokrasinin geleceğine dair önemli ve somut uyarılar barındırmaktadır. Son olarak Türkiye’de artan parti sayısı ve çeşitliliği dikkate alındığında bu kitap Türk siyasetinde yer alan partileri incelemek ve değerlendirmek adına yeni ve etkili bir referans noktası olabilir.

KAYNAKÇA

Hloušek, V., Kopeček, L., & Vodová, P. (2020). *The rise of entrepreneurial parties in European politics*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-41916-5>

YAZIM KURALLARI

Kelime sınırı

• **Araştırma makaleleri:** AURUM SBD'nin formatına, amaç ve kapsamına uyan ve 5.000-10.000 kelimeden (özet, notlar, referanslar ve kaynakça *dahil*) oluşan makaleler. Editör gerekli gördüğü durumda kelime sınırını değiştirebilir.

• **Kitap eleştirisi:** En fazla 2.000 kelime.

Makale formatı

Makalelerde Times New Roman karakteri ve 12 punto kullanılmalı, ana metin ve dipnotlar çift satır aralıklı olarak ve iki yana yaslı dayalı şekilde yazılmalıdır. Aurum SBD hem dipnotlar hem de referans listesi kullanmaktadır. Yazarın atıf stiline düzenlenmesi editörlerin sorumluluğunda değildir. Bu rehberde belirtilen yönlendirmelere uyulmadığı takdirde, yazardan makalesini editör incelemesine sunulmadan önce yeniden biçimlendirmesi istenecektir. Bu tarz durumlar makalenin yayım tarihinde gecikmeye neden olabilir.

YAZIM VE REFERANS KILAVUZU

Aurum SBD'ye gönderilen makaleler APA yazım ve referans formatına uygun hazırlanmalıdır.

BAŞLIKLAR

Başlıklar hem Türkçe hem de İngilizce olarak verilmelidir.

[Başlık]

(Başlık ortaya hizalanmış ve kalın, kelimelerin sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır.)

TEK YAZARLI ÇALIŞMALAR:

Yazar Adı ve SOYADI¹

(Yazar adı küçük, soyadı büyük harflerle ortaya hizalanarak yazılmalıdır.)

¹Üniversite, Fakülte, Bölüm ve Şehir

(Bilgiler ortaya hizalanarak ve her kelimenin ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır)

E-posta

(Aktif bir e-posta adresi verilmelidir)

ÇOK YAZARLI ÇALIŞMALAR

Yazarın adı ve SOYADI¹, Yazarın adı ve SOYADI²

(Yazar adı küçük, soyadı büyük harflerle ortaya hizalanarak yazılmalıdır. Birden fazla yazar varsa, yazar adları virgülle ayrılmalı ve numaralandırılmalıdır)

¹Üniversite, Fakülte, Bölüm ve Şehir

(Bilgiler ortaya hizalanarak ve her kelimenin ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır)

²Üniversite, Fakülte, Bölüm ve Şehir

(Ardışık numaralandırılmalı, bilgiler ortaya hizalanarak ve her kelimenin ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır)

E-posta, E-posta

(Aktif e-postalar sırası ile yazılmalı ve araya virgül konulmalıdır.)

ÖZ (ABSTRACT)

Öz Başlığı (Kalın karakterlerle, kelimelerin baş harfleri büyük, diğer harfler küçük olacak şekilde yazılmalıdır.)

Öz, 150-500 kelime sayısı arasında olacak şekilde yazılmalı, çalışmada ele alınan ana kavramı ve çalışmanın genel amacını, araştırmanın ilgili alana yaptığı katkıları ve çalışmada kullanılan yöntemi kısaca aktarmalıdır. Makalenin özü şimdiki zamanda yazılmalı, üçüncü tekil şahıs ve edilgen fiiller kullanılmalıdır. Birinci tekil/çoğul şahıs kullanımı önerilmez.

Makalenin başında Türkçe ve İngilizce öz olmalıdır.

ANAHTAR KELİMELER

Anahtar kelimeler: [En çok 5 sözcükten oluşan anahtar kelimelerin ilk harfi büyük yazılmalı, virgülle ayrılmalıdır.]

BAŞLIKLAR

APA formatında 5 başlık düzeyi vardır. Düzey numaralarına bakılmaksızın, başlıklar 1. Düzey ile başlayarak sıralı bir biçimde verilmelidir. APA başlıklandırma düzeyleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

APA Başlık Düzeyi	
Başlıklar	Format
1. düzey	Ortaya hizalı, Kalın ve Kelimelerin İlk Harfleri Büyük Olacak Şekilde Yazılır. Metin yeni paragrafla başlar.
2. düzey	Sola Yaslanmış, Kalın ve Kelimelerin İlk Harfleri Büyük Olacak Şekilde Yazılır. Metin yeni paragrafla başlar.
3. düzey	Sola Yaslanmış, İtalik, Kalın ve İlk Kelime Büyük Olacak Şekilde Yazılır Metin yeni paragrafla başlar.
4. düzey	Girintili ve Kalın Yazılır. Başlığın sonuna nokta konur. Paragraf başlığın hizasından devam etmelidir.
5. düzey	Girintili, Kalın ve İtalik Yazılır. Başlığın sonuna nokta konur. Paragraf başlığın hizasından devam etmelidir.

METİN İÇİ ATIFLAR**Tek Yazarlı**

Jones (2008)'a göre...
(Jones, 2008)

İki Yazarlı

Wegener ve Petty (1994)'ye göre...
(Wegener & Petty, 1994)

Üç veya Daha Fazla Yazarlı

(Kernis vd., 1993)
Kernis vd. (1993)'nin ifade ettiği üzere...

Vd. yazarken v'den sonra nokta kullanılmaz. Sadece "d"den sonra nokta konulur.

Benzer yazarların birden fazla eserine atıf yapılacaksa, "vd" kısaltması atıf yapılacak her kaynak için aynı şekilde kullanılmalıdır. Daha fazla yazar ismi belirtmek belirsizliğe neden olacaktır. Örneğin, aşağıdaki yazarların çalışmalarına atıf yapıldıysa,

Jones, Smith, Liu, Huang ve Kim (2020)

Jones, Smith, Ruiz, Wang ve Stanton (2020)

Anlam karmaşasından kaçınmak için adı geçen yazarlara metin içinde atıfta bulunulmalıdır:

(Jones, Smith, Liu, vd., 2020)

(Jones, Smith, Ruiz, vd., 2020)

Vd. kısaltması çoğul anlam içerdiğinden dolayı her zaman birden fazla ismin yerine kullanılmalıdır. Vd.'nin yalnızca bir yazarı işaret ettiği durumlarda, vd. kullanmak yerine yazarın adı yazılmalıdır.

Yazarı Bilinmeyen Eser

Yazar adının bilinmediği ya da belirtilmediği durumlarda, kaynağa cümle içinde atıf yapılmalı veya parantez ve tırnak içinde metindeki ilk ya da iki kelime kullanılmalıdır.

Kitap ve rapor isimleri italik yazılmalı; makale, kitap bölümü, ve web sayfalarının isimleri ise tırnak içinde verilmelidir. Başlıklardaki önemli kelimeler metinde de kullanılacaksa ilk harfleri büyük yazılmalıdır (Kaynakçada büyük yazılmasına gerek yoktur).

Araştırma makalesi biçimlendirmeyi öğrenen öğrencilerle ilgili benzer bir çalışma yapılmıştır ("Using Citations," 2001).

Yazar bir organizasyon veya kurum ise;

Amerikan Psikoloji Derneği'ne (2000) göre,...

İlk atıf: (Mothers Against Drunk Driving [MADD], 2000)

İkinci atıf: (MADD, 2000)

Aynı parantezde birden fazla esere atıfta bulunulduğunda;

(Berndt, 2002; Harlow, 1983) (Smith, t.y, 1995, 2002, baskıda)

REFERANS LİSTESİ

KİTAPLAR

Tek Yazarlı

Yazarın soyadı ve eserin yayımlandığı tarih verilir. Yazarın ön adının baş harfi belirtilir.

Ahmed, S. (2012). *On being included: Racism and diversity in institutional life*. Duke University Press.

İki Yazarlı

Yazar isimleri arasına virgöl konularak her iki yazarın da soyadı ve ön adlarının baş harfi alfabetik sırayla verilir. "ve" yerine "&" işareti kullanılır.

Soto, C. J., & John, O. P. (2017). The next big five inventory (BFI-2): Developing and assessing a hierarchical model with 15 facets to enhance bandwidth, fidelity, and predictive power. *Journal of Personality and Social Psychology*, 113(1), 117-143. <http://dx.doi.org/10.1037/pspp0000096>

Üç ile yirmi yazar arası

Yazar isimleri arasına virgöl konularak tüm yazarların soyadları ve ön adlarının baş harfi alfabetik sırayla verilir. "ve" yerine "&" işareti kullanılır.

Nguyen, T., Carnevale, J. J., Scholer, A. A., Miele, D. B., & Fujita, K. (2019). Metamotivational knowledge of the role of high-level and low-level construal in goal-relevant task performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 117(5), 879-899. <http://dx.doi.org/10.1037/pspa0000166>

Yirmi ve daha fazla yazarlı

Yazar isimleri arasına virgöl konularak tüm yazarların soyadları ve ön adlarının baş harfi alfabetik sırayla verilir. İlk 19 yazarın adı listelendikten sonra üç nokta koyup son yazarın adı eklenir (Son yazarın adından önce '&' işareti konulmaz). Atıfta yirmi isimden fazlası yer almamalıdır.

Pegion, K., Kirtman, B. P., Becker, E., Collins, D. C., Lajoie, E., Burgman, R., Bell, R., DelSole, R., Min, D., Zhu, Y., Li, W., Sinsky, E., Guan, H., Gottschalck, J., Metzger, E. J., Barton, N. P., Achuthavari, D., Marshak, J., Koster, R., . . . Kim, H. (2019). The subseasonal experiment (SubX): A multimodel subseasonal prediction experiment. *Bulletin of the American Meteorological Society*, 100(10), 2043-2061. <https://doi.org/10.1175/BAMS-D-18-0270.1>

Grup yazarlar

Merriam-Webster. (2008). Braggadocio. In *Merriam-Webster's Advanced Learner's English Dictionary*. Merriam-Webster.

Eğer çalışma farklı kurumlardan yazarların elinden çıkmışsa, (örneğin çalışma ABD Dışişleri Bakanlığı'na bağlı ABD Tarih Ofisi tarafından basılmış ise), en alttaki resmi kuruma yazar olarak, bağlı olduğu kurum ise yayıncı olarak listelenmelidir.

Bureau of International Organization Affairs. (2018). *U.S. contributions to international organizations, 2017* [Annual report]. U.S. Department of State. <https://www.state.gov/u-s-contributions-to-international-organizations/>

Yazar adının bilinmiyor veya belirtilmemişse;

Yazar adının bilinmediği ya da belirtilmediği durumlarda, önce çalışmanın adı, arkasından basım tarihi verilir.
Merriam-Webster's collegiate dictionary (11th ed.). (2003). Merriam-Webster.

Aynı yazarın iki veya daha fazla eserine atıf yapılıyorsa;

Yazarın adı her seferinde yazılır ve yayın yılına göre sıralanır (İlk sırada tarihi belli olmayan kaynaklar verilir).

Urcuioli, P. J. (t. y.).

Urcuioli, P. J. (2011).

Urcuioli, P. J. (2015).

Bir veya daha fazla yazarlı derleme kitap

Yazar, A. A. (Basım yılı). *Eser adı: Alt başlık da büyük harfle yazılmalı* (E. Editör, Ed.). Yayıncı. DOI (varsa)

Malory, T. (2017). *Le Morte d'Arthur* (P. J. C. Field, Ed.). D. S. Brewer. (Özgün eser basım tarihi 1469-70)

Çeviri

Yazar, A. A. (Basım yılı). *Eser adı: Alt başlık da büyük harfle yazılmalı* (Ç. Çevirmen, Çev.). Yayıncı. (Özgün eser basım tarihi) DOI (varsa)

Plato (1989). *Symposium* (A. Nehamas & P. Woodruff, Trans.). Hackett Publishing Company. (Özgün eser basım tarihi ca. 385-378 BCE)

İlk basım hariç, diğer basımlar

Yazar, A. A. (Basım yılı). *Eser adı: Alt başlık da büyük harfle yazılmalı* (# basım). Yayıncı. DOI (varsa)

Belcher, W. (2019). *Writing your journal article in twelve weeks: A guide to academic publishing success* (2. basım). University of Chicago Press.

Derleme kitapta makale veya bölüm;

Yazar, A. A., & Yazar, B. B. (Basım yılı). Bölüm adı. In E. E. Editör & F. F. Editör (Ed.), *Eser adı: Alt başlık da büyük harfle yazılm* (ss. Sayfa numaraları). Yayıncı. DOI (varsa)

SÜRELİ YAYINLARDAKİ MAKALELER**Basılı dergi makalesi**

Scruton, R. (1996). The eclipse of listening. *The New Criterion*, 15(3), 5–13.

Not: APA 7. Sürümü yazarlara, basılı kaynak kullanıyorlarsa dahi, (eğer varsa) DOI numarasının belirtilmesini önermektedir. Yukarıda verilen örnekte DOI numarasının olmadığı varsayılmıştır.

Elektronik dergi makalesi

Yukarıda belirtildiği üzere, elektronik dergide yayınlanmış bir makaleye atıf yapılıyorsa, ilgili makaleye ait DOI numarası (eğer varsa) verilmelidir.

Baniya, S., & Weech, S. (2019). Data and experience design: Negotiating community-oriented digital research with service-learning. *Purdue Journal of Service-Learning and International Engagement*, 6(1), 11–16. <https://doi.org/10.5703/1288284316979>

Denny, H., Nordlof, J., & Salem, L. (2018). "Tell me exactly what it was that I was doing that was so bad": Understanding the needs and expectations of working-class students in writing centers. *Writing Center Journal*, 37(1), 67–98. <https://www.jstor.org/stable/26537363>

Mecmualardaki makaleler

Peterzell, J. (1990, April). Better late than never. *Time*, 135(17), 20–21.

Gazete makalesi

Schultz, S. (2005, December). Calls made to strengthen state energy policies. *The Country Today*, 1A, 2A.

Kitap eleştirisi

Baumeister, R. F. (1993). Exposing the self-knowledge myth [Review of the book *The self-knower: A hero under control*, by R. A. Wicklund & M. Eckert]. *Contemporary Psychology*, 38(5), 466–467.

DİĞER BASILI KAYNAKLAR

Grup yazarlı sözlük/ansiklopedi maddesi

Kurum veya kuruluş adı. (Yıl). Madde başlığı. *Referans çalışmanın/eserin adı* (basım, sayfa numaraları. Yayıncının adı. Merriam-Webster, Incorporated. (1997). Goat. In *Merriam Webster's collegiate dictionary* (10. basım, ss. 499-500). Merriam-Webster, Incorporated.

Tek yazarlı sözlük/ansiklopedi maddesi

Yazarın soyadı, F. M. (Yıl). Madde başlığı. F. M. Yazarın Soyadı (ed.), *Referans çalışmanın/eserin adı* (basım, sayfa numaraları). Yayıncı

Tatum, S. R. (2009). Spirituality and religion in hip hop literature and culture. In T. L. Stanley (ed.), *Encyclopedia of hip hop literature* (ss. 250-252). Greenwood.

İkincil kaynaklar

Asıl yararlanılan kaynağa atıfta bulunan ikincil kaynak için referans girişi yapılmalıdır:

Nail, T. (2017). What is an assemblage? *SubStance*, 46(1), 21-37. <http://sub.uwpress.org/lookup/doi/10.3368/ss.46.1.21>

Yayımlanmış Doktora veya Yüksek Lisans Tezi

Yazar Soyadı, F. M. (Yıl). *Tez başlığı* (Yayın No.) [Doktora Tezi/Yüksek Lisans Tezi, Kurum Adı]. Veritabanı veya Arşiv Adı.

Angeli, E. L. (2012). *Networks of communication in emergency medical services* (Yayın No. 3544643) [Doktora tezi, Purdue University]. ProQuest Dissertations Publishing.

Yayımlanmamış Doktora veya Yüksek Lisans Tezi

Yazar Soyadı, F. M. (Yıl). *Tez başlığı* [Yayımlanmamış doktora/yüksek lisans tezi]. Kurum Adı.

Samson, J. M. (2016). *Human trafficking and globalization* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Virginia Polytechnic Institute and State University.

Resmi Mevzuat

Kanun Adı, Kanun No. (Yıl). URL

The Patient Protection and Affordable Care Act, Publ. L. No. 111-148, 124 Stat. 119 (2010). <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-111publ148/pdf/PLAW-111publ148.pdf>

Resmi Raporlar (Devlet Kurumları, Diğer Örgütler)

Kurum/Örgüt Adı. (Yıl). *Rapor adı*. URL

Birleşik Devletler Hükümeti Sayıştayı. (2019). *Performans ve hesap verebilirlik raporu: 2019 mali yılı*. <https://www.gao.gov/assets/710/702715.pdf>

Resmi Raporlar (Devlet Kurumları veya Diğer Örgütlere Bağlı Tek Yazar)

Yazar Soyadı, F. M., & Soyadı, F. M. (Yıl). *Rapor adı*. Kurum Adı. URL

Palanker, D., Volk, J., Lucia, K., & Thomas, K. (2018). *Mental health parity at risk: Deregulating the individual market and the impact on mental health coverage*. National Alliance on Mental Illness. <https://www.nami.org/About-NAMI/Publications-Reports/Public-Policy-Reports/Parity-at-Risk/ParityatRisk.pdf>

Konferans Bildirileri

APA elkitabının 7.basımı konferans bildirilerine atıfta bulunmayla ilgili yönlendirme sağlamamaktadır. Dolayısıyla, bildiriye yapılan atıflarda benzer bir formata sahip olan editlenmiş koleksiyon model alınmaktadır.

Soyad, F. M., & Soyad, F. M. (Editörler). (Yıl). *Bildiri başlığı*. Yayıncı. URL (varsa)

Huang, S., Pierce, R., & Stamey, J. (Editörler). (2006). *Proceedings of the 24th annual ACM international conference on the design of communication*. ACM Digital Library. <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=1166324&picked=prox>

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Websayfası veya Çevrimiçi İçerik

Websayfasında tek bir yazarın adı geçiyorsa, yazarın ön adı verilmelidir:

Soyad, F. M. (Yıl, Ay, Tarih). *Sayfanın adı*. Site adı. URL

Price, D. (2018, March 23). *Laziness does not exist*. Medium. <https://humanparts.medium.com/laziness-does-not-exist-3af27e312d01>

Alıntılar ve Atıflar

a. Alıntılar

Üç satırdan az veya yaklaşık 40 kelimedenden oluşan alıntılar için çift tırnak işareti kullanılır. Alıntı içindeki alıntılar ise tek tırnak içine alınır. Dipnot numarası tırnak işaretinden sonra gelir.

La Baronne Durand De Fontmagne, who lived in Istanbul during and after the Crimean War, writes that “Turks adore children and when they do not have their own, they willingly adopt an ‘enfant l’âme.”³³

Üç satırdan veya 40 kelimeden uzun alıntılar tırnak işareti olmadan, bir blok halinde ana metinden daha içeride biçimlendirilir. Blok alıntılar içindeki alıntılar çift tırnak içine alınır. Dipnot numarası son cümlemin sonundaki noktadan sonra gelir.

b. Dipnotlar

Dipnotlar yalnızca okuyucuya elzem bir bilgi aktarılması gerekiyorsa kullanılmalıdır. Edebiyat referansları için normalde ayrı bir dipnot gerekmez. Ancak, standart dışı referanslar (örn. basın toplantıları, siyasi söylemler, duruşmalar, röportajlar vs.) en iyi dipnot şeklinde verilebilir.

Görseller

a. Fotoğraflar: Dijital fotoğraflar dosyaları mümkün olan en büyük boyut ve çözünürlükte (en az 200 dpi) ve ayrı dosyalar halinde iletilmelidir. Yazarlar, gönderdikleri görsellerin izinlerini temin etmekle yükümlüdür.

b. Çizelgeler, Şemalar, Tablolar: Çizelgeler, şemalar ve tablolar ayrı ve düzenlenebilir belgeler (Word, excel ya da benzer formatlarda) olarak sağlanacaktır. Yazarlar veri setlerinin kullanım izinlerini temin etmekle yükümlüdürler ve kullandıkları verilerin doğruluğundan sorumludurlar.

c. Yerleştirme ve Başlıklar: Tüm görsellerin konulması gereken yer ana metinde belirtilmelidir. Görselin başlığı ve gerekli kaynak/izin bilgisi görselin altında bulunur.

Table 1

Students Sent to Paris from Istanbul Industrial School (1870–1872)

TABLO 1 BURAYA

Not. Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839–1876), A. Şişman, Türk Tarih Kurumu, 2004, ss. 93–158.

Fotoğraf 1

Maternity Ward (*Viladethane*) of Darülaceze.

FOTOĞRAF 1 BURAYA

Not. Fotoğrafçı bilinmiyor, İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Fotoğraf Albümler Dizini, 779-39-0023.

AUTHOR GUIDELINES

Word Limit

Aurum JSS accepts the following formats and limits:

- **Research articles** of 5.000-10.000 words (*including* abstract, notes and references) that adhere to our format, aims and scope. The editor may change the word limit if it is deemed necessary.
- **Book reviews** of approximately 2.000 words.

Formatting the manuscript

Manuscripts should be submitted in Times New Roman size 12. The main text and footnotes should both be double-spaced and justified. *Aurum JSS* uses both footnotes and a reference list. It is not the responsibility of the editors to convert your citation style. If you do not follow these guidelines you will be asked to reformat your paper prior to editing and this may cause publication delays.

STYLE GUIDELINES

Aurum JSS uses APA formatting and style.

TITLES

Titles should be provided both in Turkish and English.

[Title]

(The title should be centered, boldface, Title Case Heading)

WORKS BY SINGLE AUTHOR:

Author's Name and LAST NAME¹

(Author's name should be centered and author's last name should be written in uppercase)

¹Name of the University, Faculty, Department and City

(The information provided should be centered and each word should be capitalized)

Email

(Provide a valid email address)

WORKS BY MULTIPLE AUTHORS

Author's name LAST NAME¹ , Author's name LAST NAME²

(The name of the author should be centered and the last name should be capitalized. if multiple authors, use commas between and number the names of the authors consecutively)

¹University, Faculty, Department and City

(The information provided should be centered and each word should be capitalized)

²University, Faculty, Department and City

(Use consecutive numbering. The information provided should be centered and each word should be capitalized)

• Email, Email

(Write the valid emails consecutively and use commas in between.)

ABSTRACT

Abstract (Abstract should be bold and capitalized.)

The texts should start with an abstract which should be between 150 and 500 words in length. The abstract should clearly summarise the main argument and the contribution of the article as well as the methodology utilised. The abstract should be written in the present tense and in the third person or passive voice; use of the first person is discouraged.

Abstracts should be provided both in English and Turkish.

KEYWORDS

Keywords: [provide up to 5 keywords separated with a comma. Capitalize each word.]

HEADINGS

There are 5 heading levels in APA. Regardless of the number of levels, always use the headings in order, beginning with level 1. The format of each level is illustrated below:

APA Headings	
Level	Format
1	Centered, Boldface, Title Case Heading Text starts a new paragraph.
2	Flush Left, Boldface, Title Case Heading Text starts a new paragraph.
3	<i>Flush Left, Boldface Italic, Title Case Heading</i> Text starts a new paragraph.
4	Indented, Boldface Title Case Heading Ending With a Period. Paragraph text continues on the same line as the same paragraph.
5	<i>Indented, Boldface Italic, Title Case Heading Ending With a Period.</i> Paragraph text continues on the same line as the same paragraph.

IN-TEXT CITATION

A Work by One Author

Jones (2008) suggests that

(Jones, 2008)

A Work by Two Authors

Research by Wegener and Petty (1994) supports...

(Wegener & Petty, 1994)

A Work by Three or More Authors

(Kernis et al., 1993)

Kernis et al. (1993) suggest...

In *et al.*, *et* should not be followed by a period. Only “al” should be followed by a period.

If you’re citing multiple works with similar groups of authors, and the shortened “et al” citation form of each source would be the same, you’ll need to avoid ambiguity by writing out more names. If you cited works with these authors:

Jones, Smith, Liu, Huang, and Kim (2020)

Jones, Smith, Ruiz, Wang, and Stanton (2020)

They would be cited in-text as follows to avoid ambiguity:

(Jones, Smith, Liu, et al., 2020)

(Jones, Smith, Ruiz, et al., 2020)

Since et al. is plural, it should always be a substitute for more than one name. In the case that et al. would stand in for just one author, write the author's name instead.

Unknown Author

If the work does not have an author, cite the source by its title in the signal phrase or use the first word or two in the parentheses. Titles of books and reports are italicized; titles of articles, chapters, and web pages are in quotation marks. APA style calls for capitalizing important words in titles when they are written in the text (but not when they are written in reference lists).

A similar study was done of students learning to format research papers ("Using Citations," 2001).

Organization as an Author

According to the American Psychological Association (2000),...

First citation: (Mothers Against Drunk Driving [MADD], 2000)

Second citation: (MADD, 2000)

Two or More Works in the Same Parentheses

(Berndt, 2002; Harlow, 1983)

(Smith, n.d., 1995, 2002, in press)

REFERENCE LIST

BOOKS

Single Author

Last name first, followed by author initials.

Ahmed, S. (2012). *On being included: Racism and diversity in institutional life*. Duke University Press.

Two Authors

List by their last names and initials. Separate author names with a comma. Use the ampersand instead of "and."

Soto, C. J., & John, O. P. (2017). The next big five inventory (BFI-2): Developing and assessing a hierarchical model with 15 facets to enhance bandwidth, fidelity, and predictive power. *Journal of Personality and Social Psychology*, 113(1), 117-143. <http://dx.doi.org/10.1037/pspp0000096>

Three to Twenty Authors

List by last names and initials; commas separate author names, while the last author name is preceded again by ampersand.

Nguyen, T., Carnevale, J. J., Scholer, A. A., Miele, D. B., & Fujita, K. (2019). Metamotivational knowledge of the role of high-level and low-level construal in goal-relevant task performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 117(5), 879-899. <http://dx.doi.org/10.1037/pspa0000166>

More Than Twenty Authors

List by last names and initials; commas separate author names. After the first 19 authors' names, use an ellipsis in place of the remaining author names. Then, end with the final author's name (do not place an ampersand before it). There should be no more than twenty names in the citation in total.

Pegion, K., Kirtman, B. P., Becker, E., Collins, D. C., LaJoie, E., Burgman, R., Bell, R., DelSole, R., Min, D., Zhu, Y., Li, W., Sinsky, E., Guan, H., Gottschalck, J., Metzger, E. J., Barton, N. P., Achuthavari, D., Marshak, J., Koster, R., . . . Kim, H. (2019). The subseasonal experiment (SubX): A multimodel subseasonal prediction experiment. *Bulletin of the American Meteorological Society*, 100(10), 2043-2061. <https://doi.org/10.1175/BAMS-D-18-0270.1>

Group Author

Merriam-Webster. (2008). Braggadocio. In *Merriam-Webster's Advanced Learner's English Dictionary*. Merriam-Webster.

When a work has multiple layers of group authorship (e.g. The Office of the Historian, which is a part of the Department of State, publishes something), list the most specific agency as the author and the parent agency as the publisher.

Bureau of International Organization Affairs. (2018). *U.S. contributions to international organizations, 2017* [Annual report]. U.S. Department of State. <https://www.state.gov/u-s-contributions-to-international-organizations/>

Unknown Author

When the work does not have an author move the title of the work to the beginning of the references and follow with the date of publication.

Merriam-Webster's collegiate dictionary (11th ed.). (2003). Merriam-Webster.

Two or More Works by the Same Author

Use the author's name for all entries and list the entries by the year (earliest comes first). List references with no dates before references with dates.

Urcuioli, P. J. (n.d.).

Urcuioli, P. J. (2011).

Urcuioli, P. J. (2015).

Edited Book with an Author or Authors

Author, A. A. (Year of publication). *Title of work: Capital letter also for subtitle* (E. Editor, Ed.). Publisher. DOI (if available)

Malory, T. (2017). *Le morte darthur* (P. J. C. Field, Ed.). D. S. Brewer. (Original work published 1469-70)

A Translation

Author, A. A. (Year of publication). *Title of work: Capital letter also for subtitle* (T. Translator, Trans.). Publisher. (Original work published YEAR) DOI (if available)

Plato (1989). *Symposium* (A. Nehamas & P. Woodruff, Trans.). Hackett Publishing Company. (Original work published ca. 385-378 BCE)

Edition Other Than the First

Author, A. A. (Year of publication). *Title of work: Capital letter also for subtitle* (# edition). Publisher. DOI (if available)

Belcher, W. (2019). *Writing your journal article in twelve weeks: A guide to academic publishing success* (2nd ed.). University of Chicago Press.

Article or Chapter in an Edited Book

Author, A. A., & Author, B. B. (Year of publication). Title of chapter. In E. E. Editor & F. F. Editor (Eds.), *Title of work: Capital letter also for subtitle* (pp. pages of chapter). Publisher. DOI (if available)

ARTICLES IN PERIODICALS

Article in Print Journal

Scruton, R. (1996). The eclipse of listening. *The New Criterion*, 15(3), 5–13.

Note: APA 7 advises writers to include a DOI (if available), even when using the print source. The example above assumes no DOI is available.

Article in Electronic Journal

As noted above, when citing an article in an electronic journal, include a DOI if one is associated with the article.

Baniya, S., & Weech, S. (2019). Data and experience design: Negotiating community-oriented digital research with service-learning. *Purdue Journal of Service-Learning and International Engagement*, 6(1), 11–16. <https://doi.org/10.5703/1288284316979>

Denny, H., Nordlof, J., & Salem, L. (2018). "Tell me exactly what it was that I was doing that was so bad": Understanding the needs and expectations of working-class students in writing centers. *Writing Center Journal*, 37(1), 67–98. <https://www.jstor.org/stable/26537363>

Article in a Magazine

Peterzell, J. (1990, April). Better late than never. *Time*, 135(17), 20–21.

Article in a Newspaper

Schultz, S. (2005, December). Calls made to strengthen state energy policies. *The Country Today*, 1A, 2A.

Review

Baumeister, R. F. (1993). Exposing the self-knowledge myth [Review of the book *The self-knower: A hero under control*, by R. A. Wicklund & M. Eckert]. *Contemporary Psychology*, 38(5), 466–467.

OTHER PRINT SOURCES

Entry in a Dictionary, Thesaurus, or Encyclopedia with a Group Author

Institution or organization name. (Year). Title of entry. In *Title of reference work* (edition, page numbers). Publisher name.

Merriam-Webster, Incorporated. (1997). Goat. In *Merriam Webster's collegiate dictionary* (10th ed., pp. 499-500). Merriam-Webster, Incorporated.

Entry in a Dictionary, Thesaurus, or Encyclopedia with an Individual Author

Lastname, F. M. (Year). Title of entry. In F. M. Lastname (ed.), *Title of reference work* (edition, page numbers). Publisher.

Tatum, S. R. (2009). Spirituality and religion in hip hop literature and culture. In T. L. Stanley (ed.), *Encyclopedia of hip hop literature* (pp. 250-252). Greenwood.

Work Discussed in a Secondary Source

Provide the source in which the original work was referenced:

Nail, T. (2017). What is an assemblage? *SubStance*, 46(1), 21-37. <http://sub.uwpress.org/lookup/doi/10.3368/ss.46.1.21>

Dissertation or Master's Thesis, Published

Lastname, F. M. (Year). *Title of dissertation/thesis* (Publication No.) [Doctoral dissertation/Master's thesis, Name of Institution Awarding the Degree]. Database or Archive Name.

Angeli, E. L. (2012). *Networks of communication in emergency medical services* (Publication No. 3544643) [Doctoral dissertation, Purdue University]. ProQuest Dissertations Publishing.

Dissertation or Master's Thesis, Unpublished

Lastname, F. M. (Year). *Title of dissertation/thesis* [Unpublished doctoral dissertation/master's thesis]. Name of Institution Awarding the Degree.

Samson, J. M. (2016). *Human trafficking and globalization* [Unpublished doctoral dissertation]. Virginia Polytechnic Institute and State University.

Federal or State Statute

Name of Act, Public Law No. (Year). URL

The Patient Protection and Affordable Care Act, Publ. L. No. 111-148, 124 Stat. 119 (2010). <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-111publ148/pdf/PLAW-111publ148.pdf>

Report by a Government Agency or Other Organization

Organization Name. (Year). *Title of report*. URL

United States Government Accountability Office. (2019). *Performance and accountability report: Fiscal year 2019*. <https://www.gao.gov/assets/710/702715.pdf>

Report by Individual Authors at Government Agency or Other Organization

Lastname, F. M., & Lastname, F. M. (Year). *Title of report*. Organization Name. URL

Palanker, D., Volk, J., Lucia, K., & Thomas, K. (2018). *Mental health parity at risk: Deregulating the individual market and the impact on mental health coverage*. National Alliance on Mental Illness. <https://www.nami.org/About-NAMI/Publications-Reports/Public-Policy-Reports/Parity-at-Risk/ParityatRisk.pdf>

Conference Proceedings

The 7th edition of the APA manual **does not provide guidance on citing conference proceedings**. Therefore, this citation models that of an edited collection, which is similar in format.

Lastname, F. M., & Lastname, F. M. (Eds.). (Year). *Title of Proceedings*. Publisher. URL (if applicable)

Huang, S., Pierce, R., & Stamey, J. (Eds.). (2006). *Proceedings of the 24th annual ACM international conference on the design of communication*. ACM Digital Library. <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=1166324&picked=prox>

ELECTRONIC SOURCES**Webpage or Piece of Online Content**

If the page names an individual author, cite their name first:

Lastname, F. M. (Year, Month Date). *Title of page*. Site name. URL

Price, D. (2018, March 23). *Laziness does not exist*. Medium. <https://humanparts.medium.com/laziness-does-not-exist-3af27e312d01>

Quotations and Citations**a. Formatting Quotations**

For quoted material of less than three lines or ~40 words, Aurum JSS uses double quotes. Quotes within quotes are enclosed in single quotation marks. The footnote number comes after the closed quotation marks.

La Baronne Durand De Fontmagne, who lived in Istanbul during and after the Crimean War, writes that “Turks adore children and when they do not have their own, they willingly adopt an ‘enfant l’âme’”³³

For quoted material of more than three lines or ~40 words, format it as a block quote inset by a tab space without any quotation marks. Quotes within block quotes are enclosed in double quotation marks. The footnote number comes after the period in the final sentence.

b. Footnotes

Footnotes should be used only where substantive information is conveyed to the reader. Literature references should normally not necessitate separate notes (see the section on References). However, non-standard references (e.g. to press conferences, political statements, hearings, interviews, etc.) are best provided as notes.

Figures

a. Images: Digital files of images should be of the maximum size and resolution possible, with a minimum resolution of 200 dpi, and are to be provided as separate files. Authors are responsible for acquiring their own image permissions.

b. Graphs, Charts, Tables: Graphs, charts and tables are to be provided in a separate, editable document (either word processor or spreadsheet). Authors are responsible for acquiring permission to use datasets and for the accuracy of the data they use.

c. Placement and captions: The preferred location of all figures should be indicated in the main text. A full caption and any source citation / permission should be provided beneath the location of each figure.

Table 1

Students Sent to Paris from Istanbul Industrial School (1870–1872)

TABLE 1 ABOUT HERE

Not. Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839–1876), A. Şişman, Türk Tarih Kurumu, 2004, pp. 93–158.

Figure 1

Maternity Ward (*Viladethane*) of Darülaceze.

Figure 1 ABOUT HERE

Not. Unknown photographer, İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Fotoğraf Albümler Dizini, 779-39-0023.